

Vikerkaar

1/2001

TED HUGHES "VIKERKAARE SÜND", **William Burroughsi** viis kirja **Allen Ginsbergile**, **Matt Barkeri** jutt "Kasvaja", luuleveergudel **Beier**, **Nyri**, **Ora**, **Rooste**, **Ruitlane**, **Sova**, **Vaher**, **Vallik**, **Valme**. Revolutsioonääri katekismus ja terrorismi allikad (**Sergei Netšajev**, **Peeter Torop**). Ülevaade eesti koomiksiloost (**Mari Laaniste**). **Boris Buracinschi** asjadest Idas ja Läänes. Arvustused **K. Ehini**, **Afanasjevi**, **Kaldmaa**, **Sinijärve**, **Mikita**, **Trubetsky** jt raamatutest. **Kai Kaljo** videokunst (**Katrin Kivimaa**). ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 15. aastakäik.
Jaanuar, 2001. Nr. 1.

SISUKORD

Ted Hughes *Vikerkaare sünd* 1

Irja Vaher *Jumalaema* 3

Jürgen Rooste *Luulet* 5

Olavi Ruitlane *Luulet* 8

Priidu Beier *Luulet* 10

Ilme Nyri *Luulet* 14

Matt Barker *Kasvaja* 16

Peeter Ora *Luulet* 31

Villem Valme *Luulet* 32

Aidi Vallik *Luulet* 36

Pille Sova *Luulet* 41

William Burroughs *Viis kirja Allen Ginsbergile* 45

Katrin Kivimaa
Kunstnik videokaameraga 60

Sergei Netšajev
Revolutsionääri katekismus 64

Peeter Torop
Vene terrorismi lätetel 68

Mari Laaniste *Lübiülevaade Eesti koomiksi ajaloost I* 77

DIXI

Boris Buracinschi *Kivikamakad* 86

VAATENURK

Jaak Urmet *Kolm debüüti* 92

Sven Kivisildnik *(WHAW!ZAIKSi hää!)* Õhk loovtöötaja kottimine 95

Erkki Luuk *Äpardumise kunst* 98

Leo Luks *Poseeriv luule* 100

Juhan Habicht
Ka ulme on kirjandus 101

Eve Annuk *Feministliku kunstikriitika esiletulek* 104

Art Leete *Midagi Eesti etnoloogilise mõtte ajaloost* 108

Ain Kaalep *Veel Karl Marxist ja tsensuurist* 111

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2001.

Esikaanel: Kai Kaljo. And Nevertheless.
Kaader videost. 1997-2000.

Tagakaanel: Kai Kaljo. A Loser.
Kaader videost. 1997.

TED HUGHES

Vikerkaare sünd

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Homnikuse märtsitaeva sinine hiigelselgus,
Kuid õhu tormitsev vägivald ja üleöö
Värskelt võõbatud ligunenud ilme maailma palgel. Tuul tuli
Lõuna lumistelt nõmmedelt ära, nagu raske teraga
Päid löikav habemenuga, ära lumepulbris seljakutel.
Vett täis rööpad vappusid. Sõrgade vaod välgatasid. Mudakrohvis
Karikakar sirutas muda seest välja pea.
Mustvalge lehm ümara künka kõrgemal harjal
Seisis vikerkaare otsa all.
Pea maas, lakkudes valusa tuule käes midagi
Millest vikerkaare langev udu väljagi ei teinud.
Ta lakkus kohmakat musta vasikat
Kes oli märgvärskena üsast kukkunud ja pilutas silmi
Madala pimestavalt pestud hommikupäikese käes,
Must, märg nagu jõest tulnud lambakoer, ja lehm lakkus teda
Leides ta lõhnu, õppides tundma ta konkreetrust.
Veriste kudede lipp lehvis lehma taguotsast
Paisus ja säras, roosa toores liha, laperdas ja keerdus
Halastamatus tuules. Ta kohendas end meie lähenedes
Kohmetult, närviliselt tippides
Hukas karjamaa sõrgadest küntud ja uppunud mättal.
Tegi kohmetuid madalaid häälightsusi ja vasikaski,
Silmavalged pungis, muugis ühe selge vasikanoodi,
Puhta kui klarnet, ning püüdis üles tõusta,
Püüdis panna oma esijalgade konsoolid
Tööle, tõstis õlad üles, vinnas end põlvedele,
Siis vinnas üles tagumiku ja vaarus ettepoole
Põlvedele ja kägaras kederluudele, libastus mudas

Ja vajus porri kokku. Lehm jätkas ta lakkumist.
Siis hakkas sööma õhukest toore liha lippu
Mis paisus purjena ta tagumikust. Me ei seganud teda.
Tilgutasime antiseptikut ligunenud nabanööri peale
Ja lasime lehmal seda uut lõhna uurida. Kogu edelakaar
Oli must nagu ööhakk.
Lohisevad tuulesuitsud rippusid üle nõmme kaldudes
Ja helendades meie suunas, siis maailm ähmastus ja kadus
Neljakümne viie kraadi all peksvasse rahesse
Ja uksi lõhkuvasse tormi. Läksime varju alla.
Jätsime vasika ja ta ema Jumala hoolde.

19. märts 1974

IRJA VAHER

JUMALAEMA

Puud saadavad häguseid varje
pargipingile, kus kaks armastajat
punaste lindudena veerevad karjes.

Minu akna all räuskab üks joodik
ja peksab üks kamp süütut jalutajat,
kes on sattunud sinna pooljuhuslikult –
 ma kutsun välja küll politsei,
 ise hirmust värisedes,
 aga ta lööb pea vastu asfaldi serva puruks
 ja sureb enne kiirabi tulekut.

Üle tee on mul pordumaja.
Ajalehes oli, et eile öösel
mõrvati julmalt kaks vanainimest,
kirvega löödi siuhkat-säuhkat pähe
ja võeti ära viiskümmend krooni raha.
Üle tee pordumajas
käib pidu ja trall,
akendest loobitakse välja pudeleid
ja pannakse lõbusalt taha.

Kaugel helgivad punased tuled,
kuskil kirikust rööviti altarimaal, kuskil on pummelung,
keegi varitseb rohus,
kasiinodest jällegi välja lendab
iga tunni järel joodik või paar.

Üle tee on mul pordumaja.
Puud saadavad häguseid varje
pargipingile, kus kaks armastajat
punaste lindudena veerevad karjes.

Öösel maailmas, jumalamajas,
päikserannas üks pundunud hoor
oma jalad veel harali ajab,
oma silmad veel pärani ajab –

keel ripakil võdiseb prostituut noor
ja ehmunult võpatab tema
kui ilmub ta juurde inglite koor,
kes otsib uut jumalaema.

JÜRGEN ROOSTE

“Taas tuhat korda tahtsin olla uus ja parem”

mööda taanilinna neetud munakive
astub kõige kurvem rooste
kes on nii nukker nii masendund
kes depressiivsena häirununa
raskemeelsusen vaevelden
kõpsib ühe dixiländi
veiniookeanist teise
vilistades uusrikaste võitluslaule
ja toksides muretult
enese ees kivikest
nimega mõttetu maakera

mööda taanilinna neetud munakive
tuleb kloostri aida poolt
kõige kurvem inimene ewr-is
jürgen rooste
tema ekspressiivset kolu ilmestavil
rotiikel põsesarnadel
tantsivad pisarad
stephen kingi balletti
pähkclipureja põrgust
rooste kargab telefonikabiini
jõuwab valida analoognumbri
kus kajab jumala automaatsekretäriaat
start treki jutustaja häälega
(mind pole praegu kodus
aga võite jätta oma teate
peale seda kuradi signaali
ja äkki võibolla ehk

ma helistan kunagi tagasi
kui ma pole enam tülpind
te tarbetust seltskonnast
sest ma olen kõige
vägevam nii taevas kui
ka maa peal igavesti piiiiks)
jõuab valida selle numbri
ning kaduda telefonitorru
hetk enne kui bussitais
angloameerika koolilapsi ja optimismi
läbi kabiini kihutab nii et sest
jääb järgi ainult atomaarne
häire õhus – ebameeldiv aimdus
mil möödume paigast
adudes et miski pole nagu päris sääl
ega ka ära
nagu eesti kõige kurvem
roostegi

Lapse pea on pott

ma olin poti endale
kõvasti kõvasti pähe tõmmand
niiet siin isegi vanama
määrit või ei aidand
ja ei aidand ka armastus
mida see globaalne maailm
mulle läbi (tollal veel) krabiseva
meedia pakkus
olin poti pähe tõmmand
kindla kavatsusega sest melust
mitte enam osa saada
ning potiserv seisis tugevasti
mu laperdavate kõrvade taga
see oli kuidagi palju rohkem

elu ja tegelikkus sest kui
ma oleksin saand end peeglist
kaeda vaadanuks säält
mõttetu mees (parandus - laps)
väike paks ja nõrk laps
kelle pää asemel ilutses
pasakollane pott ehitud
sinilillemustriga mida kohati
ilmestasid roostetand kõrbend
rokased laigud
südame lehmakoogi amööbi
ning kõiksugu muude oluliste ja
tuttavate asjade kujuga
minu protest nurjus lõpuks
vanama võiasjandus funkas
ning äkki olingi vaba
(või kuidas võtta – kuigi
neh – oli jah võrdlemisi
ebamugav old)
ja nägin kõõgiaknast välja
akna taga oli puu mille
otsas kõõbitas ühe koivaga
vares hambus kellegi ametühingupileti
räbaldund kaaned
teisel pool puud oli teine
aken ja seal hõõrus üks
paks kole paljas mees ennast
vastu paksu koledat paljast naist
ja üritas samal ajal nina nuusata
vanama vaatas kah hetke
aknast välja ja pani mulle
siis poti pähe tagasi

OLAVI RUITLANE

Suitsiid

ja juba lennuk aplalt võtab kõrgust
nii tilluke on aknast isamaa
ma olen lõpuks pääsend sellest põrgust
kuid üht-teist on veel tarvis lisada

mul langevarjukottides on miinid
ja ümber keha seotud süütenöör
veel veidi ja mul pole enam piinlik
et olin selles elus amatöör

veel leian suitsu süütamiseks mahti
ja nõõri süütan teise tikuga
siis tõukan ennast monoplaanist lahti
ja maa mu ligi hakkab kippuma

pea kohal lennuk järsult lisab gaasi
ei enam jumalaga jäteta
näen endast kaugel allpool naiste plaaži
ja sennapoole tüürin kätega

silm seletab nii rindasid kui põlvi
(see asemel neid võinuks katsuda)
kuid graatsiliselt läbin tavavõlvi
ja liiva peale sajan matsuga

Puccini

ma panin rahvusooperisse
tankitõrjemiini
ja juubeldasin südamest
sind armastan Puccini

see oli kogu etendus
ma läksin lastes vilet
mu ümber sadas jäsemeid
ja valkjat kõhukilet

Oli

seitse oli vaprat
aunaste oli maire
buenos oli aires

silver oli dollar
sinatra oli frank
sean oli penn

makarov oli jüri
smith oli wesson
edgar oli valter

urmas oli ott
karu oli puhh
päts oli päts

B.B. oli king
king oli kong
martin oli saabas

martin oli mürsepp
chicago oli bulls
martin oli saabas

PRIIDU BEIER

Mere üksindus randadel

Ei lahtu kunagi kringlilõhn
pudupoest sametist Brigitte Bardot
võib-olla Camille
kollane saialill maalib sind
üksinda mererandadel
turult kui peni tuleb mu vari
su saabumismuusikat täis
viirastub viiuleid Viiralteid kabareid
Püha Miikaeli armastuslaul
Mont-Saint-Michel
kabarees kisendab kabarees
Punane üleni Saatan
kõris kuuvalguse hõberapiir
kui Jumala süütu sõrm
suudlen su sukka imepeent
Verrocchio tütrele ta lahtisi juukseid
siis summutaks sellegi
imiku abitu lalin
Ilmuvad viiulid puurilind kaunis
trillerdab viiuli saatel
mereüksindusrandadel
õnn on tuulevaikuse sarnane
tühjus me südame sügiseis

mereüksindusrandadel
hubisev leek

Süütud jalad II

See võluv põlv ta lausa norib musi
ta tekitab sus tundetorme küsimusi

Kui filosoof kes uurib ainsat tõelist tõde
sa avastad et tal on teine sama kaunis õde

Sääl seeliku all kuhu jõuab filosoofi mõte
see filosoofias on veider ettevõte

Sa tahad teada mis on selle põhjus algne
et naine loodud on nii nõtkelt kaunijalgne

Ja ole pealegi siis Kant või Fichte Hegel
kuiv sakslane kes rändab mõtteteedel

Sa pead monokkel surut' laule
ka tunnistama hurmas
pitssukki jalgu katta saanud aule

Karude kaitseks

Kallis Sass ära tee seda mitte
näen kuidas Sa istud vuntsid vapralt kikkis
oma kirjutuslaua taga
ja imed lapsemeelselt armast pastapliiatsit
(arvuti ei inspireeri Sind nii
nagu Su sinine pastapliiats)
Ära kirjuta seda kohutavate tagajärgedega
üliemotsionaalset lugejakirja Eesti Ekspressile

kes selle kindlasti järgmisel nädalal
aukoha! ära trükiks
Ma tean mis meeleolud seal
meie väikese südamliku naabermaa suhtes valitsevad
olen seda ise omal nahal kogenud
Aga sa ei kuula mind mitte
nagu oleks Sul täita Presidendi enda korraldus
või Jumala isiklik ilmutus
Nii nüüd oled Sa hoogsa veidi laperdava
käekirjaga esimese lause paberile visanud
“Lugesin sügava erutusega uudist, mis
demonstreerib ilmekalt lätlaste
tegelikku suhtumist Eestisse ja eestlastesse.”
Heakene küll mis uudis see siis oli?
“Riia eestlased ja estofiilid protesteerivad”
(“Protesteerivad!” kordad Sa võimukalt vuntsi keerates)
“pikettidega Läti Seimi ees
barbaarse vägivallaakti vastu,
mille sooritasid verejanused Läti võimud.”
(Oh neid lätlasi kes
meie Suurt Munamäge maatasa tahavad kaevata
Seda me neile ei kingi!
Meenutad Sa ajalugu)
“Nad tapsid Koiva jõe ääres”
(meeleliigutusest väriseb
Su käsi märgatavalt)
“juhuslikult Lätisse sattunud
kaks süütut Eesti päritolu karu!”
Suur pisar kukub seejuures Su silmast
särgi varrukale ja tunnetest vallatuna
kähistad Sa midagi segast
soome-ugri pühast karukultusest
Üle ukse vaatab tuppä Su sire abikaasa
käes tassike jasmiinilõhnalist erootilist teed
et kosutada Su mõtetest huugavat pead
“Nüüd on Kilingi-Nõmmel”

(jätkad Sa)

“alustanud gastrolli Läti tsirkus “Allee”,
mis esineb eestlastele suurte vene karudega.”

(Kas see ei ole sümboolne – mõelge vaid –
Läti tsirkus vene karudega!

Kumab kohutav selgus Su täna nii
sumbuurses mõttekäigus)

Jumala eest Sass peatu ja mõtle järele
kas sobib Sinu-suguse positsiooniga mehel
selles tühises naeruväärses intsidendis
riskeerida kõike kaalule panna

Aga eesti mehe kuulus jonn ja viha
ei luba Sul mu mõistlikke nõuandeid kuulata

Juba lõpetad Sa oma kuulsa lugejakirja
kõige mõjukamale pealinna nädalalehele
raevuka hammastekiristamise saatel

“Näitame lätlastele, et meie
nende karusid ei karda,
et meie nende tsirkusega kaasa ei lähe!”

Järgmine nädal ilmub Su ahastav kiri
Tallinna autoriteetseima suurlehe
auväärseimal pinnal

toetatuna toimetusepoolsest jõulisest karjest
“Lätlased tapavad Eesti karusid!”

Paari päeva pärast kuulutab Eesti rahvuslik valitsus
välja totaalse maa- ja meresõja
oma süütute karude kaitseks

ILME NYRI

*

Tulisilmne kala
su õrnal põlvel
see tätoveering ei unune

koidik nägemata jääb ikka
ehkki mu purpurist flopil
veel megasid vaba on ruumi

*

Mehed tulid ytlesid
tegime metsa
hea suur tykk sai valmis
homme
paneme linnupesad ja põdra

*

Yks laps käib aias
ja teine on sõimes
nimed neil vastavalt
Kärner
ja Messias

*

Mu ysas elab orav
rattas
kala taigas

ja kolm meest paadis
koera ei ole
mul antud sest teada
ju lõputult ära ei mahu eks

*

Minu vaarema
ei arvanud
kihutavaid loojangupilvi vaadates kunagi
nii rumalalt
maaliline

MATT BARKER

KASVAJA

Ei teagi, millest alustada – kõik juhtunu on nagu vähk, ilma selge alguse ja lõputa. Mitte nii piltlikult muidugi – igal vähil on üksainus lõpp –, oluliselt konkreetsemalt, kuigi kindlasti leidub patoanatoome, kes sellega nõustuda ei taha, aga oleme sellest üle. Segane, jah? Kohe katsun seletada. Ajapuudust mul õnneks pole.

Urmas oli minu kursusevend, tõmmu, veidi pilukil silmadega – see lisas tema välimusele õelust – ja küllaltki ühekülgse huumorimeelega. Ta oli hooldaja onkoloogia intensiivis. Ilmselt oli see minu süü, et ta koos minuga sinna tööle asus – samas kindlasti ka tema ema oma, kellele ta oli ainuke poeg aastate eest surnud mehelt.

See oli tema teine õppevalve minu juhatuse all. Oli neljapäeva öö, kui ma ei eksi, sest järgmisel päeval ootas meid kohe hommikul patoanatomia praktikumi arvestus pahaloomuliste kasvajate peale. Intensiivis oli viis patsienti, kaks koomas ja üks vanem naisterahvas alles opilaual – valveanestesioloogi sõnul lihtne lõikus, eemaldati paremat neeru kasvajaga.

Jooksmist oli omajagu, nagu alati – ilma selleta poleks ilmselt haiglatööl mõtet –, maksavähi ajumetastaaside kahtlusega naisterahvas oli üha süvenevas psühhoosis, paludes, et me ta rahakoti tagasi annaksime ja kunagi Venemaal surma saanud poja ellu tooksime. Mingi ravi talle ei mõiganud – ainult magades ei häirinud ta meie toimetamisi. Lootusetu kõrivähiga vanamees Narvast kähistas aina, et tahab suitsu, sest minna pole tal enam kuhugi mujale kui vaid mullatoiduks. Õed süstisid talle regulaarselt morfi – valu vastu.

Urmas oli õhtu otsa näost kaame, ning kui ma teda suitsutuppa kutsusin – et arst oli just lõpetanud, oli nüüd noorema personali kord –, raputas ta ebakindlalt pead. Sel hetkel hakkas ka kõrivähk kõhima ning ma käskisin Urmasel talle neerukauss anda, ise aga süütasin rahulikult LMi.

Minu häirimatu suitsupuhumise katkestas sisse tormanud Urmas,

näost valge nagu lubi.

“Kus arst on?” kähistas ta – üsna samamoodi nagu see kõrivähk.

“Juhtus midagi?”

“Kõri sureb!”

Ma üritasin ennast jalule ajada, kuid et nikotiin, millega ma eriti harjunud polnud, pidurdas liigutusi, siis enne kui ma intensiivi jõudsin, olid surija kohale kummardunud juba anesthesioloog, vastutav õde ja justkui krampides tõmblev Urmas. Ta tõstis mulle korraks oma eksleva pilgu ning mind haaras kuri kahtlus, et tal on kohe kavas karjuma hakata.

Arst, tüse prillidega meesterahvas, kes pidi väljaspool osakonda üpris vilunud kõri olema, püüdis meest intubeerida ja hakkas õele käsklusi jagama, mida too väikse hilinemisega ka täitis.

Haige viskles agoonias ning kannatust kaotades – ilmselt oli õde andnud vale diameetriga intubatsioonitoru – lükkas arst nii tugevalt, et isegi mina kuulsin valju raksatust kusagil vähist puretud kõri sise-muses. Arst uhas meid üle kärelda sõnavalinguga ja käskis defibrillaatori valmis panna. Et Urmas, jälgides kõike nagu nõiutu, ei reageerinud, tegin seda ise.

“Mida sa seisad?” kargatas talle õde, mispeale ta võpatas ning nüüd haaras mind juba hirm, et ta puhkeb sootuks nutma.

Suremise juures on kõige valulikum just personali omavaheline ebakõla, närvid, mis jäävad sind veel kauaks piinama – eriti kui sa seisad nii madalal astmel nagu meie, hooldajad. Mida arstid tunnevad, selgitades surma üksikasju patsiendi sugulastele, seda ma ei teadnud ega saagi kunagi teada. Kahjuks muidugi.

Arst alistus neljakümne minuti pärast ja käskis patsiendi “ära pakkida”. Seejärel läks suitsetama. Süngelt vaikiv õde heitis mulle pilgu, kuid ma osutasin Urmasele:

“Las uus poiss aitab. Mina olen seda tööd teinud küll ja küll.”

Kahvatult ja kõheldes vaatas Urmas otsa kõigepealt mulle, seejärel turritavale õele justkui marutaudis lõukoerale, ning kahekesi hakkasid nad pikkamööda mehe ümbert asju ära koristama – kiiret polnud enam kuhugi. Kell kaksteist, kui patsiendid osakonnas rahutut und magasid, sõitsid nad räpase krigiseva käruga, millel lebaja kuivetonud luist keret kattis kohati auklik valge lina, keldrisse. Millal nad tagasi

tulid, ma ei näinud, sest viis minutit hiljem helistati opitoast ja öeldi, et lõikus on läbi – patsiendi jaoks igaveseks. Alumine õõnesveen oli ulatuslikult vigastada saanud ning kirurgid ei suutnud enam verejooksu peatada.

*

Arvestusele me hilinesime ning vastama läksime viimastena, kui tava-pärane kaksikümne viis protsenti, viis inimest, oli juba läbi kukkunud. Õppinud polnud kumbki – tema ilmselt oli vähemalt materjali läbi lugenud –, mina aga jõudsin vaid kiiruga, üle ühe, tutvuda prepa-raatidega, kuni teised vastasid. Mitu korda tuli vihjata unetule ööle ning viimaks lasi õppejõud, umbes neljakümneaastane, päris kena säärejooksuga vanatüdrukust venelanna, mu siiski läbi, Urmast aga mitte. Ega ta suurt üritanudki.

“Misse on?” näitas naine mustade laikudega ajulõike piirituses.

“Mingid metastaaasid,” kogeles Urmas.

“Millized?”

Vaikus.

“Tumeprunid...” vihjas naine.

“Ma ei tea! Millal järgmine kord vastata saab? Ma olin kah öösel tööl.”

“Muudkui tjotate. Õppima piab! Melanokartsõnoma metastaaasid. Tulge esmaspiaval.”

Löödult vaikides sõitsime ühiselamusse, sõime ja heitsime magama. Suitsudest Urmas keeldus ja kell kaksteist loengusse minemast samuti – temale veel kahetunnisest unest pärast öist vahetust ei piisanud. Ta polnud ennast välja maganud õhtukski, kui ma ta suure vaevaga jalule raputasin, et Lohusallu sõita, kus üks meie kursaõdedest isa suvilas sünnipäeva pidas.

Kogu tee kuni Sakuni ei lausunud ta sõnagi – vähemalt ei visanud ta oma totraid nalju, mis olid muutunud meie kursusel tema nime sünonüümiks. Õlu, viin ja grillitud kanatiivad parandasid veidi ta tuju, kuid suitsetamas ei näinud ma teda tol õhtul kordagi.

“Ma jätan suitsud maha!” kires ta juba tugeva auru all olles. “Mui-

du tulete ükskord pata praksi, viiakse teid lahangule ja vaatate – türa, Urmas! Milline kops ja milline kõri! Ja *mitastazid* ajus!”

Ma olin talle alati rääkinud, et selliste asjade vastu peab välja kujundama immuunsuse ning mida varem, seda parem. Minul võttis see aega pool aastat, aga uskuge mind (ärge pidage mind mõneks südame- tuks loomaks) – see oli ka ainuke võimalus seda tööd teha. Kahtlema- ta tuimestusid ka muud tunde- ja valumeeled, aga mis teha? Töötama ju pidi. Ka temal oluks sellise resistentsuse kujunemine vaid aja küsimus.

Pohmakat hommikul eriti polnud, öised sündmused – viinajoomi- se võistlus täitsa nagu keskkoolis, mingi blond (sünnipäevalapse onu- tütar, kelle isa oli tähtis diplomaat), magamine külmas külalistetoas kääksuval välivoodil ja kõik muu – olid selgelt meeles. Küll aga oli suitsudest halb – ega me Urmasega kumbki kroonikud olnud, sessi ajast oli rumal harjumus külge jäänud – ning järgides Urmase eesku- ju, küll veidi teistel kaalutlustel, otsustasin samuti härjal sarvist võtta ja maha jätta.

*

Hästi. Laupäeva õhtul käisime Urmasega linnas – ta oli endale kusa- gilt kohaliku gümnaasiumi üheteistkümnenda klassi tüdruku välja aja- nud ning kuna ma ei tahtnud tunda ennast isana või kolmandana, siis istusin üksinda rahvast pungil suitsuses Zum-Zumis. Kella kaheteist- kümne paiku ühines minuga juhuslikult üks meie osakonna õde, juba veidi tipsitanud kahekümne viie aastane naine, öeldes, et laps on prae- gu vanaema juures, mees aga Tallinnas mingeid asju ajamas. Kell vee- rand kaks esitati mulle arve ning ettekandjatüdruk arvas, et meil oleks viimane aeg lõpetama hakata, sest asutus pannakse kinni.

Kell kaks, juba ühikas, helises korraga mu telefon, teisel pool oli läbi eetriragina kuulda Urmast.

“Türa, kuule, ühtedel vendadel tekkis probleem! Ma olen Pirogo- vis, tule siva, muidu lähevad ära! Mingid plika tuttavad koolinoored!”

Et alkohol veel täitsa selgelt veres tuksus, võtsin takso ning veerand tunni pärast olin jälle külmas vihmases linnas. Urmas tammus raekoja

taga närviliselt edasi-tagasi, käed taskus ja hambad õllest verejanuliselt irevil, ega pakkunud sugugi kehvemat vaatepilti kui mina.

“Türa – kujuta ette, mingid rullnokad, vajusid sisse ja hakkasid kiskuma, et lähme, raisk, ja nurga taga sõitsid lihtsalt jalaga näkku ja viisid memme minema!”

“Kuhu?”

“Nimetasse. Mingid tegijad enda arust!”

Me leidsime need kaks kaheldava väärtusega mehehakatist tõepoolest Nimeta baarist, kus nad koos tüdrukuga õhtust sõid ja õlut võtsid. Rebisime ühe jalule, käskisime arve ära maksta ja tulla välja probleeme õiendama, mispeale mõlemad arvasid, et see poleks mõistlik – on ka diplomaatilisi lahendusi. Et aga tüdruk oli haihtunud juba enne müdina algust, siis tellisime lihtsalt meeste arvel kumbki kaks *tequila*'t ja läksime turritades koju.

Koduteel meenus Urmasele, et ta oli kukkunud peaga vastu Pirogovi treppi.

“Vaata, nende vendade pärast – nagu see lits ütles, et käivad tal Lexuste ja mersudega järel – nüüd saan veel mingi vähi.” Ta katsus oma pead ja näitas mulle puhast kätt. “Vaata, kurat, veri, juuksed on millegagi koos. Pärast hakkab paranema, siis vohama ja ongi vähk valmis!”

“Mida sa ajad?”

“Mis tahes haav või arm võib vähiks muutuda...”

“Mis tahes hetkel võib sulle taevast telliskivi pähe sadada.”

Ta pesi hambad ja puged pimedas külma teki alla. Vaikis hetke, soojendades end.

“Aga memm oli ikka loll – raisk, temal käivad mersudega järel ja mina, vaene arst, ostan talle ainult õlut ja sõidan Escortiga! Türa!”

Järgmisel päeval tekkisid tal tõepoolest mingid peavalud – põrutusest, aga rohkem vist hüpohondriast – ning ta käis igaks juhuks traumapunktis. Seal rahustati teda kõiksuguste kasvajate suhtes, kuid öeldi, et tal on probleeme kõrgvererõhutõvega, mistõttu tuleks teha põhjalikum uurimine, ning kuni kella kuueni sisistas ta mu kõrva ääres justkui tige herilane oma meditsiinilisest needusest. Mind päästis õhtune vahetus.

Tol õhtul ei surnud kedagi, aga terveks ei ravitud samuti kedagi –

vähk võib jätta võtmata, kuid tagasi ta enam ei anna.

*

Järgmine vahetus, mis ma Urmasega koos olin, oli tavapärase laupäev. Ilma rabelemise ja kõigeta. Kirurgid vaatasid haiged üle, tõmbasid mehel, kellel oli eemaldatud sapipõis, drenid välja. Oli piisavalt aega, et kohvi keeta – ei minul ega Urmasel olnud suhkrut kaasas, seepärast võtsime intensiivist 40%-lise glükoosi ampullid –, ning pärastlõunal läks üks õdedest, sotsioloogiat õppiv medkooli lõpetanud neiu, linna suitsukoibi ostma.

Urmas kaebas kogu päev kõhuvalu, käis kaame näoga ringi ega lausunud ühtegi liigset sõna – ega ma ise parem olnud, aga minul tõepoolest valutas sisemuses. Ei oska öelda, millest. Võib-olla tema hapust näoildest, mis tüütas mind juba kolmandat aastat.

Viimases palatis oli mees, keda me polnud hommikul pesnud, sest õde soovitas teda mitte häirida. Esmaspäeval pidi olema operatsioon – mille, polnud huvi küsida. Pärastlõunal tegi aga mees endale alla, ning et ta polnud ise eriti suuteline liikuma, pidime koos Urmasega ta kahepeale ära pesema.

“Ärge talle väga haiget tehke,” sosistas õde, uhades mind üle kohvi- ja suitsuhaisuga. “Ta on korstnapühkija.”

“Mis sellest?”

Õde puhkes itsitama ja näitas oma jalgevahele.

“Vaata ta *tubakakotti*.”

Vaadata polnud suurt muud kui kõbrulist tahmanud nahka, mille vastu ei aidanuks ka korralik harjamine. Lähemalt uurides, mida küll eriti teha ei saanud, sest mees oli tõepoolest kõvasti alla teinud ja lämmatas nüüd haisuga, oli ehk veidi näha mingeid võõraid struktuure nahal ning kergelt “kottide” suurenemist. Munandi- või skrootumivähk ilmselt.

Paha aimamata hakkasime teda pesema ja juba vahetasime linasid, kui mul rebenes üks kinnas – vahel ikka juhtub. Samal hetkel ma kuidagi komistasin, nii et tuli haarata voodist, ja juhtumisi riivasin mehe “instrumenti”.

Neelasin ropu väljendi tagasi, mees oiatas uimaselt, Urmas aga läks

korruga näost valgeks.

“Türa!”

“Noh, mis nüüd?” Ma oleks naernud, kui tema pidev hirm poleks juba tüütavaks muutunud. Ta oli tõepoolest naljakas – hirm on naljakas seni, kuni see endale kallale ei tule.

“Kurat!” sisistas ta, tõmbas kindad vihaselt käest, saatis nad prügi-kastist mööda ja astus intensiivist välja.

Saatsin teda imestunud pilgul, vahetasin mehe hädise abiga üksinda voodilinald ning läksin Urmasele järele. Ta istus tühjas ödedetoas, jõi teed ja vahtis ilmetu pilguga televiisorit. Ma ärritusin.

“Lürbid? Mis sul nüüd siis juhtus? Tahad öelda, et sinu instrument on selle mehe omast erinev, et sa seda puutada ei saa?”

“On küll erinev!”

“Siis on mul tunne, et eriti efektiivset kolleegi sinust ei saa – kuidas sa õige kavatsed kirurgias läbi lüüa, kui sa sitta ei küüri! Mis? Rektaal-verejooks – mida kirurg teeb? Mis? Esmalt pistab nimetissõrme patiendi pärakusse ja hoiab kinni, kuni teine kirurg otsustab, mida teha!”

“Ma ei kavatsegi kirurgiks hakata!”

Hetke vaikusime, siis lausus ta televiisorilt pilku laskmata:

“Sa jagad patoanatomiat paremini kui mina, eks?”

“Ma usun küll,” torisesin.

“Kas vähk võib olla nakkav?” küsis ta ja vaatas mulle otsa. “Noh?” Ma ohkasin.

“See on kantserofoobia. Kui sa sellest lähtuma hakkad, Urmas, siis pole sul tõepoolest lootust. Kas mõni kirurg mõtleb sellele, kui eriolukord on? Veneroloog näpib palja sõrmega rahulikult süüfilise *ulcus durum*’it ja pärast on sama värk omaenda sõrmel. Reanimatoloog elustab asotsiaali ja jääb pärast tuberkuloosi tõttu ühest kopsust ilma. Vahest pritsib verd silma – me oleme B-hepatiidi vastu vaksineeritud, muu vastu mitte, aga mis üle jääb, töö on selline. Kui sured, pole midagi parata, kui elad, siis töötad edasi...”

“Vähi mõned vormid võivad olla nakkavad,” katkestas ta mind kuulamata. “Eriti naha või millegi. Sa võid selle suudlusegagi saada...”

“Kurat, kas ma suudlesin teda?”

“Näppisid käega.”

“Käenahk on kõige tugevam nahk, kurat võtaks!”

Nüüd ohkas tema ja lõpetas kannatajailmel oma kohvi – justkui preester paadunud paganaga vaieldes.

“Sinuga on mõttetu rääkida. Ma ei ütle midagi – aga patoanatomia materjalides, sul see kindlasti lehekülgede kaupa peas, ega sa muidu alati viisi saaks...”

“Kuhu sa sihid?”

“Mul on kama, ise tead. Aga minu võõrasisa on praegu seal üleval,” ta osutas sõrmega korrus kõrgemale, kus oli tavaline osakond. “Ja tal on laialdane maohaavand, halvaendeline prekartsinoos. Lähipäevadel läheb opile, ema maksis juba arstile, sellelesamale, kes päeval dreene võtmas käis, viis tonni honorari – ega ta muidu võtaks noort inimest jutule. Minu vanaisa suri kusepõievähki, minu isa viis kopsuvähk. Ma mäletan seda liigagi hästi ja, kurat, ma ei taha sama teed minna – kuigi eeldused on kõik olemas. Nii et ära laia ja mind ära enam näpi.”

Ma ohkasin, et mitte plahvatada, soovitasin tal minna kardioloogiasse või vanadekodusse rahulikku tööd otsima, ning läksin intensiivi tagasi.

Aga tema sõnad ei andnud mulle endagi imestuseks enam rahu, ja kui ma õhtul õega, sama abielunaisega, kellega ma tookord Zumis istusin, välja läksin ja seejärel tema juures ööbisin – mees helistas korra Tallinnast ja laps magas naabertoas –, siis mängides tema kõvade tumepruunide nibudega, haaras mind korruga närune tunne, et äkki – aga äkki tõesti?! – ma korjan praegu oma keelele varajase rinnavähi metastaatilisi kloone.

*

Kurat, mõtted katkevad ja mul annab pingutada, et taastada sündmuste loogilist rida. Sa seisad pimedas nurgas ja jälgid mind liikumatult, kuigi ma tean, et sind seal pole. Ma tean, millest see tuleb. Minu õnn, et ma kõike tean. Isegi su põlevad silmad ei lähe mulle korda, ära sa loodagi! Sinu pärast sai nüüd pastakas tühjaks!

Niisiis. Töös tuli pikem vahe, nii et tema võõrasisa lõikust ma nägema ei trehvanudki. Tean vaid, et kaks korda lõigati ja et mingil het-

kel arvati teda juba minejate hulka, kuid kolmetonnise lisahonorari tulemusena läks kõik korda. Urmast võis neil päevil harva rääkimas kuulda, veel vähem naermas – ta oli tookord just vahetuses, kui tema võõrasisale kordusoppi tehti.

Me ei tülitsetud temaga pikalt – muidu olnuks võimatu niigi kitsas ja külmas ühikatoas koos elada. Maadlesin arvestustega ja üritasin samuti suitsetamist maha jätta ning peaaegu nädala jooksul saatis mind isegi edu. Seevastu tobitas tema jälle vahetevahel koolis – ega see kerge ole, kui sisemus nõuab ja arvestusi on vähemalt kolm tükki nädalas.

Kardioloogi juures käis ta ära, sealt ordineeriti ta edasi neeruarterite uuringule, mis aga ei tuvastanud midagi. Kirjutati välja beetablokkerid ning nädala pärast oli ta vererõhk jälle normis. Naistega ta enam suurt ei möllanud, juua samuti ei julgenud. Ta oli ikkagi asjata arstiks hakanud.

Ühel neljapäevahommikul, kui ma magasin välja eelmist õhtut selle õega – mees oli Soomes –, ajas mind üles kogu väikest toakest haaranud paanika.

Kõigepealt tajusin lärmi, mis lõi kus niigi rahutusse unne nagu elektrivalgus pimedusse, siis raputust, ning kui ma viimaks rasked laud lahti rebisin, seisis minu kohal kaame Urmas, keda ma kohe ära ei tundnudki, suu ja käed värisemas, silmis pisarad.

*

Kargasin esmalt ehmudes jalule, siis tundsin ta lõplikult ära ning rahunesin veidi. Käskisin tal istuda ja laduda välja, mis juhtus.

“Ma oksendasin,” luksus ta – sellest kõneles ka hais, mis pani minuski kõik keerama. “Õhtul juba oli halb, aga hommikul hakkas lük-kama, türa, nägin veel sinu suud ja tundsin pohmaka lehka ning siis hakkas tulema.”

“Aga veri?”

Ta kraaksatas vihaselt.

“Kuidas sa aru ei saa! Mida minu maos hommikul veel on, kui mitte verd? Olen ma rase, et ei seedi õhtusööki ära?”

Puudutasin sõrmega tema veriseid käsi – tõepoolest, meenutas maosisest verejooksu, must nagu tõrv. Pesin käe ära ja kratsisin kukalt.

“Äkki ikka oled rase?”

“Debiilik!” röögatas ta pööraselt ning nüüd sain viimaks aru, et asi pole tõesti naljakas. “Ma ju rääkisin sulle aasta tagasi, et mul diagnoositi kaksteistsõrmiksoole haavand, vaata, ma jätsin veel tookord joomise ja suitsetamise kolmeks kuuks maha.”

“Sind ju raviti.”

“Jah, ja raviti ära, vähemalt perearst ütles nii.”

“Aga gastroenteroloog?”

Ta ütles, et “mööka” oli ta neelamas käinud vaid enne haigust, pärast enam mitte. Perearst ei pidanud vajalikuks, arvas, et väliste sümptomite kadumine viitab niigi ravi efektiivsusele. Ma puhkesin naerma – rumalad inimesed, kes usaldavad perearste nende kuueaastase hariduse ja omakäelise majandamisega, mis eeldab kõikvõimalike kulutuste, sealhulgas raha maksvate uuringute radikaalset kärpimist.

Sundisin teda külma piima jooma ning õhtuks paistis asi möödas olevat, isegi valu tema sõnul enam polnud – olnuks valu, oleks Urmas puhul sellest terve ühikas kuulnud. Ometi pakkusin talle igaks juhuks abi – meenus fütoterapia loeng, kus meile räägiti hiina rahvameditsiini pärlitest, millega nii mõnigi tänapäeval rumalate arvel elatist teenib.

Urmas krimpsutas nägu.

“Misasja?”

Seletasin lühidalt, mida tal teha tuleb – heita selili, särk seljast ära. Oma kapist, kus suure hulga tabletipurkide kõrval vedeles nii mõnigi tavaline ravimtaimekotike (me mõlemad olime omamoodi meditsiinihullud), võtsin natuke koirohtu ning saputasin seda tema kõhule, umbes *Head*¹’i tsoonile². Ta jälgis mind vaikides ja liikumatult – ilmselt õhkus ka minust seda autoriteeti nagu neist “idamaa tohtritest”, kes ravivad sapipõiepõletikku, teadmata, kummal pool inimesel maks on. Mina teadsin vähemalt sedagi.

¹*Head*’i tsoon – piirkond kõhunahal, kuhu kiirgub mao- või kaksteistsõrmiksoolehaavandist tingitud valu.

Ta tõstis häält alles siis, kui süütasin tikust suitsu ning möödaminnes panin tule otsa ka tema alasti kõhul lebavale koirohule – tõsine kõhuvalu vajab tõsist ravi.

Üle terve koridori ropendades ning mind debiilikuks söimates tormas ta vannituppa ja pesi oma kõhu puhtaks. Ta isegi ei hakanud mind ära kuulama – meile tõepoolest kirjeldati sellist meetodit, kuigi seljavalu raviks. Ta saatis mind perse, ütles solvunult – päris siiralt solvunult –, et poleks uskunud, et inimene, keda ta sõbraks pidanud on, temaga niimoodi võib käituda.

“Pea meeles, sa veel näed, et mul oli õigus! Sa võid naerda, aga ühel päeval, kui ma surnud olen, ja surnud koledat surma, siis ma hakkan sind painama, kollitama kättemaksutules põlevate silmadega...”

“Urmas, sa oled tõesti hulluks läinud...”

“...ja mida koledam on mu surm, seda eredamini mu silmad hõõguvad!”

Sa olid tõepoolest haigeks jäänud, kuid vastavat erialaarsti ma sulle soovitada ei julgenud. Sa olid siiski mu sõber ja seda kurvem kogu olukord oli. Vaikides lesisime kumbki oma reformvoodil ning sülitasime lakke.

Nädalavahetuseks sõitsid sa oma väikese rokase Escortiga koju Tallinnasse, lubades käia perearsti juures. Esmaspäeva hommikuks sa veel tagasi ei olnud, nii et kooli pidin minema jalgsi. Korra proovisin su telefonile helistada, kuid mitte keegi ei võtnud vastu – ega mul olnudki aega sinu, täiskasvanud mehe pärast muretseda, pärastlõunal oli kirves arvestus farmakoloogias ja teisipäeval pidin tegema järgi patofüsioloogia esimese töö, mis oli läinud ühe öise vahetuse tõttu vett vedama.

*

Ma hakkasin sinule tõsisemalt mõtlema pärast teisipäevast arvestust – kuigi arvestused pidid järgnema ka neljapäeval ja reedel, aga et mul polnud vahetust kuni nädalavahetuseni, siis võis veidi lõdvestuda ja ka muret tunda. Su telefon ei vastanud ikka veel ning teisipäeva õhtuks lülitati see sootuks välja.

Kolmapäeval oli meil patoanatoomia praktikum ning õppejõud, sama vanatüdrukust venelanna ütles, et me peame preparaadid kiiresti läbi vaatama, sest tal on kavas näidata meile lahkamist. Meeldivalt erutatud – nagu esimesel kursusel esimest korda anatoomikumi sisenedes ja nahast ning rasvast paljaks kooritud inimkehi nähes –, joonistasime kiiruga ära haisevad makropreparaadid ning naine viis meid keldrisse, salapärase õhkkonnaga kangialusesse, kus kõik jäid korraga vait, õgides uudishimulikkude pilkudega külmi kahhelseinu, kahte vanemat meespatoloogit ja valge linaga kaetud keha plekist separatsioonilaul.

Naine vahetas meestega paar sõna ning tutvustas neid meile – doktor selline ja doktor selline, kõhnukesed hallipäised vanamehed, aeglaste liigutuste ja kahvatute ilmetute silmadega. Miskipärast meenutasid nad vaklasid, kelle ülesanne on seedida muldasängitatuid, ja ega võrdlus väga mööda olnudki – sa oleksid pidanud neid nägema.

“Kuna me just lõpetazime vjahjad,” lausus naine lahkamislaua kõrvale astudes, “ja et ma lubazin teile njaidata lahkamist, siis ma mõtlezin, et te piate njagama seda surnut. Mees, kes suri operatsioonil Tallinna onkoloogiahaiglas. Tegelikult on teda juba lahatud, aga ma saan teile njaidata, kuidas vjahk vjalja njaeb. Ni.”

Ta tõmbas surnul lina pealt, jättes näo kaetuks. Tõmmu, hallikate jalalabadega, tüsedusele kalduv keha oli avatud kõrist kuni peaaegu väikse kägardunud peeniseni. Naine tõmbas kindad kätte ja valge kitli selga ning paludes, et tohtrid meile diagnoosi ei reedaks, lükkas kõhuõõne lahti – korraga meenutas see väike kõhn ja üpris kena naisterahvas turul võikalt siga tükeldavat, ülepeakaela veres möllavat lihunikku ning mind läbis ebameeldiv värin.

Ta kutsus meid lähemale ning hakkas näitama organeid: eemaldatud neerud – makroskoopilise leiuta, maks – maliigse melanoomi metastaaSID (mees oli tõepoolest üle keskmise tõmmu).

“Kuidas njaeb vjalja *melanoma malignum*’i metastaaz? Oi!” ta puhkes naerma. “Ütlezin vjalja. Aga hjasti. Peterson?”

Tüdruk vastas pika kokutamise peale, et metastaasid on mustad või tumepruunid laigud.

Jämesoolt paar meetrit – kas selles on loogiline leida metastaase? Põiksoo. Poiss arvas, et jah, mispeale naine ohkas ja arvas, et järgmisel

arvestusel küsib ta temalt sedasama ja annab lisapreparaadi.

Seejärel võttis ta välja lahtilõigatud mao ning näitas minule.

“Njaidake kasvaja piirjooned.”

Ma libistasin pilgu üle mao limaskestast ega näinud midagi peale üksikute tumedate verevalanduste, mis kulgesid edasi kaksteistsõrmiksoolde. Kuni ma vastust nuputasin, peatus mu pilk korraga mehe üsna lodeval kõhunahal, millel oli vaevuaimatav suur kahvatu kortsunud laik otsekui põletusest. Mind haaras kuri – oi, kui kuri! – rahutus ning selle mõjul, vastu tahtmist, jooksis pilk nägu katvale linale, mis oli karva kasvanud lõua kohalt veidi kergitatud.

Ma tundsin, kuidas mu hing kinni jäi, ning hetkeks kadusid kõik helid. Pähe lõi raskus, ma tuigatasin, põrandat jalge alt kaotades.

“Kes tiab öelda?” kajas justkui kusagilt kaugelt koridori otsast. “Kas me võime njaha maliigze melanoma algkollet? Kas see võib olla maoz?”

Ma tõstsin verega täituvad silmad temale ja nagu sama koridori kaugest otsast kuulsin oma kähinat:

“Mis ta nimi on?”

Naine vaatas mulle imestunult otsa.

“Mis see asja putub?”, kuid nähes minu nägu, mida vahtisid juba paljud, lasi ta mao lahti. “Kas teil halb?”

Raputasin pead ja kordasin kangekaelselt küsimust.

Naine ajas kulmu kortsu ja heitis pilgu meid ilmetu muigega jälgivatele patoloogidele. Üks neist läks lahkamisprotokolli järele, kuid mind see enam ei huvitanud. Nagu joodik tuigerdasin laiba pea juurde ning kergitasin ettevaatlikult, otsekui hirmus avaneva pildi ees, nägu katvat lina.

Viivu veel käis pea ringi, siis aga andis järele – hirm on hirmus seni, kuni sa talle silma ei vaata. Kui sa aga tead temast kõike, pole enam midagi karta – järele jääb vaid fakt. On ju nii, Urmas? Sina tead seda praegu kindlasti.

Fakt oli see, et maliigse melanoomi metastaase näidati meile sinu peal, lollpea.

Surnuna olid sa veidi muutunud, nagu kõik inimesed. Ilus sa polnud – miks mõned väidavad, et inimene muutub surnud peast ilusaks? Pigem piinatud: opilaual, keldrikülmas, patoloogi laual ja tudengite

ees. Kas sa ise nägid ennast tol hetkel? Millegipärast on mul tunne, et nägid – su hing oli algusest peale loodud piina tundma.

Paar tüdrukut pistsid kisama, aga rahunesid peagi, mõned pöörsid näod ära ja katsid sosistades suud – või hakkasid küüsi närima, ei julge öelda, silmad jooksid laiali. Õppejõud veel küsis, mis lahti on, ja proovis seletada, et maliigse melanoomi algkolle, mida tavaliselt ei õnnestugi leida, on tegelikult kusagil sinu nahal ja et tegemist oli väga pahaloomulise kasvajaga, millele lisandusid duodeenumi haavand ja hüpertoonia – ma astusin välja ja läksin nagu läbi udu ühikasse. See udu saadab mind siia maani. Ja ikka, tapa või ära, ma ei usuks, et sul oli õigus, kui sa ei seisaks praegu siin ja ei vahiks mind. Jälle see pastakas!

...Ma tean, Urmas, et see oled sina seal nurgas. Katsuda ennast ei lase, öelda ei taha midagi – võib-olla sa ei saagi –, mind sa ilmselt ei kuule, aga paberilt lugeda suudad, selles olen ma kindel. Aga ära proovigi mulle kätte maksta, poiss, ja see kasvaja ravitakse minust ära, ära arva. Ma veel saan terveks, küll näed! Need pruunid laigud minu ajus? Kui neid ei lõika välja arstid, teen seda ise, pea meeles, Urmas!

...oi, jälle käis öde – nad vist on spetsialiseerunud minu meeoleolumuutuste tajumisele. Natuke tõstad häält ja jälle on tüdruk koos kahe turske meeshooldajaga platsis.

Arstid on siin head ja mõistvad, lubavad kasvaja asja kindlasti uurida. Vahel jälle nad nagu ei usukski mind, ütlevad, et see on sellest, et mul oli üpris raske uinutimürgistus, kombineerituna alkoholiga – aga et küll läheb mööda. Mõnikord räägivad ka spetsialistid sulaselgeid rumalusi.

Tegelikult ma isegi usun, et kõik, mis minu ümber valesti paistab, tuleb kasvajast. Needsamad irvitavalt kraaksuvad varesedki lõõgikindla akna taga, põrguvürsti käsilased, ja sina Urmas oma põlevate silmadega. Ühte tahaks vaid teada – kas ma sain oma vähi sinult või haiglast. Aga ilmselt selgub vastus alles siis, kui ma sinna sinu juurde, külma päikese alla lähen. Vahel on isegi päris hirm – olen küll arst, kes mõistab objektiivselt hinnata oma seisundit, ja ometi jääb vahel hirm peale. Nii töötab aju, võimas organ – ise teda alati juhtida ei saa, küll aga ravimite abil. Õige jah – mulle oli ju kiri, maksuametist. Töökoht: haigla, numbrid ja värgid, tasustamisele kuuluvat tulu nii- ja niipalju...

*pattusid. Väljastas... põrguisand. Täitsa lõpp, ja naljakas, mis? Ajume-
tastaasid!*

Vahel on hirm, et mitte miski, mida ma näen, pole üldse tegelik – kui võivad olla varesed ja sina, Urmas, kes sa käid mind öösiti alati vaatamas, nii et ma ei lase oma karjumisega hooldajatel magada, siis võivad ju olla ka arstid, haigla, ema ja mina ise... Üks asi ainult häirib – et mind pole veel opereeritud ega näidata üles kavatsustki. Ühel hetkel on juba hilja.

...ühel hommikul, kui ma juba tavalises palatis olin, leidsin ärgates palatikaaslase surnult – tal oli parem silm punnis, küllap silmapõhja luukasvajast, mis surus silma oma koopast välja. See oli esimene kord pärast toda ammust aega, mil ma olin just äsja haiglasse tööle asunud, kui ma tundsin, mida tähendab inimese surm – ilmselt sellepärast, et praegu olin ma temaga samas seisuses. Korraks maalis kasvaja talle minu enda näo, õe tehtud süst aga kõrvaldas selle efektiivselt. Hea on olla meedik ja saada oma haige aju tegemistest aru. Ma aitasin neil teda “pakkida” ning haigla ees süüdati latern – kasvajasse surnu mälestuseks.

PEETER ORA

Röovlisilmad

Buduaar on tapvalt tolmune
seepärast iga liigutus võib lämmatada
valgus, mis sisse piiratud
miljonist pehmete äärtega täpist,
köhib ega valgusta midagi.

Kärbsed, kes roidunud kuumast,
peksavad tummalt parvena nahka
kõdi ja tülgestus tüütavad
kui rebin naiselaibalt parketil
peast röovlisilmaukudega maski.

Pole enam
hingata
koperdan aknani
Kleepun
kärbselisse
sarlak-vereloiku
Käepide
roostes
küünarnukiga klaasi
löön puruks
ja jään ellu
ainsana selles toas

Surm möödub must uhke rühi
ja uinuvalt väljapeetud sammuga
vikativars lohisemas vaibal

musta varrukasse klammerdunud
Su inglitiivuline hing.

Hüvasti!

VILLEM VALME

* * *

mida pikemaks päevad paisuvad seda
rahutumaks elusamaks olemine läheb
ja hommikuti kui
meeled avanevad nagu avaneks pung
kõik muudkui selgub
elu salapärad ei lahendu
aga nad ilmuvad välja ja on sama nähtavad kui
päike taevas
selle nimi on pilvitus
maailmaga ühtesulamine
objektita usk
ise mitteolemine ja enda olemine kõiges
tellingud varisevad tunnete ümbert nagu
oleks neid vallanud lõplik
tuhastav kondinõrkus
mõtete ees võib ukse sulgeda
tekib tahtmine vaikida

* * *

omased tuumad
väljuvad meloneist
konid hambus

on tabalukkude õitsemise aeg

kevadised kate mossid
mängivad ümmargust malet
õitsval tabalukuaasal
meloniisa vaatab kõögiaknast välja

närtsinud tabalukk nõöpaugus

* * *

kuulikindla kastani kodu jääb kuhu poole?
mõtles mammi keset kakaopadrikut
aga nii lollide mõtete peale
kukuvad seal metsas puu otsast kõik nupud alla
kõik mammi pähe
mammile mahub pähe
täpselt üks puutäis nuppe
mammil nupp nokib

KAI KALJO

—

Languages.
Kaader videost.
1998.

KAI KALJO

—

Languages.
Kaader videost.
1998.

AIDI VALLIK

Võim

see ongi mu päev
sajas miljonis tiirus ümber iseenese
kas ma märkan
kui mul on rohekad läbipaistvad tiivad
ja ma võin olla rohutirts
või siledaks tummunud rändrahn
sammal selle ihul
või Übermensch

ma olen lühinägelik
ja videvikus kanapime hoopis
aga veri toob pärale teate

Tüvi

mu elu võim määrgistab kõik
millest möödun
mind jäädakse igatsema
olen ainus armastatud Alo
kes kõrgeid kuuski
kardab kuid imetleb väga

veevoolus uhub end siledaks aeg
spiraalne on tema tee
tahame ikka kohata kõike uuesti
keda järgmine kord kuusena näen
kelle pilk mööda minu tüve
vaigusena libiseb üles

Vapper tinasõdur

tinasõdurid pappkarbis
annavad käe ühe jalaga vennale
tutvustavad daame talle
näota valesid jagavad heldelt
varjates tõe ilmselget palet ta eest

tõde on ikkagi lõpuks ju leekivas koldes
ometi näo teevad kõik et vältida seda annab
seepärast esmalt tulle
lendab sõduri süda
kuid tühjalt

Metsarahvas

mets ei mürgita kellegi keelt
ja verre ei imbu roisku

järv on sügav
nii et pilguti paistev päike
lööb särava ainult pinna

ümberringi hoiavad männid
ta tillukest tukslevat silma
liivas ja samblas

mu teed juured ei takista
otse imbun punasõmerasse maasse

KAI KALJO

—

Pathétique.
Kaader videost.
1999.

KAI KALJO

—

Pathétique.
Kaader videost.
1999.

Ma mõtlen tust (sellest/endast)

autopiloot viib ta siit süles koju
varahommikul ärkavad loomad
unine mets loob õisi ja kustutab tähti
magamistoas räägib võõras monotoonne alt
kohutavalt raskeid sõnu
kas ta märkab kuulata nüüdki

pärastlõunal sõidab ta rongiga ära
jaamatabloomil vilgub ta isikukood
võib ju sulgeda kõrvad kuularite alla
aga varahommikusest umbsest vestlusest
on ta keha ikka täis tillukesi punaseid sügelevaid täppe
ja ta veres ujuvad väikesed kärbuvate uimedega kalad
nüüd võiks ta ometi paotada huuled ja silmad

mitte magada nõnda joobnult
murtud pulkadega lapsevoodis
mitte lakata lihtsalt
kust leida vananev hallipäine mees
keda ta ainsana usub
ja kellel pole südant öelda

punane pronks kerkib selle olnud päeva kohale kunagi
ratsaskulptuur
ma ei näe enam kas ta näebki seda
oma maailmalõpueelsel päeval
aga kuidas ma ütlen
pelmeen ja baleriin on pöördvõrdelised mõisted
eriti praetult ja rohkes rasvas
aga siis pole vähemalt sõnu kaotada

sõnu ta kardab ja armastab aga ei märka
seepärast peabki tulema endisest hullem

PILLE SOVA

*

puudutab
nii et kahtlusi üldse enam ei ole
on ligidal puudutab
silmadega
oma kehaga olemusega täiesti selgelt
tantsijanna maja
õhk on nagu sild
ja ukсед näisid
nagu oleks neid suudeldud
naljakalt suudeldud
nii et jääb huulepulga jälg
valgus oli ka justkui siidine
läbi puude lehtede eriti õhtul
muutus valgus
talumatult õrnaks

*

rütmi puudumine
on õrn vihmast
kerjuse maja
kes ei tea midagi rütmist
ega selle puudumisest
pigem vihmast ja sellest
kuidas see on kui
vihm on just nagu sein
ja maja on nagu tal
polekski seinu

KAI KALJO

—
One way to see America.
Kaader videost.

1999.

**BUFFALO CHRISTIAN CENTER
PARKING RATES**

MONTHLY	40⁰⁰
WEEKLY	10⁰⁰

**BUFFALO CHRISTIAN
CENTER**
GOD LOVES YOU

KAI KALJO

—
One way to see America.
Kaader videost.
1998.

*

Luuletused on luuletused
See asi on selge
Aga kirjad

Kirjad Jumalale
Mis võiks olla veel loomulikum
Ainult, et aadress

Võiks kirjutada
Sellest et on sügis ja
Tundub et see jääb igavesti nii

Ma läksin täna saialilli vaatama
Nende õied olid ebatavaliselt
Kiirgavat värvi

Varred olid natuke kleepuvad
Kui ma neid murdsin
Ja lõhnasid iseäralikult

See lõhn ja need lilled
Tundusid väga elusad
See ongi kõik

*

linnud kalad teravad noad
 valus ja mittevalus
 kala ujub minust läbi
 ta ujub jões
 jõgi voolab ümber kala
linnud lendavad veepeegelduses
 sõnad linnud kalad taevad
 loomulikult on valus
 lind lendab minust läbi

WILLIAM BURROUGHS

VIIS KIRJA ALLEN GINSBERGILE

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

1.

30. november 1948

[509 Wagner St.

Algiers, La.]

Armas Allen,

olin rõõmus, kui sain sult kirja. Mõne päeva pärast sõidan orgu [oma farmi], et seal oma asjad korda saada, ja seejärel võib-olla edasi Mehhikosse. Loodan selle reisi käigus süstla küljest lahti saada. Võtan ühes pindi paregoorikut¹ ja suure varu nembutaalikapsleid², et doose pikkamisi vähendada. Peale selle 20 annust ja hulga rohtu. Mis sinu omasse puutub, saadan selle enne sõitu kindlasti ära. Mulle tundub, et kriminaalsuse-küsimuses ajad sa mõned asjad semantiliselt sassi. "Kriminaalne" on lihtsalt käitumine, mis on teatavas kultuuris kuulutatud ebaseaduslikuks. "Kriminaalsuse" ja eetika vahel pole mingit seost: natside SSi sadistlikud toorused polnud "kriminaalsed". Ma ei näe mingit seost valetamise ja seaduserikkumise vahel. Tegelikult toob "korralik töökoht" kaasa palju rohkem valetamist, sest enamasti tuleb seal pidevalt varjata ja teeselda. Sellistel aladel nagu raadio, reklaam ja avalikud suhted on eriti tähtis, et oma isikust jätkuvalt loodaks vale ettekujutus – rääkimata muidugi televisioonist. Mina isiklikult leian, et mingi kama müümine on eetilisest vaatepunktist hoopis rahustavam ja vähem kompromiteeriv. (Tead ju küll, et olen olnud "ajakirjanik" ja reklaamimees.) Pärast sõda on seadusliku äri ja kuritege-

Tõlgitud raamatust: *The Letters of William Burroughs 1945 to 1959*. Edited and with an introduction by Oliver Harris. London, Picador, 1994.

¹ a pint of P.G.

² a large supply of goof balls (barbituraat).

KAI KALJO

—
Love letter to myself.
Kaader videost.
1999.

KAI KALJO

—
One way to see America.
Kaader videost.
1998.

vuse vaheline piir lagunened. Enam-vähem igaüks, kes teeb mingit äri, rikub iga päev seadust. Näiteks meie, Rio Grande oru farmerid, sõltume täielikult Mehhiko töolistest, kes sisenevad maale illegaalselt tänu meie abile ja kaasteadmisele. Nende tööliste "kodanikuõigusi" rikutakse pidevalt. Tihti hoitakse neid töö kinni, püssitoru kõrva ääres (puuvillakorjamise ajal, siis kui väikese viivituse pärast võib kogu saak aia taha minna). Töölised, kes tahavad põllult lahkuda, lastakse maha. (Tean mitut niisugust juhtu.) Lühidalt, minu eetiline positsioon on nüüd, lugupeetud farmerina, hoopis kõikumam, kui ta oli kama müümise ajal. Rikun seadust samamoodi kui ennegi, aga minu praegused rikkumised annab korrumppeerunud valitsus andeks.

Olen tõsiselt mõelnud USAst äraminekule, et elama asuda Lõuna-Ameerikasse või ehk Aafrikasse. Kavatsen natuke ringi vaadata, ja kui leian mõne meelepärase koha, kolin oma pere sinna. Ostan väikese maatüki New Orleans'i lähedal soos ja ehitan sinna maja.

Joan tunneb end hästi ja saadab tervisi. Willie [16-kuune] räägib juba.

Tundub, et Vickie [Russell] on tõepoolest mudas. Minu meelest on tema vägivaldsed teod eriti vastikud sellepärast, et ta silmanähtavalt ei tee seda raha pärast ega praktilistel kaalutlustel, vaid himustab kellelegi viga teha. Jälestan mõttetut vägivalda. See on väikese ja distsiplineerimatu iseloomu tunnus. Tervita minu poolt Lucieni, Brandenburgi ja kõiki teisi. Jackile kirjutan.

Nagu alati
Bill

P. S. Palun anna osa rohtu Brandenburgile.

2.

18. märts 1949
[509 Wagner St.
Algiers, La.]

Armas Allen,
kolin praegu, ostsin prantsuse linnajaos kinnisvara, mis koosneb 2

majast ja siseõuest. Meie hakkame elama tänavapoolses, tagumises majas on 2 vastikut üürnikku. Seega olen nüüd läbi ja lõhki majaomanik. Kuradile üüri ülemmäär, ütlen ma... Kui keegi dikteerib inimesele, mida ta enese omandiga teha võib ja mida mitte, siis on see *mit-teameerikalik sotsialism*. Niisugused alatud meetmed jäta riigilaeva tagaukse irtakile, nii et kommunism hiilibki sisse ja sööb Ameerika külmkapi tühjaks. Minu üürnikud on praegu paksud ja ülbed, aga oodaku 31. märtsi keskööni, mil ülemmäära tähtaeg lõpeb – seisan, stopper käes, tõstan jalamaid üüri ja kadugu nad kus kurat.

Tahan siinse maja müüki panna. Nägin tublisti vaeva, et see vana libu üles mukkida ja anda talle ahvatlev, nooruslik ilme. Loodan ta eest saada 9000\$.

Farm toodab vahepeal ikka oma vana aedviljanodi. Loodan saada vähemalt 2000\$ oma 30 hektari porgandite pealt, mis hakkavad valmis saama. Siis lähen sinna tagasi, et oodata õiget tulu tomatite ja puuvilla eest. (Praegu just helistas McAllen. Saan ainult 500\$, ja seegi on õnn. Porganditel on lips läbi. Mõned farmerid pidid need maasse kündma.)

Allen, palun tee mulle üks teene. Muretse omaale Korzybski “Teadus ja tervis”³ ja loe see läbi. Iga noor mees peaks semantika printsiibid endale selgeks tegema, *enne* kui ta astub kolledžisse (või midagi muud sarnast). Arst ütleb “sinu müstilised elamused pole muud kui hallutsinatsioonid”, ja sina mõtled, et ta ongi midagi öelnud.⁴ Aga kas ta ütles *faktiliselt*, mis asi on õieti hallutsinatsioon?⁵ Ei – sest *ta ei teagi seda*. Keegi ei tea. Ta ajas lihtsalt mulla. Ausalt öelda suhtusin ma (ja suhtun praegugi) sinu müstilistesse kogemustesse kahtlusega, sest nad on *ebamäärased*. Umbusaldan “universaalseid jõudusid” jms. Need on

³ Krahv Alfred Korzybski semantika-alane teos (1933). Burroughs kuulas 1939. aastal Korzybski loenguid Chicago üldise semantika instituudis, mis oli äsja avatud.

⁴ 1948. aasta suvel elas Allen Ginsberg läbi seisundeid, kus ta kuulis üht jumalasarnast häält endale William Blake'i luulet ette lugemas.

⁵ Väljend *in factual terms* (faktiliselt) on Burroughsi keelepruugis erilise mündiga. 9. novembril 1948 kirjutab ta Ginsbergile: “Ise tahaksin kuulutada filosoofiat, mida nimetan “faktualismiks”. Kõik väited ja mõttetud arutlused selle kohta, mida inimesed “peaksid tegema”, on tähtsusetud. Lõppkokkuvõttes jäävad igal tasapinnal alles üksnes faktid, ja mida rohkem inimene väitleb, sõnastab ja moraliseerib, seda vähem ta näeb ja tajub fakte. Muidugi mõista ei kirjuta ma selle kohta mingisugust käsitlust. Jutt ja faktualism ei sobi kokku.”

muidugi olemas, aga me saame neist midagi teada ainult konkreetsete näidete ja toimingute varal. Võtame ajaprobleemi. Kas teadsid, et te-lepaatia pole sõltumatu mitte üksnes ruumist, vaid ka ajast? (Ruum ja aeg on mõistagi lahutamatud.) Seepärast on kõik, mis kunagi mõeldi või mõeldakse, kättesaadav *praegu* ja kõikide teadvuste jaoks... Minevik ja tulevik on vaid meelevaldsed mõisted.

No mida teeb Herbert [Huncke], peale selle et elab sinu kulul? Kui ta teenibki mõne \$, oled sina küll viimane, kes seda näeb. Kas see Väike-Jack, kellest kirjutasid, on Little Jack Melody⁶? Mäletan teda küll. Täitsa soliidne karakter. Muide, kuidas Vickie elab? Ikka nõela otsas? Mina olen. Lootsin oma porganditeraha eest 10 päevaks sanatooriumisse ravile minna. Nüüd lendas see lootus vastu taevast. Mõtlen, et võtan lihtsalt rongipileti mõnda veidrasse linna, kaasas pint paregoorikut ja hulk kapsleid, ja konutan seal, kuni olengi lahti. Diilerid on siin viimasel ajal jaganud vähendusravi. Suuremat sõltuvust mul pole, kui just piimasuhkur seda ei tekita. Võiksin minna ärisse tagasi vaikselt seljatagusena. Jumal teab, et mul on raha vaja. Olgu kamaga kuidas on, mul on püstoli ostmise himu.

Saadan homme natuke rohtu.

See, mis sa minust ja Joanist räägid, on täitsa hull jutt. Ma pole kunagi püüdnud jätta muljet, nagu oleks mul püsiv heteroseksuaalne orientatsioon. Mis valest sa räägid? Ma ju ütlen, et ma pole kunagi midagi lubanud ega isegi *mõista annud*. Kuidas võiksin lubada midagi sellist, mida anda ei ole minu võimuses? Mina *ei* vastuta Joani seksuaalelu eest, ma pole seda kunagi teinud ega püüdnudki jätta niisugust muljet. Meie vahel pole ka mingit pöörast jama. Muidugi on, juba algusest peale oli, mingi ummik ja teineteise mittemõistmine – see ei paista kunagi jõudvat lahenduseni.

Tore kuulda, et Jackil on võib-olla edu.⁷ Herberti pilt ülikoolist on muide tema enese positsiooni suurepärane illustratsioon – osake, mis liigub ringi ja põrkab kokku teiste osakestega. Lucieni annet peaks proovima loomade peal. Kust ta niisuguse võime sai? Kas ta oskab rääkida *hobustega*?

⁶ Gangster, Burroughsi tuttav New Yorgist.

⁷ Viide Jack Kerouaci raamatule *The Town and the City*. Kerouac oli leidnud kirjastaja ja saanud avanssi.

Nagu alati
Bill

P. S. Kuidas on New Yorgis rohelisega? Siin saab head rohelist hinnaga umbes 30\$ nael. Kas on mingit kiire kasuliku kauba võimalust? Palun uuri asja. Võiksime mõlemad teenida mõne \$.

3.

5. mai 1951
37 Cerrada de Medellín
Mexico, D.F.

Armas Allen,

aitäh kirja ja kõige eest, mis oled minu heaks teinud. Kavatsen teha romaani uue variandi, kust Reich oleks kõige täiega välja roogitud.⁸ "Kama" Mehhiko-peatükid pole veel valmis, nendega pean kõvasti maadlema. Seal on juttu ka seksist, ja sellest kirjutada on kõige raskem. Olen nüüd süstla küljest lahti. Tegin selle ära lausa tänaval, kust võin iga kell saada ükskõik kui palju. Arstid kogunesid maja ette ja lehvitasid oma retseptidega otse mu nina all. Kama pressiti sisse esikuaknast ja libistati läbi ukse alt.

Olen nüüd täiesti lahti, *ega saaks tagasi süstla külge isegi kui ma tahaksin*. Seda praegu just õpingi. *Kui jätnud omal vabal tahtel, siis ei saa tagasi pöörduda*. (Suitsetan siiski kord nädalas O-d⁹. See on süstlakaifist erinev, parem ja kuidagi positiivsem. Piipu võib vedada ükskõik kui tihti, kartmata mingit sõltuvust.) Jumala eest, mis sa sellega öelda tahad, et raamat olevat kama või minu süstlasõltuvuse "õigustus"? Mina ei õigusta mitte midagi mitte kellelegi. Tõtt-öelda on see raamat ainuke täpne kirjeldus heroini õudustest, mida ma olen lugenud. Aga ma ei taha sellega midagi õigustada ega kedagi heidutada, vaid anda üksnes täpse kirjelduse, mida ma süstla otsas elades koge-

⁸ Mõeldud on Burroughsi esimest romaani *Junky* (Süstla otsas, 1953), mille tööpealkiri algul oli lihtsalt *Junk* (Kama). Burroughs oli tugevasti mõjutatud saksa psühhoanalüütiku Wilhelm Reichi ideedest.

⁹ oopium.

sin. Võiks öelda, et ta on ennekõike reisikirjeldus. Ta algab minu esimesest kokkupuutest kamaga ja lõpeb seal, kus kokkupuude pole enam võimalik. Jätan seega välja igasuguse teooria, mis pole minu kirjelduse enesestmõistetav osa, ja piirdun ainult jutustamisega. Nagu ütlesin, ei saa ma aru, kust sa selle "õigustamise" lora võtad. Pealegi on see raamat kirjutatud Mehhikos. USAs elades ei kujuta inimene ettegi, kui tähendusetu mõiste on siin all "õigustus". Olin näiteks tõsiselt üllatunud, kui sa veidi aja eest kirjastasid minu fantaasiatele võmmide mahalaskmisest, *justkui lähesid sellised asjad mulle ikka veel korda*. Mis pagana pärast peaks keegi tahtma maha lasta Mehhiko võmme? Sama hästi võiks hellitada kujutluspilte liftipoiste mahalaskmisest. Mehhiko võmmid lihtsalt ei kõlba võimu sümboliteks, ~~välja arvatud ehk kellelegi, kes on lootusetult paindumatu ja soomustatud. Teine asi on see, et siin elades kaotad isegi võimaluse tegelda neurootiliste, see tähendab, kaitsemehhanisme puudutavate küsimustega.~~

Teine vaatenurk. Siin on mõned üliõpilased, kes on edukad menuraamatute kirjutajad. Püüan teha lepingu mõnega neist kirjanikest, et ta kirjutaks mu romaani müüvasse vormi ümber. Kahtlen, kas suudaksin kirjutada midagi, mis müüks.

Pärast seda, kui olin kuu aega purjus ja oleks kusemürgitusse pea-aegu ära surnud, olen nüüd jälle tagasi kolme pärastlõunase martini juures – nagu siis, kui viimati nägime. Kui rääkida Mehhiko võmmidest ja sellest, kui väga nad erinevad USA seadusesilmast: üks õhtu läksin ühe kohalikuga baaris ragistama ja pistsin talle tuki nina alla. Üks võmm haaras mul käsivarrest. Niisugune häbematus jahmatas mind, ja ma küsisin temalt, mida ta oma kahe sendi eest õieti saada tahab, ja torkasin talle püstoli kõhtu – siis sekkus baarimees, kes väänas mu käe koos relvaga üle baarileti. Nüüd võtab võmm mul aupaklikult käe alt kinni ja ütleb: "Vámonos, Señor," ja saadab mu bussipeatusesse. Relva jättis ta muidugi enda kätte.¹⁰ Üks teine kord võttis võmm minult relva ära, laadis tühjaks ja andis tagasi. Kas mäletad seda täitanud võmmitõbrast, kes Lucieni käe ilma mingi põhjusega välja väänas? Näed nüüd, et siin on tuntav vahe. Tõtt-öelda on mul siin mõned head sõbrad mendid. Arvan, et kui Hal Chase tagasi

¹⁰ "Süstla otsas" jutustab samast vahejuhtumist üksikasjalikumalt.

USAsse jõuab – kui jõuab –, siis räägib ta kõigile, kuidas ma püüdsin talle kätt püksi ajada ja kui haavunud ma olin, kui ta mu tagasi lükkas. Selle väite esimene pool ongi õige. Tsuskisin teda natuke (muidugi ainult sõnadega, sest isegi purupurjus ei pane ma kellelegi kätt külge ilma täieliku nõusolekuta), aga ei olnud haavunud, et ta mu tagasi lükkas. Sellise asja pärast ei solvuks ma kellegi peale. Mõned mu parimad sõbradki on mu tagasi lükanud. Aga tema peab mind nühhkima kõige litsimal ja vastikumal viisil, mis ta oskab välja mõelda (ei taha talle ülekohtu teha – selles asjas on ta osav), kolmanda isiku nähes. Minu meelest oleks ta võind ainult ühte tunnistajat põgusalt riivata. Üks põhiline asi, mis minu silmis kuti täikraeks teeb, on see, kui ta ilma mingi praktilise eesmärgita võtab vaevaks kellelegi viga teha. Nagu need 42. tänava jõmpsid. Tüüp on maha vedelema jäetud ja selle asemel, et tal taskud läbi käia, veedavad nad aega tema kolkimisega. Kutt, kes teeb midagi sellist või sellega psüühiliselt samaväärset, ei asu lihtsalt mitte kusagil. Oleksin pidanud paremini teadma, aga see oli sel kuul, kus ma olin kogu aeg purjus ja tavaliselt ärkasin hommikul purjuspäi, nii et võin end vabandada pohmelusega alkoholist ja muust kamast, füsioloogia põhjal. (Seda sõna ei oska ma kunagi kirjutada.) See tähendab, ma võiksin selle ette tuua, kui tahaksin, aga alibit otsides rikuksin oma põhimõtteid faktualistina. See on üks asi, mida ma psühhoanalüütikute juures ei kannata – alati alibi. ~~No kuidas ma üldse saaksingi muud teha kui sigadusi, kui mul juba kord on kõik need traumad ja kompleksid?~~ Olgu purjus või kaine, ma käitusin nagu tola. Tavaliselt käitungi sellistes olukordades nõnda, ja see seletab pikka ebaõnnestumiste rida. Aga kujutan ette, et mis ma ka oleksin saanud, toimides tasa ja targu, võrgutamise süngete reeglite järgi, see asi poleks olnud vaeva väärt. Või teisipidi, kui oleksin asja ajanud targalt, oleks see nõnda olnud sellepärast, et mul poleks olnud selle vastu suuremat huvi, aga kui ma eriti ei tahagi, milleks siis pingutada? ~~Sellest vaatenurgast aitab nüüd, ma ei taha sind mõttetult tüüdata.~~

Muide, mul on sinuga üks vana kana kitkuda, mis on mind juba pikemat aega vaevanud. Ühes otsekoheemas kirjas kirjutasid mulle nõnda: “Sa üldse ei tahagi, et ma saaksin homoseksuaalsusest lahti. Peaksid tundma piisavalt hästi psühholoogiat, et sellest ise aru saada.” Isegi kui keegi mind seksuaalselt huvitaks, oleksin ikkagi rõõmus, nä-

hes teda naistele üle minemas, kui ta tõesti suudab ja mitte lihtsalt ei ole seda endale pähe võtnud. *Kadedus või vimma on võimalikud ainult siis, kui sa ei näe iseenda asukohta ruumis ja ajas.* Enamik inimesi Ameerikas ei tea, kus nad tõeliselt on, ja seepärast kadestavad kellegi teise osa. Aga niisugune kadedus pole üldine seadus, nagu sinu arstist sõber (kes mõtleb, et saab minust aru ilma minutagi) paistab arvatvat. Illustreerin oma lauset, mis on seadus ja mille suhtes ma pole näinud ühtegi erandit: kas suudaksid kujutleda, et inimene päästapaadis muutub kadedaks, sest keegi joob kusagil šampanjat? Ei, *sest ta teab, kus ta on.* Igasugune kadedus põhineb lausel “hoopis mina võiksin seda saada”. Mis puutub minu seksuaalsesse orientatsiooni, siis näen seda niisama selgesti, nagu ma näen esemeid ruumis. Sealt, kus ma olen, ei lähe ma kuhugi, ei saakski minna ega tahagi. Usun küll, et üleminek homoseksilt heterole on võimalik. Õnnestunud analüüs peaks seksuaalsuse täiesti ümber orienteerima. Loodan, et sinuga on tõesti nõnda. Tahtsin öelda ainult üht: olen näinud paljusid, kes võtavad pähe “orienteerun nüüd naistele”, ilma et see tegelikult nendega nõnda oleks. Tunnen tagasilangusi homoseksuaalsusesse. Tunnen neid paremini kui sina. Nagu sa ütlesid, “see teeb probleeme juurde”. Aga just siin ongi konks. Mehikene päästapaadis teab küll, et ta ei ole mõnusas kohas. Aga see teadmine ei aseta teda kuskile mujale. Küsimus on selles, kui suur on sinu rahulolematuse oma homoseksuaalsusega. Küsimus on selles, kas sa saad kõik, mida vajad, seksides naisega? Kui sa ei taha, ära vasta, aga sul on olnud küllalt aega järele mõelda ja mina tahaksin teada.

Seletan nii pikalt sellepärast, et lükata edasi tööd oma romaani Mehhiko-peatükkide kallal. Loodan, et ma sind ära ei tüüdanud.

Jääb mulje, et nüüd kavatsevad kõik Mehhikosse tulla. Lucien jõuab siia augustis puhkuse ajal. Kas sinul on reis tõsiselt plaanis? Ootan ikka raha oma maa eest Texases. See peaks kohe tulema – maa on müüdnud –, aga ma ei usu seda, enne kui raha ise näen. Kui raha kätte saan, lähen arvatavasti kolama Panamasse ja võib-olla kuskile Lõuna-Ameerikasse. Mehhiko meeldib mulle, aga kuskil võib olla kohti, mis meeldivad veel rohkem, ja ma tahan ringi vaadata, enne kui midagi otsustada ja hakata uuesti vägikaigast vedama Immigratsiooniametiga, mis on üks väheseid asju, mis mulle Mehhikos ei meeldi.

Palun kirjuta varsti. Saadan sulle käsikirja uue variandi, niipea kui olen selle korda saanud. Just praegu tuli mulle midagi pähe. Kui nõela otsast ära tulid, tegin otsuse, et ma ei taha enam mingi kamaga tegelda. Mitte et põeksin kahtlustes. Arvan nii nagu ennegi, et kui keegi tahab seda süstida, on see ta oma asi. Aga mul on karvane tunne, et kama ei armasta neid, kes tema juurest minema jalutavad. Ja kui kama sind ei salli, hoia temast eemale.

Nagu alati

Bill¹¹

4.

1. märts [1954]

Tangiers

Armas Allen,

Tangiers võtab ilmet. Teen tutvust siinsete pagulastega. Narkarid, lillad, joodikud. Natuke Mehhiko moodi. Enamik neist on arusaadavatel põhjustel kuskilt jalga lasknud. Üks näide Tangiers'i ööelust: astun sisse Mar Chica baari, see on öö läbi lahti ja kõik lähvad sinna pärast keskööd. Minuga koos üks iiri poiss, kes pärast mingit jama Inglismaalt ära tuli, ja üks portugallane, kes ei saa koju tagasi minna. Mõlemad lillad. Mõlemad olnud süstla otsas. Mõlemad nirutavad dolofiini peal¹² (retsepti pole tingimata tarvis). Mõlemad rahast lagedad. Portugallane tahab, et paigutaksin raha mingisse pornopiltide ärisse ja et tuleksin tagasi ka Päriss. Mar Chica omanik näeb välja nagu poksija, kes võitis 1890. aastal auhinna – natuke paks, aga ikka veel tugev ja äärmiselt halva iseloomuga mees. Leti taga ilus araabia poiss. Rauge loomalik graatsia, pisut tujutu võluv naeratus. Iga Tangiers'i lilla on temaga proovi teinud, aga ei lähe läbi.

¹¹ Kirjal on veel hämar postskriptum: "I never heard from Little Jack. When I wrote to inform Bob B I wasn't about to C.O.D. anything to N.Y. (and have his Dago friends heist me for the goods or pay me in counterfeit gelters or some other cheap Dago trick) he never answered. Just as well. Like I say me and the junk are washed up."

¹² *chipping with dollies* (metadoon).

Laua ääres istub kaks purjus lesbit, kes töötavad salakaubalaeval. Hispaania töömehed, lillad, briti meremehed.

Taylor (kahtlustan, et ta on nuhk) haarab minust kinni ja veab mu baari, pannes mulle käe ümber õlgade ja surudes tugevamini iga kord, kui püüan eemale nihkuda. Ta vahib mulle otsa, ajades puhtast südamest rutiinset möga.

“Elu on siin mäda, Bill. Tangiers on maailma lõpp. Kas sinu meelest ei ole, Bill? Sul peab olema mingi ideaal, miski, millest kinni hoida – Bill, kus sa elad?”

“Ah, noh, Place de France’i kandis.”¹³ “Bill, kas sa rahaasjadest midagi taipad? Ütle, mis ma peaksin *tegema*, Bill? Ütle, ma olen tüdinud.” Ta haarab mul käsivarrest. “Ma kardan, Bill. Kardan tulevikku, kardan elu. Sa saad ju aru.” Tundub, et kohe ta ronib mulle sülle nagu laps, tõmmeldes hirmsas näljas andestuse järele. Tegelikult arvan, et ta polegi nuhk, aga tahaks olla. Ta lihtsalt ei anna mõõtu välja. Konkurents on äge. Kõik araablased on nuhid (kaasa arvatud see ilus poiss leti taga). Ma pole kunagi näinud nagu, mis oleks nii vale nagu Taylori oma. Helesinised silmad, pilk fokuseerimata, püüdes näida naiivne ja siiras. Ilge suu – jänesemoka moodi – nagu oleks see haamriga sisse löödud. Narmendavad riided, kiunuv hääl.

Saan ternast lahti ja istun lauda koos kahe lesbi ja iiri poisiga. Üks lesbi vaatab mind ähmase pilguga, just nagu oleksin iiri parm Kolmandalt avenüült.

“Ütle, mis tähendab mine perse?”

“Ma ei tea.”

“Hea küll, mine ikkagi perse.” Ta hakkab nutma ja klammerdub teise lesbi külge. “Mu laps, mu vaene laps. Selline vana libu oled sa.”

Nagu näed, klapib Tangiers vaat et liigagi hästi. Poiste vanusel pole mingit alampiiri. Tean üht ameeriklast, kes peab endal 13-aastast poissi. “Kui nad juba omal jalal käivad, siis ma neid enam ei taha.” Häda on selles, et araablased on väga inetu välimusega rahvas.

Olen jälle paela otsas. Sain tuttavaks ühe arsti pojaga, tal on raha vaja, ja vanamehe retseptiraamat kohe käepärast. Mingi eukadooli-

¹³ Nimetatud paik asus Burroughsi tegelikust elukohast rohkem kui kilomeetri kaugusel.

nimeline kama, kõige parem kaif, mis mul kunagi olnud. Paari päeva pärast alustan dolofiini-ravi.

Mõni miil linnast väljas elavad mägedes tigidad, punase persega paavianid. (Paul Bowlesile tulid raevunud paavianid kallale ja ta pidi põgenema, et päästa oma elu.) Olen mõelnud, et peaks korraldama mootorratta-retki, mis ajaksid neile hirmu nahka. See oleks väga tänapäevane sport.

Olen teinud natuke tööd, aga pole sellega rahul. Pean leidma täiesti uue vaatenurga. Liiga palju aega on kulunud kohvikutes jõlkumisele. Sain sinu kirja Yucatánist. Wyn¹⁴ on varsti honorari võlgu. Võiksid saata talle paar rida. Kirjuta mulle. Perekond rääkis sinust hästi.

Nagu ikka,
Bill

5.

7. aprill [1954
Tanger]

Armas Allen,

olen seda sinu jaoks ikka uuesti kirjutanud. Nii et vasta palun. Rutiinidele sobib sõltuvus. Ilma rutiinideta on mu elu krooniline košmaar, kesklääne eeslinna hall õudus. (Kui elasin St. Louisis, möödusin koju sõites alati ridaelamute paljastest tellisest, betoonalustel majadest keset pori, kus mängivad lapsed, kes näivad terved ja õnnelikud, aga kelle sinihallides silmades on ainult õudus ja paanika, ja neist ridaelamutest mööda sõites tundsin kõhus lõpliku üksinduse ja meeleheite survet. See on osa Billy Bradshinkeli loost. Ma ei tea, kas see on paroodia või mitte.)

Mul peab olema rutiini käemees. Kui pole kedagi, kes selle eest hoolitseks, pöördub rutiin minu enese vastu ~~nagu kodutu needus~~ ja rebib mind lõhki, muutudes järjest hullumeelsemaks (vohades sõna tõsisel mõttel nagu vähk) ja võimatumaks, ja katkendlikuks nagu min-

¹⁴ A. A. Wyn, kirjastaja.

gi jabur mänguautomaat, ja mina kisendan: "Lõpetage! lõpetage!"

Üritan kirjutada romaani. Püüe materjali korrastada on kõige piinarikkam asi, mis ma kunagi olen kogenud. Süstin iga nelja tunni tagant. Mingi poolsünteesiline eukadooli-nimeline kama. Jumal teab, millise sõltuvuse see tekitab. Kui kord selle sõltuvuse katkestan, ootan, et ülepinge raketid lõhkavad mu aju ja must verelõga täidab silmad, nina ja kõrvad ja ma koperdan mööda tuba, maandades selliseid rutiine nagu Rooma imperaatori rutiin verisesse linasse.

Märkmeid C¹⁵ kohta: kui süstida C-d veeni – teisiti ei saagi tõelist C kaifi – lahvatab puhas nauding otse pähe. Enne kui jõuad nõela puhtaks pühkida, nauding juba tuhmub. Kümne minuti pärast teed uue süsti. Ei mingit mõnu sisikonnas, mingit vajaduse rahuldamisest, mingit naudingu kasvamist, mingit heaolutunnet, mingit vaatevälja teisenemist või avardumist, C on aju läbiv elekter, mis stimuleerib ainult C abil leitavaid naudingupunkte. (Teadlased panevadki nüüd pikki nõelu otse ajusse – aju on tundetu – ja stimuleerivad elektrivoolu abil otseselt valu- ja mõnukeskusi. Ulmekirjanduslik idee, justkui televiisor, mille elektroodid saab kinnitada aju külge ja teha puhta naudingut otseülekanne koos poliitilise mõjutamisega. Anna see Bradburyle.) Kui C-kanalid üles ärritada, tekib kange himu neid uuesti stimuleerida ja hirm C-kaifist välja minna. Himu kestab seni, kuni kanalid veel on aktiveeritud – umbes tund aega. Siis ununeb see ära, sest igapäevane kogemus ei sisalda ühtki sellele vastavat naudingut. Mitte kunagi ei teki mõtet: "Mõnus oleks teha üks C-süst." C on spetsiifiline aine, mitte vahend mingi muu naudingu saavutamiseks. See on kõige autistlikum nauding üldse, ja kõige destruktiivsem. Seks huvitab niisama vähe kui heroiiniga. Mingit võõrutussündroomi C-l ei ole. Kõik toimub sõna otseses mõttes teadvuses, see on aju kohutav vajadus, kehatu ja tundetu vajadus, kinnismõtteline, maa külge aheldatud tontlik vajadus. Kuna ta ei ole keha vajadus, on ta piiramatu vajadus. Siin on harilik voolusuund ümber pööratud, muidu peaks ta kulgema tundlikust sisikonnast tundetusse ajusse.

C-kaifis on aju hullumeelne mänguautomaat, kus vilguvad elektrilise orgasmi sinised ja roosad tuled. (Ulmekirjanduslik märkus – C-

¹⁵ kokaiin.

naudingut võiks tunda mehaaniline aju. Autonoomse toimimise alged.)

[Kiri on lõpetamata.]

1993. aastal ilmus kirjastuselt Viking Penguin suur valik William Seward Burroughsi kirju (koostaja Oliver Harris), mis sisaldab üle 150 teksti. Esimene neist on kiri Allen Ginsbergile 24. juulist 1945, viimane aga, adresseeritud samuti Ginsbergile, 29. oktoobrist 1959.

Kuna Burroughsi proosa on suurelt osalt väga autorilähedane, liituvad ta kirjad muu loominguga suhteliselt enesestmõistetavalt. Sarnane on isegi see, kuidas Burroughs kirjades iseendast distantseerub, jutustades isiklikust kogemusest mõnikord nõnda, nagu oleks see juhtunud kellegi teisega. (Väga iseloomulik on lugu Mehhiko politseinikuga, mille Burroughs põhjalikumalt jutustab oma romaanis.) Teisest küljest leidub kirjades siiski hoopis rohkem üldisi arutlusi ja oma maailmanägemise põhjendamist, mistõttu need vahel muutuvad omaette esseedeks.

Vikerkaares ilmuvad viis kirja on seega justkui katkendid ulatuslikumast tekstikorpusest. Esimesed kaks pärinevad ajast, mil Burroughs püüdis oma elu sisse seada Texase farmerina; järgnevad pagulaskirjad Mehhikost ja Tangerangist (Tanger oli tollal veel nn rahvusvaheline tsoon ega allunud otseselt Maroko kuningale). Mõnes mõttes on tegu pöördeliste momentidega William Burroughsi elus: just Mehhikos kirjutab ta oma esimese romaani, mis autori enese sõnul on "ainuke täpne kirjeldus heroini õudustest, mida ma olen lugenud". Tangerangis on aga kirjutatud kuuluis Naked Lunch (1959), mille järgi Burroughsit ennekõike tuntaksegi.

Kirjade autori vahekord adressaadiga pole lihtsalt sõprus. Vähemasti Tangeri-perioodil on need veel ühtlasi armastuskirjad, mille tundetoon erineb silmanähtavalt samaaegsetest kirjadest Jack Kerouacile või Neal Cassadyle. Kuna Burroughs ise oma kirjavahetust ei säilitanud, puudub siin dialoogi teine pool. Tõsine huviline võib aga sellegi mingil määral rekonstrueerida, lugedes Allen Ginsbergi samaaegseid luuletusi või viiekümnendate alguses peetud päevikuid, mis ilmusid trükkis Burroughsi kirjadega samal aastal.

H. K.

KATRIN KIVIMAA

KUNSTNIK VIDEOKAAMERAGA

Videokunsti võib vaadata nagu "väikest" filmi. Sest kuuldavasti me elame filmikunsti ajastul. Reklaami ajastul. MTV ajastul. Värviliste liikuvate piltide ajastul. Vaatemängu ajastul.

Nii nagu filmikunstis, võib ka video puhul täheldada teatavaid eskapismi jooni – vaataja haaramine videoinstallatsiooni eneseküllasesse audiovisuaalsesse enklaavi, vaataja (alateadlikele) fantaasiatele rahuldust pakkuvate samastumispositsioonide loomine. Mõlemal juhul – nii platonliku koopakogemuse või (psühhoanalüüsi keeles) esmanaudingu kaotatud kogemuse taasloomise kui ka fantaasiate toitmise või ego ideaalidega samastumise puhul kogeb vaataja midagi enam kui lääne kultuurile nii tähendusrikast vaatamisnaudingut. Muidugi võimaldab ka video kui meedium kriitilist lähenemist oma (uurimis)objektile, kuid (liikuvast) visuaalsest kujundist saadav nauding on siiski üsna erinev naudingust, mis saadakse maali, skulptuuri või fotot vaadates.

Ka Kai Kaljo kasutab oma videoloomingus visuaalse võlujõudu, ja aeg-ajalt vägagi edukalt. Kuid see, mis ta teeb, on ometigi üsna erinev ülalkirjeldatust.

Eesti või miks mitte ka ida-euroopa kunstnikule on väga omane avalikku poliitilist *statementi* vältiv sotsiaalne tundlikkus, mis väljendub vabastavas ja peaaegu et kõikelukubavas naerus, paroodias ja

(enese)ironias. See on olnud üks olulisemaid tunnusjooni 1990ndate eesti naiskunstnike töödes, see iseloomustab ka Kaljo loomingut. Kuigi autor on ise (kas nähtaval või nähtamatul kujul) keskne kujund pea kõikides videoteostes, olgu siis peategelase või armutu vaatleja rollis, pole see pelgalt nartsissistlik eneseimetlus või ekshibitsionism, milles videomeediumi ja eriti seda kasutavaid kunstnikke süüdistama kiputakse. Teostes esitatud "minapilt" on alati dialoogis oma keskkonna, ajaloolise aja ja kohaga, mis paratamatult nii looja identiteeti kui ka selle kujutamist määratleb.

Autoportreed

Kai Kaljo jõudis eesti kaasaegse videokunsti maastikule 1997. aastal, esinedes kahe videoteosega SKKE keskuse aasta-näitusel *Interstanding 2*.

"Luuser", mis lõikas loorbereid nii nimetatud näitusel kui ka edaspidi, võlus eelkõige oma lühiduse, vaimukuse, eneseironiaga ja kommentaaridega kunstniku positsiooni aadressil 1990ndate Eestis. (Niipalju kui tollasest meediast nähtub, jäi teose sooline aspekt märkamata või vähetahtsaks.) "Luuser" koosneb kunstniku poolt öeldud kümmekonnast lausest, millele järgnevad kaadritagused naerupahvakud kujuteldava publiku poolt. Kaljo teatab vaatajale oma vanuse,

kaalu, perekonnaseisu (mille kaudu naisi esmajoones määratletakse), elukutse (ees- ti kunstnik), töökoha ja (naeruväärselt väikse) palga Eesti Kunstiakadeemias. Just nende nn naiselike määratluste ühendamine professionaalsetega rõhutab seda, et kunstniku omapoolne kommentaar ei lähtu tema kui lihtsalt kunstniku, vaid tema kui naise ja kunstniku, tema kui nais- kunstniku positsioonilt.

Allegoorilis-sümboolne mina-kujund autoportreena või selle laiendatud varian- dina on naiste kunstis ikka olnud erilisel kohal. See on ühelt poolt naiskunstniku (ajalooliselt problemaatilise) enesekehtes- tamise vahend ja tõend. Teisalt ja ilmselt palju komplekssemalt tähistab see aga lakkamatut eneseotsimise ja oma iden- titeedi kujutamise protsessi. Kõigile rep- resentatsiooni äärealadele surutud subjek- titele tähendab see reeglina kas kompro- missi ja loobumist või transgressiooni ja eraldatust. Griselda Pollock on selle aja- looliselt tingitud vastanduse nais*kunstniku* puhul sõnastanud järgmiselt: määratledes ennast kunstnikuna, mis on ajalooliselt mehe(lik) positsioon, eitatakse või vähe- malt surutakse maha oma naiseksolemi- ne; samas kaasneb nimetusega “naiskunst- nik” eraldumine sfääri, kus oluliseks saab ainult kunstniku sooline kuuluvus, just nagu oleks bioloogiliselt ette määratud, millist kunsti autor teeb. Kui mõned ük- sikud kunstnikud on suutnudki iseenda jaoks selle (siiani) paratamatuna näiva di- lemma ületada, siis ei tähenda see veel üldise struktuuri muutust.

Et “Luuserit” näidati reklaamide vahe- le mitmes telekanalis, puudutab teos ka kunsti eksponeerimise paiga küsimust ja

näib seadvat kahtluse alla kunsti kõrge staatuse, mis nõuab eraldi “pühamat” – galeriid või muuseumi – ega lase sel las- kuda massimeedia madalatele väljadele. Kuidas siis toimib video kui *kunstiteos* populaarses meedias? On see kriitiline avangardkunsti elitaarsuse ja eraldatuse suhtes? Kas see paneb pühendunud tele- vaataja imestunult või ärritunult kulmu kergitama? Või tagab see talle lihtsalt suu- rema vaatajaskonna ja populaarsuse? Kas 20. sajandi vältel üha süvenenud lõhe avangardkunsti ja massipubliku vahel saab “kõikiühendava” ja kõigile kättesaa- dava telemeediumi kaudu õnnelikult ühendatud? Ei usu hästi. Kuid selge on see, et telekraanil, reklaamide vahele pikituna, mõjub Kaljo “Luuser” umbes samamoodi nagu Jenny Holzeri “Truis- mid” neonkirjadena linnapildis: mõle- mad töötavad avalikult vastu kasutatava reklaami- või meelelahutusmeediumi põ- hiprintsiipidele – adressaadi värbamisele (muide, saksa keeles kutsutaksegi rek- laami *Werbungiks*) või uinutamisele.

Teisel Interstanding 2-l näidatud video kujutas kunstniku pimedusest helenda- va näoovaali muutumist noorest tüdru- kust vanaks naiseks, taustaks Gustav Suitsu luulerida “Ja ometi, jah, tuleb aeg, kui unustan ma oma nimegi, ja varjugi ei heida seinale”. Mitu aastat hilisem ver- sioon samast videost sulgeb muutumiste ahela, moondades vananeva näo tagasi lapsenäoks. Kas selline ootamatuna näiv muutus, infantiilse (lapseliku) positsiooni (taas)hõivamine, varjab unistust samastu- da lapsega, keda me igavesti endas kan- name ja kelle ometi oleme igaveseks kao- tanud?

Sigmund Freud võrdleb kirjanikku lapsega: kirjanik teeb oma loomingus sedasama, mida laps mängides – loob oma teostes fantaasiamaailma, mida ta siis tõsiselt võtab. Ka tema partner (vaataja, lugeja) peab selle fantaasiailma reegleid tõsiselt võtma, kui tahab mängus või unisuses kaasa lüüa. Kaljo töödes on mänglevust piisavalt, et tema tööde minategelast *homo ludens*iga samastada. Tõsi, erinevalt kirjanikust ei toimu mäng väljamõeldud reaalsuses; võtmeks on siin mänglev suhestumine tegelikkusega, ja seda keelt valdab Kaljo suurepäraselt.

Keelest

Teoste “Keeled” ja “One Way to See America” keskeks teemaks on keel kui süsteem ja kommunikatsioon. “One Way to See America” on juhuslik ja kohati väga naljakas sissevaade ameerika kultuurile nii omasesse avalike märkide viitekeelde (keelu-, käsu-, liiklus-, juhatus- jt märgid). Lisaks võimalikele strukturalistlikele viidetele keelest kui märgisüsteemist ja selle arbitraarsusest võib seda teost vaadelda kui omamoodi situatsioonistlikku psühho-geograafilist projekti, mille keskeks ideeks on rikkuda linnaplaneeringusse sisse kodeeritud avatuse-suletuse põhimõtet ja suunatud liiklemist linnamaastikul. Kaljo uidangud urbanistlikus keskkonnas on juhuslikud, ta jäädvustab oma teekonna märkide kaudu, mida kohtab; lisaks muutub see visuaalne ahel kogu läänelikult korraldatud ja korrastatud (või miks mitte ka ahistatud) kultuuri ühe ülima väljundi – ameerika ühiskonna tähistajaks.

Video “Keeled” räägib näiliselt mõistmise ja kommunikatsiooni võimatusest eri

rahvuste, kultuuride ja keelte vahel. Autor ise alustab (ebaõnnestunud) kommunikatsiooni ahelat Juhan Viidingu luuletusega, mida erinevate rahvuste esindajad siis hiljem üksteise järel interpreteerima peavad. Inimesed ei saa üksteisest aru, nad mängiksid nagu laste telefonimängu. Kuid selles mittemõistmise tõdemuses puudub igasugune pessimism; pigem on tegemist jällegi mänguga, mida nadivad nii osalejad kui vaataja. Lõppkokkuvõttes jääb kõlama hoopis optimistlik usk inimeste sarnasusse – vähemalt mängu idee ja püüe näoilmeid, žeste ja intonatsiooni universaalselt tõlgendada oli kõigile osalejatele ühine.

Kired

Ambivalentne “Pathetique” ühendab omamoodi perverssel moel kunstniku vuajerismi sotsiaalse kommentaariga: kunstnik esitab klaveril kujutletavale publikule Beethoveni sonaati, haarab siis korraga videokaamera ja filmib oma koduaknast pimedal ja lumisel Tallinna tänaval tuikuvat joodikut. Kõikenägev kaamerasilm järgib mehe siksakulist trajektoori, mis kulmineerub lumehanges, kuhu jääb lebama jälgitav, modernse linnakultuuri tüüpiline eraldatud ja üksik subjekt. Kaamera taga asunud autor lõpetab piduliku akordiga klaveripala, tõuseb ja kumardab maruliselt aplodeerivale publikule.

Michel Foucault’ panoptikumi metafoori on kasutatud fotograafia tõlgendamisel avaliku jälgimise (ja seega ühiskondliku kontrolli) vahendina 19. sajandil. 20. sajandi teise poole kõikjaleulatuvaks nähtamatuks silmaks on kindlasti videokaamera – tasub vaid meenutada vaidlusi

videokaamerate paigutamise üle Tallinna kesklinna, kus isikuvabaduse ja privaatsuse tõttu vastandus ühiskoondliku korra kindlustamise argumendile. Kunstnik Kai Kaljo ei tee varjatud kaamera taga midagi muud, kui teostab selle projekti, kuigi mõnevõrra ümberpööratud moel. Ta kasutab oma nähtamatu vaateleja positsiooni võimu jäädvustamiseks midagi, mida korastatud ühiskond oma osana tunnustada ei taha.

Omaette probleem selle teose puhul on autori enda positsioon: ühelt poolt dokumentalist, teisalt vuajerist, lõppkokkuvõttes loov kunstnik, kuid selline kunstniku võimu kujutamise äärmuslik paroodia – oma materjali halastamatu orkestreerimine – paneb küsima, kas ta lihtsalt inimesena ka antud situatsioonis midagi ette võttis. Kunstiteose tagasipõrkumine reaalsesse maailma annab omakorda tunnistust selle intensiivsest toimest. Kuid ei tohi unustada, et ka kunstnik ise liigub kahe positsiooni – filmija/vaateleja ja pianisti/etendaja vahel ja nii on ta ise objektiks n-ö maailma pilgule. Erinevalt Sartre'i piilujast, kes avastab ehmatusega, et ta on ka ise kogu aeg vaadeldava objekti staa-

tuses, teab kunstnik algusest peale, et tema nähtamatu (võimu)positsioon on vaid illusoorne.

“Armastuskiri” on Kaljo kõige minimalistlikum video nii kasutatud vahendite kui ka esteetika ja sõnumi poolest. Aga kui 1960ndatel modernkunsti formaalse arengu (ühthe) lõpp-punkti jõudnud minimalism seadis endale eesmärgiks holistliku teose loomise, mille objektiivsust ei häiri ükski juhuslik nüanss, siis “Armastuskiri” on, vastupidi, küll ettekavatsetud, aga siiski teataval määral juhusliku efekti tulemus. Valges ruumis langeb päikesevalgus valgele paberile joonistuspukil. Keegi tundmatu, keda me ei näe, saadab valge puhta lehe poole liikuma sigaretisuutsu joa ja seebimullid, mis “kirjutavad” lehele nähtamatu ja kaduva armastuskirja. Subjektiivne ja väga poeetiline “Armastuskiri” on anonüümne võibolla ainult esmapilgul; kui arvesse võtta keskset nähtavat objekti – joonistuspukki, mis muutub kirjakirjutaja atribuudiks, ei ole mingit kahtlust, kes on nähtamatu tegelane. Nähtamatu armastuskirja looja on kunstnik. Kunstnik videokaameraga.

SERGEI NETŠAJEV

REVOLUTSIONÄÄRI KATEKISMUS

Revolutsioonäri suhtumine iseendasse

§ 1. Revolutsioonäär on hukkamisele määratud inimene. Tal ei ole ei isiklike huviseid, asjaajamisi, tundeid, kiindumusi, omandit ega isegi mitte nime. Ta on jäätult haaratud ühest ja ainukesest huvist, ühestainsast mõttest, ühestainsast kirest – revolutsioonist.

§ 2. Ta on oma sisimas olemuses, mitte ainult sõnades, vaid ka tegelikult, rebinud katki kõik sidemed maise elukorraldusega ja kogu tsiviliseeritud maailmaga, sealhulgas kõigi seadustega, heade kommetega, harjumuslike oludega, selle maailma moraaliga. Ta on maailma halastamatu vaenlane, ja kui ta jätkab elu selles maailmas, siis ainult selleks, et seda paremini purustada.

§ 3. Revolutsioonäär põlastab kõiki doktriine ja on lahti öelnud maisest teadusest, jättes selle tulevaste sugupõlvade hooleks. Ta tunneb vaid üht teadust, purustamise teadust. Selle ja ainult selle nimel õpib ta praegu mehaanikat, füüsikat, keemiat, kas või meditsiini. Selle nimel õpib ta päeval ja ööl tundma ini-

meste elavat teadust, kehtiva ühiskonnakorra kõikvõimalike kihtide olemust, põhimõtteid ja kõiki tingimusi. Eesmärk on ikka üks – purustada kõige kiiremas korras ja kindlalt see räpane ühiskonnakord.

§ 4. Ta põlastab ühiskondlikku arvamust. Ta põlastab ja vihkab kehtivat ühiskondlikku kõlblust, kõiki selle tunge ja ilminguid. Kõlbeline on tema jaoks kõik see, mis aitab kaasa revolutsiooni võidule.

Kõlvatu ja kuritegelik aga on kõik see, mis seda takistab.

§ 5. Revolutsioonäär on hukkamisele määratud inimene. Ta on halastamatu riigi ja üldse kogu seisusliku tsiviliseeritud ühiskonna vastu ega oota neilt ka ise mingit halastust. Tema ja nende vahel käib kas salajane või avalik, kuid lakkamatu ja lepitamatu sõda elu ja surma peale. Ta peab iga päev surmaks valmis olema. Ta peab end harjutama piinamist välja kannatama.

§ 6. Karm enese vastu, peab ta ka teiste vastu karm olema. Kõik õrnad tunded, mis inimese hellaks teevad – perekondi-

Революционный радикализм в России: век девятнадцатый. Документальная публикация. Ред. Е. Л. Рудницкая. Археографический центр, Москва, 1997. Tekst on kirjutatud ja trükitud 1869. aasta suvel Genfis. Esialgu pealkirja ei olnud, see sügenes dokumendile 1871. aastal netšajevlaste protsessi käigus.

kud tunded, sõprus, armastus, tänulikkus ja isegi au, peavad temas olema maha surutud üheainsa külma revolutsioonilise kire poolt. Tema jaoks on vaid üks joobumus, vaid üks trööst, vaid üks hüvitus ja rahuldus – revolutsiooni õnnestumine. Tal peab päeval ja ööl olema üks mõte, üks eesmärk – halastamatu hävitamine. Ta püüdleb külmavereliselt ja kõrvalekaldu matult eesmärgi poole, olles iga hetk valmis nii ise hukkuma kui ka oma käe läbi hukka saatma kõike, mis seda püüdlust takistab.

§ 7. Tõelise revolutsionääri olemus välistab igasuguse romantismi, igasuguse tundelisuse, vaimustuse ja kiindumuse. See välistab isegi isikliku vihkamise ja kättemaksuhimu. Revolutsiooniline kirk muutub temas igapäevaseks, alaliseks, ja sellega peab liituma külm arvestus. Teda ei tohi ergutada isiklikud ihad, vaid kogu aeg ja kõikjal peavad teda kohustama revolutsiooni üldised huvid.

Revolutsionääri suhtumine revolutsioonilistesse seltsimeestesse

§ 8. Revolutsionääri jaoks võib sõber ja kallid inimene olla vaid niisugune inimene, kes on end näidanud samasuguse revolutsioonilise tegevuse kaudu nagu ta isegi. Sõpruse, truuduse ja teiste kohustuste mõõdu sellise seltsimehe suhtes määrab ainult kasulikkus tegeliku ja kõikepustava revolutsiooni üritusele.

§ 9. Revolutsionääride solidaarsusest pole mõtet rääkidagi. Selles on revolutsiooniürituse kogu jõud. Seltsimehed-revolutsionäärid, kes on revolutsioonilise arusaamise ja kirglikkuse poolest ühel astmel, peavad võimaluse korral kõik

tähtsad asjad koos läbi arutama ja üksmeelselt otsustama. Sel moel vastu võetud plaani elluviimisel peab igaüks lootma võimaluse korral vaid iseendale. Enamasti peab igaüks oma hävitustöös tegutsema iseseisvalt ja seltsimeestelt vaid siis nõu ja abi küsima, kui see on eduks hädavajalik.

§ 10. Igal seltsimehel peavad olema käealuseks mõned teise või kolmanda kategooria revolutsionäärid – st need, kes pole täielikult pühendunud. Ta peab neid võtma kui osa üldisest revolutsioonilisest kapitalist, mis on tema käsutusse antud. Ta peab oma kapitaliosa säästlikult kullutama, püüdes sellest alati võimalikult suurt tulu saada. Ka endasse suhtub ta kui kapitali, mis on määratud kasutamiseks revolutsiooniürituse võidu nimel. Kuid see on selline kapital, mida ta ei saa kasutada ise ja üksi, ilma täielikult pühendunud seltsimeeste nõusolekuta.

§ 11. Kui seltsimees satub hätta, siis otsustades küsimust, kas päästa teda või mitte, ei tohi revolutsionäär arvestada mitte mingite isiklike tunnetega, vaid ainult revolutsiooniürituse kasuga. Sellepärast peab ta kaaluma nii kasu, mis seltsimees toob, kui ka revolutsioonilise jõu kulu, mis kulub tema päästmisele ohust, ja selle järgi otsustama, kummale poole kaaluks langeb.

Revolutsionääri suhtumine ühiskonda

§ 12. Võttes vastu uut seltsimeest, kes on end näidanud mitte sõnade, vaid tegudega, ei tohi ühing otsustada teisiti kui ainult ühehäälselt.

§ 13. Revolutsionäär astub riiklikku, seisislikku ja niinimetatud tsiviliseeritud maailma ja elab selles ainuüksi selle täie-

liku ja võimalikult kiire purustamise eesmärgil. Ta pole revolutsionäär, kui tal selles maailmas millestki kahju on, kui ta suudab peatuda mõne sellesse maailma kuuluva olukorra, suhte või inimese purustamise ees – tema jaoks peab kõik viimseni olema vihkamisväärne.

Kui tal on selles maailmas sugulus-, sõbra- või armastussuhteid, siis seda halvem talle; ta pole revolutsionäär, kui see suudab tema käe peatada.

§ 14. Revolutsionäär, kelle sihiks on halastamatu hävitamine, võib ja sageli isegi peab ühiskonnas elades kujutama endast kedagi sootuks teist, kui ta on. Revolutsionäärid peavad imbuma kõikjale, kõikidesse kihtidesse, kõrg- ja keskihtidesse, kaupmeeskonda, kirikusse, härrastemajadesse, bürokraatia ja sõjaväelaste maailma, kirjandusse, kolmandasse osakonda ja koguni Talvepaleesse.

§ 15. Kogu see rüvetatud ühiskond tuleb tükeldada mitmesse kategooriasse. Esimene kategooria – need, kellele langeatakse viivitamatu surmaotsus. Ühing peab koostama nimekirja sellistest hukkamõistetutest selle järgi, kui kahjulikud nad on revolutsiooniürituse edule, nii et nimekirja eesotsas olijaid koristataks ära kõigepealt.

§ 16. Sellise nimekirja koostamisel ja ülaltloodud korra kehtestamisel ei tule kindlasti mitte juhinduda inimese isiklikust kuritegelikkusest, isegi mitte vihkamisest, mida ta ühingus või rahva seas esile kutsub.

See kuritegelikkus ja see vihkamine võivad teinekord olla isegi ülimalt kasulikud, aidates kaasa rahvaülestõusu vallandumisele. Tuleb juhinduda kasust, mi-

da revolutsiooniüritus tema surmast saab. Niisiis tuleb kõigepealt hävitada need inimesed, kes on revolutsioonilise organisatsiooni jaoks eriti kahjulikud, ja ka sellised, kelle ootamatu ja vägivaldne surm võib valitsuses kõige rohkem hirmu tekitada ja teda vapustada, jättes ta ilma tarkadest ja energilistest tegelastest.

§ 17. Teine kategooria peabki koosnema neist inimestest, kellele vaid ajutiselt elu kingitakse, et nende rohked metsikud teod viiksid pöördumatu rahvaülestõusuni.

§ 18. Kolmandasse kategooriasse kuulub hulk kõrge positsiooniga tõpraid ehk isikuid, kes ei paista silma ei erilise tarkuse ega energia poolest, kuid kes on oma ametikohani roomanud rikkuse, sidemete, mõju ja jõu abil. Neid tuleb kõikvõimalikul moel ja viisil ekspluateerida; hirmutada, segadusse ajada, ja võimaluse korral uurida välja nende räpased saladused, muutes nad oma orjadeks. Nende võim, mõju, sidemed ja rikkus saavad sel moel igasugu revolutsioonilistele ettevõtmisele ammendamatuks varasalveks ja suureks abiks.

§ 19. Neljas kategooria koosneb eri tõugu riiklikest kuulsusejahtijatest ja liberaalidest. Nendega võib konspireerida nende enda programmi järgi, teha nägu, et järgid neid pimesi, kuid samas nad pihku haarata, saada teada kõik nende saladused, neid viimseni kompromiteerida, nii et neil enam tagasiteed ei ole, ja just nende käe läbi riik segadusse ajada.

§ 20. Viies kategooria – doktrinäärid, konspiraatorid ja need, kes on revolutsionäärid vaid paberil ja üleva sõnakõlksutamise tegelevates ringides.

Neid tuleb lakkamatult edasi tõugata ja tõmmata tegelike kaelamurdvate avalduste poole, mille tagajärjeks on neist suurema osa jäljetu hukkumine ja üksikute tõeliselt revolutsiooniline väljasõelumine.

§ 21. Kuues ja tähtis kategooria – naised, kes tuleb jagada kolme põhijärku.

Esiteks – tühjad, mõtteta ja hingeta, keda võib kasutada samamoodi nagu kolmanda ja neljanda kategooria mehi.

Teiseks – tulised, truud ja võimekad, kuid mitte omad, sest nad pole end veel üles töötnud ehtsa, fraasideta ja tõelise revolutsioonilise mõistmiseni. Neid tuleb kasutada nagu viienda kategooria mehi.

Ja lõpuks naised, kes on täiesti omad, see tähendab, täielikult pühendunud ja meie programmi täiesti omaks võtnud. Need on meie seltsimehed. Me peame nende peale vaatama kui oma kalleima aarde peale, ilma kelleta meil on võimatu hakkama saada.

Ühingu suhtumine rahvasse

§ 22. Ühingul ei ole ju muud sihti kui rahva, see tähendab lihtsa töörahva täielik vabastamine ja tema õnn. Kuid olles veendunud, et vabastamine ja õnne saavutamine on võimalik alles kõikepurustava rahvarevolutsiooni tagajärjel, hakkab ühing kogu jõust kaasa aitama selle häda ja viletsuse suurendamisele ja esiletõstmisele, nii et rahva kannatus lõpuks katkeks ja rahvas ärkaks üldiseks ülestõusuks.

§ 23. Rahvarevolutsiooni all ei pea ühing silmas mitte reglementeeritud lii-

kumist klassikalise Lääne mudeli järgi. See liikumine on alati austusega peatunud eraomandi ees ja ühiskondliku korra niinimetatud tsiviliseeritud ja kõbeliste traditsioonide ees. Ta on senini kõikjal piirdunud ühe poliitilise formatsiooni kukutamisega, et asendada seda teisega, ning püüdnud luua niinimetatud revolutsioonilist riiki. Rahvast võib päästa vaid see revolutsioon, mis hävitab juurteni igasuguse riikluse, hävitab Venemaal kogu riikliku traditsiooni, korra ja klassid.

§ 24. Seetõttu pole ühingul kavas rahvale mitte mingisugust organisatsiooni ülalt peale suruda. Tulevane organisatsioon kujuneb kahtlemata välja rahvaliidkumise käigus elust enesest. Kuid see on tulevaste põlvkondade üritus. Meie üritus on kirglik, täielik, üldine ja halastamatu purustamine.

§ 25. Sellepärast peame me rahvale lähenedes kõigepealt ühinema selle rahvakihiga, kes on sestpeale, kui tekkis Moskva keskvoim, kogu aeg protesteerinud – ja mitte sõnade, vaid tegudega – kõige vastu, mis on otseselt või kaudselt riigiga seotud: aadliseisuse vastu, ametnikkonna vastu, pappide vastu, gildide maailma vastu ja külakurnajast kulaku vastu. Ühineme röövlite julma ühiskonnaga, nende tõeliste ja ainsate revolutsioonäridega Venemaal.

§ 26. Ühendada see maailm üheks võitmatuks kõikepurustavaks jõuks – selles peitub kogu meie organisatsioon, konspiratsioon ja meie ülesanne.

Vene keelest tõlkinud Marika Mikli

PEETER TOROP

VENE TERRORISMI LÄTETEL

Eesti lugejal on juba olnud võimalus tutvuda kollektivistliku anarhismi ühe tuntuma esindaja Mihhail Bakunini "Revolutsiooni katekismusega" (1865; e. k. *Vikerkaar* 1998, nr 1/2). Sergei Netšajevi "Revolutsionääri katekismus" (1869) on Bakunini mõttelaadiga tihedalt seotud. Neid kaht teksti lahutab neli aastat. Sellesse ajavahemikku jääb esimene katse tungida pärisorjuse kaotanud ja mitmeid reforme algatanud tsaar Aleksander II elu kallale. 1866. aastal üritas seda Dmitri Karakozov. Karakozovi atentaat oli märk mentaliteedimuutusest vene ühiskondlikus liikumises, revolutsiooniliste ühingute ja ringide tegevuses. Kui Karakozov läks ajalukku tapmiskatsega, siis Netšajevist sai 1869. aastal tõeline tapja. Ja mitte tsaaritapja. Tema tegu aga oli omakorda eelmänguks 1870. aastate teisel poolel alanud terrorismilainele, mille esimeseks kulminatsiooniks saab Aleksander II tapmine 1. märtsil 1881 ja teiseks kulminatsiooniks 1917. aasta revolutsioon.

1847. aastal kirjutas Fjodor Dostojevski haritlaskonna killustatusest Peeter I poolt europiseeritud Venemaal. Selle Venemaa sümboliks olevat Peterburi nägi kirjanik tohutu hulga pisikeste ringide kogumina, kusjuures igal ringil on oma põhikiri, seadused ja kõlblus, oma loogika ja oraakel. 1996. aastal kirjutas 19. sajandi vene kultuuriloo parimaid tundjaid,

Peterburi professor Boriss Jegorov Sergei Netšajevi saatuslikust osast nende ringide ajaloos: "Esimesena vene ringide ajaloos hävitas Netšajev teadlikult ringiliikmete vahelised sõbralikud, südamlikud suhted: kah omamoodi vanade alustalade lõhkumine. (...) Sisuliselt lõppes Netšajeviga vene revolutsiooniliste ringide normaalne ajalugu, edasi algasid haigused ja kõrvalkalded." Normaalsed ringid eksisteerisid Boriss Jegorovi arvates edaspidi vaid teaduses ja kunstis.

Netšajev jõudis vabaduses tegutseda vaid mõned aastad. Ometi on tema praktiline tegevus, "Revolutsionääri katekismus" ja muud kirjutised jätnud ajalukku sügava jälje. Selle põhjus on ka ajaloos endas.

Aleksander II valitsemisaeg (1855–1881) algas järelduste tegemisega kaotatud Krimmi sõjast ja Venemaa pööramisega reformide teele. 1861. aasta talurahvareform oli vaid üks paljudest, kuid pärisorjuse kaotamine ei andnud loodetud tulemusi. 1848. aasta revolutsioonisündmused Euroopas olid toonud Venemaa le tsensuuriterrori, mille uus tsaar asendas oluliselt vabamate tingimustega, et saada vabama arvamustevahetuse kaudu võimalus näha reformide vastuvõtu ühiskonna eri kihtides. Nii tekkis 1860. aastate algul ajakirjade buum, tohutu hulk erinevaid vastuseid ühele ja samale küsi-

musele – millise tee peab Venemaa valima? Toonane arvamuste paljusus ja suhteline vabadus neid väljendada on pannud päris tõsiseidki vene ajaloolasi võrdlema Aleksander II reformiajastut Mihhail Gorbatsšovi perestroikaga.

Kuid eriti just talurahvareform tõi kaasa ka rahulolematuse kasvu, revolutsiooniliste rühmituste ja ringide tekkimise, samuti mässukatsed maal ja allutatud aladel (Poola ülestõusud). On iseloomulik, et Dmitri Karakozovi atentaadikatsele 1866. aastal järgnes juba aasta hiljem poolaka A. Berezowski katse tsaar maha lasta. Atentaadid ei õnnestu, talurahvarevolutsiooni ei puhke ja arvamuste pluralism kaob põranda alla ning emigratsiooni. Eredamateks hetkedeks jäävadki Netšajevi tapatöö Moskvast 1869, Pariisi Kommuun 1871, narodnikute rahva sekka mineku aktsioon 1873 ja selle nurjumise järel terrorismilaine, mis lõpuks 1881. aastal ka tsaari tabab.

Pluralismi kõrval on selle reformiajastu teiseks olemuslikuks jooneks kannatamatus. Soov näha uut Venemaad oli nii suur, et sundis otsima kiireimate muutuste retsepti. Seega oli tegemist vastuolulise perioodiga, mil suurt riiki üritati põhjalikult ümber kujundada. Karl Mannheim on sellist aega nimetanud transformatsiooni-perioodiks ja osutanud selle ühe kaasnähtuna putšistlike rühmade ideoloogia levikule. Neid rühmi juhivad enamasti intellektuaalidest autsaiderid, kes võimule saamiseks kasutavad pisimaidki konjunktuurseid muutusi ühiskonnas. Transformatsiooniajastule on iseloomulik ka keskonna irratsionaalne teadvustamisviis ehk irratsionaalsete elementide plahvatusoht-

lik kuhjumine kollektiivses teadvuses.

Siit tuleneb veel üks ajastu erijooni. Ühiskondlikus liikumises annab tooni noor haritlaskond, kes Venemaa muutmises näeb võimalust kangelaslikkuse ilmutamiseks. 1909. aastal ilmus filosoof Sergei Bulgakovi pikk käsitus “Kangelaslikkus ja usuvägilase elu (Mõtisklusi vene intelligentsi religioosetest ideaalidest)”, milles “kangelaslikkus” on võtmesõnaks vene intelligentsi maailmavaate iseloomustamisel. Mõtestades vene intelligentsi eneseteadvust, teeb Bulgakov aga ühe täpsustuse – see on “ennastjumaldav kangelaslikkus”. Kristliku eakatekultuse asemel kehastavad vene intelligentsi silmis vaimset kogemust ja juhtimisvõimet õppivad noored: “*Vaimne pedokraatia* on meie ühiskonna suurim kurjus ja samas ka meie intelligentsi kangelaslikkuse, selle põhijoonte sümptomaatiline ilming, kuid rõhutatud ja utreeritud kujul. See vördjalik vahekord, mis sunnib kõige vanemaid juhinduma “õppiva noorsoo” hinnangu-test ja arvamustest, pöörab asjade loomuliku seisu pea peale ja on ühevõrra hukatuslik nii ühtedele kui teistele.” Enesejumalikustamine toob kaasa printsiibituse, *kõik on lubatud*-põhimõtte ja tulemuseks on küll tohutu hulk kangelasi, kuid väga vähe lihtsalt korralikke inimesi. Kõik, mis seostub mõistega *ühiskondlik*, on sakraliseeritud, ülimalt ebapopulaarsed aga on *isiklikuga* seostuvad mõisted *isiklik kõlbelus* ja *isiklik enesetäiustamine*. Ja enesejumalikustamise tulemuseks on anarhism ehk vana nimega nihilism.

Sergei Netšajevit ongi teatmeteostes enamasti anarhistiks nimetatud, tihti paaris Bakuniniga. Kuid anarhism nii oma

kollektivistlikus kui ka individualistlikus versioonis jääb ikkagi teatavaks põliste traditsioonidega mõtteviisiks. Bakunini *kollektivistlik anarhism* toetub paljudele filosoofilistele allikatele. Oluline on ka kristlik taust. Näiteks on vene anarhismi arengus Bakunini järelkäijaks Pjotr Kropotkin, kes oma "Anarhismi kõlbelistes alustes" on kirjutanud: "Kuulutades end anarhistideks, teeme sellega varakult teatavaks, et keeldume käitumast teistega nii, nagu me ei taha, et teised käituksid meiega; et me ei taha kauem taluda ebavõrdsust, mis lubab mõnedel meist kasutada ära oma jõudu, oma kavalust või arukust meie kõigi kahjuks. Võrdsus kõiges on õigluse sünonüüm. See ongi anarhia." Revolutsioon on Kropotkini arvates esimeseks sammuks riikluseta vaba kommunismi suunas, mis ongi anarhismi ideaaliks. Ja ehkki see ideaal ei ole kuigi konkreetne, on tema olemasolu just Netšajevi tegevuse taustal eriti oluline: "Mingi võitlus ei saa olla edukas, kui ta jääb ebateadlikuks, kui ta ei anna endale konkreetset, reaalselt aru oma eesmärkidest. Mingi olemasoleva purustamine pole võimalik selleta, et juba purustamise ja purustamiseni viiva võitluse hetkel inimesed teadvustavad endile, mis tuleb selle asemele, mida nad purustada soovivad."

Tulles tagasi Bakunini juurde, on oluline rõhutada, et vägivald on tema jaoks eelkõige kuuletumine stiihiale. Oma proklamatsioonides kirjutas ta, et revolutsiooniline noorsugu ei pea tegelema rahva õpetamisega, vaid hajutatud rahvaliikumise ühendamisega. Rahvaliikumises eristas Bakunin kaht tüüpi väljaastumisi – rahulike talupoegade ja röövlite mässas-

mist. Seejuures on röövlid needsamad rahulikud talupojad, kes on mässu mahasurumisel põgenenud ja nüüd röövlitena jätkavad. Bakunini sõnul on röövel "kangelane, kaitsja, rahvatasuja, lepitamatu riigivaenlane", kes tegutseb eelkõige priiuse nimel. Selle käsitluse idealistlikkusele viitas kohe Bakunini emigratsioonikaaslane Nikolai Ogarjov, kes püüdis talle meelde tuletada, et röövimine ei ole enam vene lihtrahva elu "austusväärseks vormiks". Netšajevi katekismuse tekstis on röövlite võrdsustamine revolutsionääridega märk sugulusest Bakunini mõtetega, kuid kontekstis muutub see revolutsionääride ja kriminaalse elemendi pragmaatiliseks liiduks ning on kindlasti Bakunini loogikaga vastuolus. Kui Bakunini kollektivistlik anarhism seab eesmärgiks olemasoleva õiglase vägivalda organiseerimise mingiks suuremaks jõuks, siis Netšajevi terroristlik anarhism loob teadlikult ise vägivaldast.

Puhtaima *individualistliku anarhismi* esindajaks võiks olla Lev Tolstoi, kes kirjutas 1907. aastal oma päevikusse: "Anarhism, mis lubab kasutada vägivaldast, on naeruväärne väärkäsitlus. On olemas üksainus arukas anarhism – ja see on kristlus, igasuguste väliste poliitiliste eluvormide ignoreerimine ning igapäevane elu omaenda "mina" heaks, kuid mitte kehalise, vaid vaimse mina heaks." Ka see hoiak toetub tugevale traditsioonile. Kui üliinimesekäsitluste eelkäijaks on Max Stirneri individualistlik anarhism, siis Tolstoi rõhutab oma eelkäijatena eelkõige selliseid religiooni ja eetikaga seotud nimesid nagu Buddha, Muhamed, Kristus, aga ka Laozi, Sokrates ja Marcus Aurelius.

Tubakat, alkoholi, lihahimu, lihasöömist ja vägivalda eitav Tolstoi käitus nii vaimu- kui argielus askeedina. Asketism on aga mõiste, mille abil vene filosoof Nikolai Berdjajev on proovinud iseloomustada ka revolutsioonilist liikumist: “Revolutsiooniline askees on üheks religioosse askeesi transformatsiooniks ja deformatsiooniks.” Selle näiteks ongi tal Sergei Netšajev: “Netšajev ühendas endas fanaatiku ja usumäratseja tüübi, kes pidas vastuvõetavaks ebamoraalseid ja ebainimlikke vahendeid, kangelase-askeedi joontega. “Revolutsionääri katekismus” jätab mulje asketismitraktaadist, revolutsionääri vaimse elu õpetusest, mis nõuab täielikku lahtiütlemist maailmast. Ta nõuab, et revolutsionäär ei armastaks maailma, midagi maailmaga seotut. Põhiprintsiip on sama, mis vaimse ja müstilise eluga seotud asketismis. Tuleb ära pöörata pluralistlikust maailmast, ohverdada oma kiindumus sellesse ja pühenduda üksnes Ainsale, armastada Ainsat ja loovutada Talle kogu oma elu. See Ainus on revolutsioon.” Asketismi ajaloos eristab Nikolai Berdjajev kolme askeesivormi: hirmu- ja teeneaskeesi, maailma võimust vabanemise askeesi ja armastuse, jumalale suunatud omakasupüüdmatu armastuse askeesi. Seejuures kutsub ta otsustavalt lahti ütlemise esimesest, seega ka netšajevlikust askeesist.

Tolstoi askees tõi kaasa eraldumise ühiskonnast oma Moskva majja, Jasnaja Poljana mõisa, surmaga katkenud põgenemise välismaale. See askees oli niisiis pöördumine iseendasse. Netšajevi askees oli suunatud väljapoole, pidi väljendumata purustamises, mõtlemata ehitamisele. Uue

ühiskonna ülesehitus, “tulevane organisatsioon”, pidi jääma järgmise põlvkonna hooleks. Aga kas on võimalik, et Netšajevil täielikult oma tulevikunägemus puudus? Ehk aitab sellele valgust heita Pjotr Tkatchov, tema kaasvõitleja ajast, mil on kirjutatud “Revolutsionääri katekismus”. Ajakirja *Nabat* programmi tutvustades kirjutab too 1875. aastal, et revolutsiooni viivad läbi ühiskonna parimaid kõlbelisi ja vaimseid jõude kehastavad revolutsionäärid ehk vähemus, kelle ülesandeks on haarata võim enamuse üle. Olemasolev ehk konservatiivne riik tuleb muuta revolutsiooniliseks riigiks. Tulemuseks oleks revolutsiooniline diktatuur. Seda arusama pooldas ka Netšajev oma vanglakirjades.

Tuletagem meelde, et Bakunini tulevikumudeliks oli föderatsioon nii laiemas kui kitsamas mõttes: “Revolutsiooniline liikumine lõpeb alles siis, kui Euroopa, kogu Euroopa, kaasa arvatud Venemaa, muutub föderatiivseks demokraatlikuks vabariigiks.” Kitsamas plaanis väljendas ta soovi näha föderatsiooni ka Vene impeeriumi asemel, kuid selleks tuleks alustada äärealade vabaksandmisest: “Tahame, et Poolale, Leedule, Ukrainale, soomlastele ja lätlastele, Balti ja samuti Kaukaasia aladele saaks tagastatud täielik vabadus ja õigus oma äranägemist mööda tegutseda ja oma elu korraldada, igasuguse meiepoolse otsese või kaudse vahelesegamiseta.”

Tulevikunägemus on tihedalt seotud organisatsiooniga, mis ühiskonda tulevikku juhib. Netšajevi “Revolutsionääri katekismus” sätestab ebakõlbelise käitumise printsiipialse tegutsemisena, kuulu-

tab kõik vahendid heaks eesmärgi saavutamise nimel, kuid eesmärgi ennast kauni aatena ei esitagi. Kui mitte pidada aateks pühendumist purustamisele. Suhtumine "revolutsioonilistesse seltsimeestesse" lähtub vaid nende kasulikkusest revolutsiooniüritusele. Oma kirjades nimetas Bakunin sellist organisatsiooni jesuiitlikuks süsteemiks, kus keha osaks on vägi-vald ja hingele aga on ette nähtud vale. 1870. aastal kirjutas ta Netšajevile vajadusest välistada organisatsioonis "jesuiitlik kontroll, politseiliku sissemässimise süsteem ja valetamine" ning lisas oma arusaama: "Kogu ühingu jõud, nagu ka iga liikme kõlbelisus, meeledindlus, energia ja truudus, põhineb ainuüksi ja täielikult vastastikusel tõel, vastastikusel siirusel, vastastikusel usaldusel, varjamatul vennalikul kõikide kontrollil igapähe üle."

Küsimusega revolutsioonilisest organisatsioonist, revolutsiooni vahenditest ja vormidest käib kaasas *revolutsiooni* mõistevälja avardamine ja revolutsiooni-mõiste seostumine *terrori* mõistega. Suures osas tänu Sergei Netšajevile saab terrorist mõiste, mis on revolutsioonist lahutamatu. 1870. aastatel võib juba rääkida vene terrorismist ja 1880. aastal võtab ühingu "Narodnaja Volja" täitevkomitee vastu programmi, mis kuulutab truudust "purustavale ja terroristlikule" tegevusele. Vene teadlased Mihhail Odesski ja David Feldman avaldasid 1997. aastal raamatu "Terrori poeetika ja uus administratiivne mentaalsus: ajaloolise kujunemise aspektid", milles terror on defineeritud kui ühiskonna juhtimine preventiivse hirmutamise abil. Autorid eristavad kolme pre-

ventiivse hirmutamise vormi: 1) individuaalne terror ehk poliitilised mõrvad ja muud seesugused aktsioonid, mida võimu haaramiseks kasutab tsentraliseeritud konspiratiivne terroristlik partei; 2) massi terror ehk stiihilisi rahvarahutusi imiteerivate spetsiaalsete gruppide kasutamine võimu haaramiseks või säilitamiseks; 3) riiklik terror kui valitsuse poolt sanktsioneeritud ja riigiparaadi poolt toime pandud repressioonid võimu säilitamiseks või suvaliste administratiivsete eesmärkide saavutamiseks.

Vene dekabrismi ajaloost on teada, et vähemalt Pesteli plaani järgi pidi paleepöördele järgnema viis kuni kümme diktatuuriaastat ehk riikliku terrori periood. Vene poliitilise emigratsiooni juhtkujude Aleksandr Herzeni, Ogarjovi ja Bakunini poleemika vägivalla üle, arutlused "röövlite mässust", mida Herzen pidas igandiks, tema kaaslased aga reaalseks võitlusvahendiks – kõik see taandub viidatud uurimuse autorite arvates küsimusele riikliku terrori ja massi terrori vahekorra-st. Kogu Netšajevi tegevus vastab aga individuaalse terrori tunnustele: rangelt tsentraliseeritud partei, poliitiliste mõrvade ja muude tegude põhikirjaline põhjendamine, tegutsemine distantsilt (pommid, püstolid) või varjatult ning ohvrite valimine võimuesindajate seast. 20. sajand toob kaasa juba kõigi kolme terroriliigi järjekindla kasutamise vene vasakpoolses liikumises. Nii on Netšajevil koht ka 20. sajandi terrorismis ja näiteks "Mustade Pantrite" liikumise juhid hindasid "Revolutsionääri katekismust" kõrgelt.

Veelgi ilmsem on aga Netšajevi olulisus vene terrorismi jaoks. Lausa tradit-

siooniliseks on eriti pärast Berdjajevi töid saanud seosteahel Netšajev–Tkatšov–Lenin, mida vahel täiendab ka Bakunini nimi. Lisaks tüpoloogilisele põhjendusele on seos Lenini ja Netšajevi vahel ka otsem. Vladimir Bontš-Brujevitši memuaarides on viidatud Lenini korduvale nõudmisele täies mahus publitseerida kõik Netšajevi kirjutatu, sest tegemist on revolutsiooni titaaniga, keda on ebaõiglaselt koheldud nii revolutsioonilise liikumise tegelaste kui ka Dostojevski poolt, kes kirjutas temast “jalgi, kuid geniaalse” romaani “Kurjad vaimud”.

Lõpetuseks ka mõni sõna eluloost. Sergei Netšajev (1847–1882) oli iseõppijana sooritanud eksami ja saanud õpetajakutse. 1866. aastast töötas ta õpetajana Peterburis, 1868. aastast osales Peterburi Ülikooli vabakuulajana üliõpilasliikumises ja ka -rahutustes. Koos Tkatšoviga oli ta juba kirjutanud “Revolutsioonilise tegevuse programmi” ja laiemas ringis arutlenud ka “Revolutsioonääri katekismuse” teemasid. Tema tollastest vaadetest rääkides rõhutavad nii teadlased kui memuaristid blankismi (s.o orienteeritust ühiskonna muutmisele vandenõu abil) ja jesuiitlust. Aga ka iseõppija eklektilisust, pulbitsevat energiat ja ambitsioonikust. Netšajev püüdis luua revolutsioonilist organisatsiooni, kuid kohtas vastuseisu nii Peterburis kui Moskvas. Juba Venemaal alustas ta enese heroiseerimist väljamõeldud lugudega arreteerimistest ja vanglatest põgenemistest. Välismaale põgenemise põhjuseks ei olnudki arreteerimise vältimine, vaid soov kohtuda poliitilise emigratsiooni legendaarse juhtkolmikuga – Herzeni, Ogarjovi

ja Bakuniniga. Herzenile oli ta juba varem saatnud oma proklamatsiooni “Üliõpilastele”, mida see siiski ajakirja *Kolokol* jaoks nõrgaks pidas.

1869. aasta aprillis Genfi jõudes oli Netšajevil juba valmis legend enda vahistamisest, paigutamisest Petropavlovski kindlusesse ja sealt põgenemisest ning valenime all Genfi jõudmisest. Vaba ruumi öömaja andmiseks oli hetkel vaid Bakuninil ja nii leidis aset kohtumine, mis viis tiheda, kuigi lühiajalise koostööni. Selle kõige taustana on oluline teada, et kolm vanema põlve poliitilist juhtemigrantit ihkasid väga kontakte Venemaaga, eriti sealsete revolutsioonilise liikumise tegelastega. Netšajevi saabumine ja jutud äratasid küll paljudes kahtlust. Herzeni skepsisele aga vastandus Ogarjovi ja Bakunini vaimustus kohtumisest noore Venemaaga. Temas nähti lootusrikast energiat, fanatismi, organiseerimisvõimet ja muidugi sobivat kontaktisikut. Netšajevi mõjul hakkas Bakunin uskuma ülestõusu võimalikkusesse Venemaal. Bakunin väitis, et Volga ääres toimuvad mässud iga saja aasta tagant: 1667 – Razin, 1773 – Pugatšov. Ja seega on aeg taas küps.

1869. aasta kevadel ja suvel vallandasid Ogarjov, Bakunin ja Netšajev propagandakampaania, milles kutsuti 1870. aastaks ülestõusu organiseerima. Proklamatsioonine vastavate üleskutsetega blankistliku anarhismi vaimus toimetati Venemaale tavalise postiga, kusjuures tihti käisid kirjad enne adressaadini jõudmist läbi politseist. Netšajev oli veendunud, et adressaatidele osaks saavad repressioonid vaid suurendavad rahulolematust riigis ja on kasuks revolutsiooniüritusele. Nii jõu-

dis pedokraatia ka vene poliitilise emigratsiooni.

Septembris 1869 oli Netšajev Moskvast, kus asutas salaühingu "Narodnaja Rasprava". See koosnes viieinimeselistest üksustest ja seda pidi juhtima salapärane komitee, kuhu aga kuulus vaid Netšajev. Talle oli toeks Bakunini loodud müstifikatsioon, mis pidi tõstma nii Netšajevi kui Bakunini autoriteeti. See oli Bakunini allkirjaga mandaat: "Selle esitaja kuulub Ülemaailmse Revolutsioonilise Liidu vene osakonna volitatud esindajate hulka, nr 2771." Kuid diktaatorlus tekitas vastuseisu ning karistamiseks allumatuse eest otsustas Netšajev tappa üliõpilase Ivan Ivanovi selle viisiku liikmete abil, kuhu Ivanov kuulus. Et kuritöö pidi siduma kõiki, siis järgnes ohvri lämmatamisele mahalaskmine, seejärel kivide kinnitamine laiba külge ja uputamine jääauku. Tulemuseks oli rohkem kui 150 inimese arreteerimine, kuid Netšajev ise pääses põgenema. Kohutupsess toimus juulist septembrini 1871 ja kohtu all oli 79 inimest. Sellele eelnenud läbiotsimiste käigus leiti "Revolutsionääri katekismuse" šifreeritud tekst, mis eeluurimise jooksul dešifreeriti ja 1871. aastal ka *Valitsuse Teatajas* avaldati.

Netšajev ise jõudis Moskvast Peterburi ja sealt 1870. aasta jaanuaris taas Genfi, kus ta sai enda käsutusse revolutsiooniliseks propagandaks mõeldud Bahmetjevi fondi ning jätkas selle abil agitatsioonikampaaniat. Tänu temale hakkas taas ilmuma *Kolokol*. Teises ajakirjas *Narodnaja Rasprava* avaldas ta oma versiooni Ivanovi kui spiooni tapmisest ja õigustas igati seda tegu. Kuid aktiivne tegevusaeg jäi lühikeseks, sest Genfi saabus Moskva

sündmustest ning Netšajevi rollist hästi informeeritud tunnistaja German Lopatin, kes paljastas mitmed Netšajevi valed. Netšajev kaotas Bakunini poolehoiu, jäi isolatsiooni ning oli sunnitud Šveitsist lahkuma. Sihiks sai Inglismaa, et Londonis uus ajakiri käivitada, kuid jõudu jätkus vaid üheks numbriks (*Obštšina*). Pariisi Kommuuni ajal elas ta selle mahasurumiseni Pariisis, kuid tema osaluse kohta sealsetes sündmustes teavet ei ole. Seejärel naasis ta Šveitsi ja alustas Zürichis uue partei programmi väljatöötamist. Otsides kontakte poola emigratsiooniga kohtus Netšajev A. Stempowskiga, kes aga oli III osakonna agent. Just viimane viis ta 1872. aastal pisikesse restorani, kus Netšajev kinni võeti ja Venemaale saadeti. Šveitsi võimud andsid Netšajevi Venemaale välja vaid tingimusel, et teda süüdistatakse kriminaalkuriteos ja karistatakse ainult tapmise eest. 1873. aastal toimunud kohutupsessi otsuseks oli 20 aastat sunnitööd, kuid tegelikult hoiti Netšajevit nimetuna, "vangina nr 5", Petropavlovski kindluse üksikkongis, kus ta 1882. aastal tiisikusse suri. Tema surnukeha toimetati salaja Preobraženski raudteejaama ja selle edasine saatus on teadmata.

Oma fanatismi ja organiseerimis- ning konspireerimisvõimet tõestas Netšajev ka vanglas. Ta allutas oma mõjuvõimule nii vanglaülemused kui vangivalvurid. Nende kaudu hankis ta teavet, pidas kirjavahetust ja läkitas 1880. aastal ka kirja "Narodnaja Volja" liikmetele palvega enda vabastamine organiseerida. Kui aga talle anti võimalus ürituste pingerida koostada, asetas ta enda päästmisest kõrgemale tsaari tapmise, mis ka ellu viidi. Kui Netšajevi

kontaktid vangivalvuritega ilmsiks tulid, algatati juurdlus, kus kahtluselustena kuulati üle 69 inimest ja vangid pandi 42 vangivalvurite.

Ka vangikongis jäi Netšajev oma põhimõtetele truuks. Kirjavahetuses "Narodnaja Volja" täitevkomiteega kutsus ta üles julgemalt kasutama valetamist, et revolutsiooni saabumist kiirendada. Näiteks pakkus ta välja plaani levitada provintsis tsaari võltsmanifesti, milles tsaar just nagu väidaks, et on oma nõunike ja lähedaste soovitusel otsustanud taastada pärisorjuse, pikendada sõjaväeteenistuse aega ja täielikult keelata vanausu ning rüüstata vanausuliste palvemajad. Vaimulikkonnas pidanuks samal ajal levitatama salajast võltsukaasi, milles kutsutakse kõiki üles palvetama troonipärija eest, kes olla haigestunud nõdrameelsusse. Pärast kuulujuttude piisavat levimist pidanuks talupoegade ja sõjaväelaste seas omakorda levitatama Suure Maakogu manifeste, mis oleks sisaldanud teadet tsaari tapmisest, tema poja nõdrameelsusest ja Maakogu korraldusest jagada maa talupoegadele ning lasta sõdurid koju. Vastuhakkajatele oleks määratud surmanuhtlus. Nii suuremõdulist valetamisaktsiooni pidasid "Narodnaja Volja" täitevkomitee liikmed siiski šarlatanluseks. Küll aga oldi Netšajeviga ühel meelel revolutsioonilise diktatuuri vajaduses, samuti ühingusisese diktaatori vajalikkuses.

Just selline kuulujuttudest kihisev provintis ongi Dostojevski romaani "Kurjad vaimud" (1871–72) tegevuspaik. Kirjanik jälgis tähelepanelikult kohtuprotsessi materjale, luges "Revolutsionääri katekismust" ja teda hirmutas võimalus, et

netšajevlikke viisikuid võiks olla Venemaal palju. Romaani üks keskseid tegelasi on Pjotr Verhovenski, kelle prototüübiks ongi Sergei Netšajev. Tema kirjeldab salaühingu kooshoidmise põhimõtteid: "...esime-ne asi, mis vägevalt mõjub, on munder. Munder on kõige kõvem asi. Ma mõtlen nimme välja aukraade ja ameteid: mul on sekretärid, salakuulajad, laekahoidjad, eesistujad, registraatorid ja nende abid – see kõik meeldib ja on väga hästi omaks võetud. Teine jõud on muidugi sentimentaalsus. Teate, sotsialism levib meil eeskätt sentimentaalsusest. (...) Ja lõpuks see kõige peamine jõud, see tsement, mis kõik kokku seob: häbi oma arvamuse pärast. See on vast jõud! Kes seda küll on teinud, missugune paharet sellega hakkama on saanud, et enam ei ole kellegi pealuu sees ühteainukestki oma mõtet! Seda peetakse häbiks" (lk 343).

Oluline on Dostojevski romaanis ka teooria puudumise motiiv. Orienteeritusega purustamisele kaasneb õigus olla autu, aga "ilmse õigusega olla autu on venelast kõige kergem kaasa tõmmata" (344). Ainus teoretiseerija romaanis on Šigaljov, kes on kirjutanud isegi raamatu ja kes loob oma maailmakorraldussüsteemi, mis näitab hästi anarhismi ja terrorismi vahet: "Mul läksid andmed käes sassi, ja minu lõppjäreldus on risti vastupidine algideele, millest ma olen lähtunud. Olles lähtunud piiramatust vabadusest, jõuan ma lõpuks piiramatu despotismini. Kuid olgu lisatud, et peale minu valemi ei saagi ühiskonna korraldamisel mingit teist lahendust olla" (357). See teooria jagab ühiskonna kaheks, kusjuures üks kümnendik hakkab valitsema ülejää-

nuid, muutes üheksa kümnendikku tahetuks karjaks.

Romaani pealkirja ja epigraafi võtab kirjanik Luuka evangeeliumist, kus on lugu kurjast vaimust vaevatust, kelle seest lubab Kristus kurjadel vaimudel seakarja sisse asuda. Ühes Dostojevski kirjas 1870. aastast on read: "Just nõnda juhtus ka meil: kurjad vaimud tulid vene inimesest välja ja asusid seakarja, st Netšajevite, Serno-Solovjovitšite ja teiste sisse. Need uppusid või ilmselt upuvad, aga terveks saanud inimene, kellest kurjad vaimud on välja läinud, istub Jeesuse jalge ees."

Ühelt poolt on "Kurjad vaimud" hoiatusromaan, kuid teisalt sisaldab ka sügavat analüüsi, mis avab peidetud seosed näiliselt erinevate nähtuste vahel. Kesken-dumine hävitamisele toob Dostojevski versioonis kaasa vägivalda teiste suhtes,

vägivalda iseenda ja oma ürituse suhtes. Üliõpilase Ivanovi tapmine oli kirjaniku jaoks märgiks kaose liikvele pääsemisest. Seega on hävitamine enesehävitamine. Albert Camus nägi enesehävitamises absurdiinimest, Dostojevski nägi hävitamise muutumises enesehävituseks absurdi revolutsiooni. Ta jõudis analüüsida sündmuse Suurest Prantsuse revolutsioonist Pariisi Kommuunini, kuid jõudis ennustada ka Suurt Oktoobrirevolutsiooni. Nii seisid vene terrorismi lätetel korraka kaks vastandlikku inimest – Netšajev ja Dostojevski, terrorist ja terrorismi seletaja. Esimese jaoks algab ühiskonna muutmine printsibist "kõik on lubatud", teise jaoks tähistab see lause võimatust midagi tegelikult muuta. Ühel oli "Revolutsionääri katekismus", teisel "inimkonna igavene raamat".

MARI LAANISTE

LÜHIÜLEVADE EESTI KOOMIKSI AJALOOST I

USAs ilmuvas ajakirjas *The Comics Journal* on rubriik "Euro-comics for Beginners". CJ 204. numbris täidab seda Bart Beaty artikkel "Comics from the other Europe", mis räägib Sloveenia sõltumast koomiksiantoloogiast "Stripburger", täpsemalt selle USAs levitatavast ingliskeelsest versioonist "Stripburek".¹ Antoloogia püüab esindada kogu Ida-Euroopa koomiksit – juba kahe esimese numbriga saab teatud mõttes kaardistatud 13 riiki. Üksnes teatud mõttes, sest Eestit ei esinda selles kogumikus mitte ükski meie vähestest midagi saavutanud koomiksijoonistajatest, vaid kunstnikud Ilmar Kruusamäe ja Albert Gulk, kelle koomiksitemisest kodumaal vaevalt kellelgi üldse mingit aimu on. Õnneks nendib ka Beaty, et vaid ühe-kahe kunstnikuga esindatud piirkondade puhul ei maksa sealse erialase taseme kohta järeltõlget tegema tõtata. Loo moraal on aga selles, et me ei saa loota Eesti koomiksikunsti adekvaatsele rahvusvahelisele kajastamisele, kui meil endil puudub selle nähtuse olemusest adekvaatne ettekujutus.

Enese "teise Euroopasse" liigitamisega tuleb meil paraku leppida. Enamale

pretendeerimaks on eesti koomiksikultuur lihtsalt liiga õhuke. Termin "koomiks" ise tuli Eestis laiemalt ja järjekindlamalt kasutusele alles 1980. aastate keskel. Nähtuse ajalugu ulatub muidugi kaugemale, ent seni tituleeriti vastavaid ilminguid enamasti teistmoodi: "pildiraamat lastele", "pildisari", "karikatuuriseeria" vms. Omaette spetsiifilise valdkonna ning arutlusobjektina on koomiksit siinmail teadvustatud vaevalt kümnekond aastat, seepärast leidub selle akadeemilisest ja kunstikriitilisest käsitlemisestki praegu vaid üksikuid, ebaühtlasel tasemel näiteid.

1994. aastal toimus Eesti esimene koomiksinäitus "Võnge. Koomiksikunst Eestis. 1960.–1990-ndad", mis esindas kuraator Eha Komissarovi nägemust nähtusest. Paraku ei iseloomustanud seal esiletoodu tervikut kuigi adekvaatselt. Pigem oli tegu valikuga siinses avangardses kunstis ilmnenud mustast ja ka mahedamast huumorist, eksponeeritud koomilised tööd ei mahtunud tegelikult suures osas ei vormiliselt ega sisuliselt koomiksi mõiste alla.² Hasso Krull tervitas seda kui eesti koomiksiuurimise algust või vähemalt teema manifesteerumist.³ Siinkirjutaja on

¹ B. B e a t y, Stripburger: Comics from the other Europe. *The Comics Journal*, 204 (Fantagraphics Books Inc., Seattle).

² H. T r e i e r, Must huumor – Eesti esimene koomiksinäitus. *Päevaleht*, 25.06.1994, lk 12.

³ H. K r u l l, Tekkiv koomiksiuurimus: Eesti kogemus. *Rahva Hääli*, 4.06.1994, lk 6.

paraku seda meelt, et koomiksikunst ja koomiksist inspireeritud kunst on kaks ise asja.⁴ Roy Lichtenstein polnud koomiksikunstnik. Koomiksielemendid Leonhard Lapini graafikas ei tee temast eesti koomiksi klassikut (eesti koomiksi seosed eesti n-ö kõrgkunstiga on omaette teema).

Enam-vähem samal ajal, kui toimus too teadaolevalt seni ainsaks omataoliseks jäänud näitus, hakkas koomiks pälvima ka ajakirjanduse tähelepanu. Nüüdseks sugenenud artiklitekogumist puudutab suurem osa laiemalt levivat ja populaarsemat ajalehekoomiksist. Neil varieeruva tasemega kirjutistel on enamasti heatahtlik tutvustav-propageeriv varjund. Tähelepanu keskendub eeskätt aktuaalsetele üksikjuhtumitele, ent on ka tagasivaatelisi ning üldistavaid artikleid.⁵ Väljaspool Eestit toimuvat käsitletakse paraku sageli asjatundmatult ja üksnes referatiivses vormis, meeldivaks erandiks on siin Ivar Lausi rohked artiklid.

Valdkonna tõsisema uurimiseni akadeemilisel tasandil jõuti 1990. aastate lõpus. Aivar Meos, kes muuhulgas peab koomiksipoodi Kosmos Control, tegeles TPÜs õppides küll materjalikogumisega, ent teaduslikku tööd sellest ei vormunud. 1999. aastal kaitsti aga juba kaks bakalaureusetööd: TÜ eesti kirjanduse kateedris

Eva Orava "Eesti koomiks" ning Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse instituudis siinkirjutaja "Koomiksist Eestis".⁶ Lähiaastatel on loota lisa.

Kui arvesse võtta, et koomiksist omaette meediumi ja kunstiliigina teadvustav akadeemiline uurimine on ka õitsvama koomiksikultuuriga riikides keskeltläbi vaid 10–20 aastat vana⁷, siis on Eesti sel alal siiski suhteliselt tublil positsioonil, n-ö teise divisjoni eesotsas. Mitte kuidagi ei saa aga nõus olla Eva Orava väitega, et eesti koomiksiste teaduslikuks analüüsimeks saab rakendada USA 1960. aastatel kasutatud (ning nüüdseks oma sisutuse ja tendentslikkuse tõttu ammu hüljatud) meetodeid, kuna eesti koomiks ise olevat mahajäänud. Eesti koomiks pole mahajäänud. See on arenenud omasoodu ning hoopis teistsugustes tingimustes kui 1960. aastate USA, või ka ameerika kultuuriinvasioonist sügavalt mõjustatud Soome koomiks, mida Orav võrdluseks toob. Koomiks on tihedalt oma aja ja ruumiga seotud nähtus ning selle ilmingute käsitlemine vastavat ühiskondlikku fooni arvestamata pole eriti mõttekas.

Professionaalsete käsitluste senise napuse üheks võimalikuks lisapõhjuseks on kohalike koomiksiautorite eripärane staatus. Eesti koomiks on veider, visadusele

⁴ Autori teoreetilisi seisukohti valgustab lähemalt artikkel *Vikerkaares* 1999, nr 10.

⁵ Nt: M. M ä g i, Koomiksist peegeldavad meie tänast olemust. *Hommikuleht*, 13.01.1995, lk 18; M. K ä r m a s, Saripilt (made in Estonia) läbi aegade. *Eesti Ekspress* (Magneet) 31.01.1997, lk 4–5; K. L e e m e t, Piloodid Eesti koomiksitaevas. *Sõnumileht*, 24.01.1998, lk 18–19.

⁶ EKA kunstierialadel on viimastel aastatel kraaditöödena kaitstud ka üksikuid originaalkoomikseid.

⁷ Lähemalt valgustab seda teemat Juha Herkman raamatus "Sarjakuvan kieli ja mieli" (Tampere, 1998, lk 11–13).

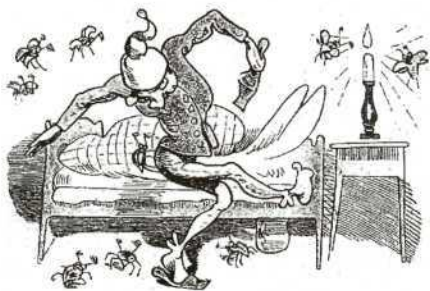
„Bau!“ — schreit er — „Was ist das hier?!“
Und ersah das Ungetier.

„Autsch!!“ — Schon wieder hat er einen
Im Genick, an den Weinen;

Und den Dufel, voller Grausen,
Sieht man aus dem Bette saufen.

Hin und her und rund herum
Kriecht es, fliegt es mit Gebrumm.

Wilhelm Busch: lebekülg värssloost “Max und Moritz”.

Jaunart Jauramile
sinep ei meeldinud sugu
ja nina tilkus tal ühtelagu.

sis oli ta nägu tükk aega nii

Ja sis tuli südamest kõva «hatsi!».

Sis katsus ta pörandal
nina pühki
ja igatpidi end puhtaks nühi.

K. A. Hindrey: lebekülg värssloost “Jaunart Jauram”.

vaatamata üsna tagasihoidlik nähtus, mida kannavad väga suurel määral iseõppijad ja entusiastlikud amatöörid. Priit Pärna, Edgar Valteri ja Olimar Kallase taoliste suurnimede puhul tundub professionaalse kunstihariduse puudumine küll ebaolulise seigana, ent suuremat tähelepanu pälvinud saavutused on nendelgi pigem koomiksi naabervaldkondades – joonisfilmis, raamatuillustratsioonis ja klassikalises karikatuuris. 1990. aastate avardunud üldpildis jäävad paljud koomiksijoonistajad aga sisuliselt anonüümseks ning nende põhitegevuseks võib sageli olla midagi üsna koomiksikauget. Tänu taolisele võrdlemisi püsivale “madala profiili hoidmisele” kipub koomiks tihtipeale jätma väheolulise kõrvaltegevuse muljet ning tavaarusaam tõrgub seda väärtusliku maiguga “kunstiks” tunnistamast.

Igasugust uurimist raskendab materjali süstemaatilise dokumenteerimise sisuline puudumine. Isegi Eesti Rahvusraamatukogu, kellel tänu kõigi väljaannete koondumisele ja artiklite bibliografeerimisele peaks olema parim ülevaade siinsest trükisõnast, ei kataloogi ajakirjanduses ilmuta koomikseid. Eesti koomiksi uurimisel on seega esmaseks ning raskeimaks tööülesandeks eemalepeletavalt nüri materjalikogumine, kusjuures ammendava ülevaate saamiseks on vähe lootust.

Eesti koomiks on tervikuna küllaltki kohaspetsiifiline ilming. Rahvusvahelise üldpildiga võrreldes on valdav osa siinsest koomiksiloomingust mingis mõttes tava-

tu. Lisaks on ta piirid võrdlemisi hägused (seepärast on selleski artiklis selguse huvides kasutatud “koomiksi” kõrval ka mõningaid abimõisteid, nagu “sarikarikatuur” ja “parakoomiks”). Meie koomiksi areng peegeldab ühelt poolt küllalt täpselt piirkonna ajaloolisest käekäigust tulenenud tingimusi, samas oli aga pikka aega tegemist nii marginaalse nähtusega, et siinsete autorite loominguvabadust ei piiranud mujal võrdlemisi mõödapääsmatult toimivad konventsioonid. Siinse lühülevaate eesmärgiks pole silmapaistvate üksikteoste sügavam analüüs, vaid katse visandada nende ümber süsteemsemat üldpilti.

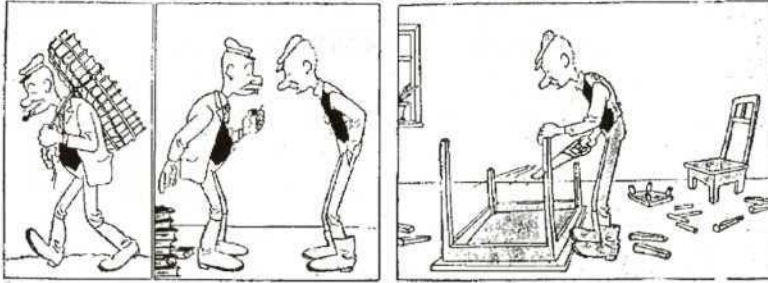
Koomiksi eellugu Eestis

Üks koomiksiajaloolaste igavesi probleeme on nähtuse alguspunkti määratlemine. Kunstiajalooost on kutsuvalt hõlbus leida narratiivsel järgnevel põhinevaid teoseid, ent selle tunnuse aluseks võtmine viib eksiteele. Koomiksitate eripäraks on siiski nende teatav “ebateoselisus” ja massiline levik tänu odavale trükitud paberkanajale. Koomiks on osa massimeediast ja eeskätt tuleks nende eellugu otsida massimeedia ajaloost.⁸

Põhja-Euroopa ja Saksa kultuuriruumi mõjutusoni jääv Eesti kuulus piirkonda, kus hiliskeskajast alates küllalt laialdaselt levisid peamiselt päevakajalisi sündmusi kujutavad lendlehed, omamoodi üliprimitiivne ajakirjandus poolkirjaoskamatale

⁸ R. Sabin, *Comics, Comix and Graphic Novels. A History of Comic Art*. London, 1996, lk 11.

JOHANNES PAIGUTAB RAAMATUID

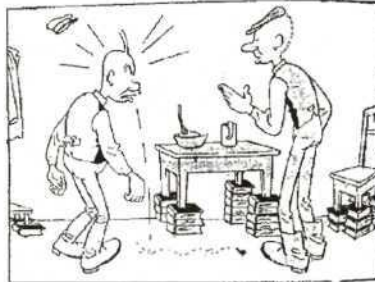

«Sain udavasti kätte foreda sakste pipludeegi. Kõik puha väärtkirjandus — täitsa lahtilõikamata teosed!»

«Paiguta need raamatud korralt ära, Johannes. Tõnd tsagi, kus siukse kraami koht on!»

«Noh, miks ei tea! Ega siukest asjandust ahju taha ei torgata — tal on oma kindel koht!»

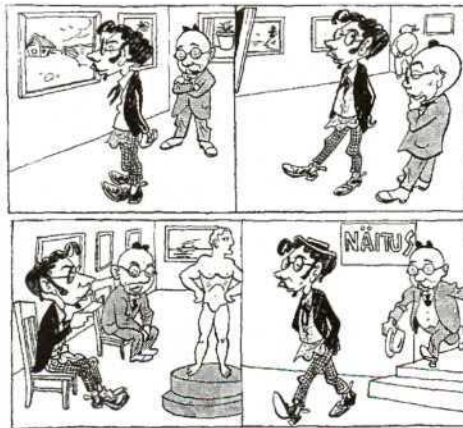
«Kui raamatud kord juba majus on, siis peab ka selle eest hoolitsema, et nad asjatult vedelema ei jääks, vaid paraja paiga leiaks!»

«Oehh... oehh... oehh...!!»

«Ära ohka, peremees! Raamatud on eeskujulikult ära paigutatud. Väärtkirjanduse koht on tänapäeval ikka kas laua või voodi jala all. Intelligent inimene loeb nüüd peamiselt sopakirjandust!»

Gori: "Peremees ja sulane". Pilti saadab ebatavaliselt ohter tekst.

Toslemi hvi kunstinäitusel.

Romulus Tiitus: "Toslem". Tegevuse kulg ei vaja pikki lisaseletusi, kuna ajavahet pildist pilti on väike.

publikule. Lendlehe sisuks oli pilt, mis oli seostatud nappide tekstiliste täiendustega (ill. 1). Kirjaoskuse ja vormilt tänapäeva-sema, st tekstile keskenduva ajakirjanduse levides see nähtus hääbus, jättes endast väga vähe jälgi.⁹ Säilisid aga tekstiga seotud illustratsioonid, mille ilmne populaarsus eriti lihtsama lugejaskonna seas ei jäänud kirjastajatele märkamata. Kuna lugejaskonna järkjärguline laienemine toimus aga kõikjal just lihtsama rahva arvel, siis oli igati loogiline, et sellega paralleelselt kasvas ka illustratsioonide osakaal. Teine universaalne lugejaid ligimeelitav omadus on läbi aegade olnud meelelahutuslikkus. Üks esimesi ajakirjanduse ajaloo lugejamagneteid sündis 19. sajandi teisel poolel, kui Wilhelm Busch (1832–1908) hakkas aastail 1859–71 ajakirjale *Fliegende Blätter* kaastööd tehes kombineerima naljakaid pilte vaimuka satiirilise värssstekstiga (ill. 2). Buschi sarjad osutusid tohutult populaarseks ning levisid peagi juba iseseisvate raamatukeste kujul. Eesti saksakeelsesesse ajakirjandusse jõudsid tema lood 1879. aastal, esimene eestikeelne Buschi raamat ilmus 1885. aastal. Seesugustest koomiksi otseseks eelkäijaks peetavatest, esialgu täiskasvanutele mõeldud värsslugudest kujunes saksa keeleruumis ja selle mõjualadel järgmistel kümnenditel armastatud lastežanr.

Eestis viljeles samalaadseid piltidega värsslugusid silmapaistva eduga mitmekülgne Karl August Hindrey (1875–1947). Esimese seesuguse, “Pambu-Pee-du”, kirjutas-joonistas Hindrey juba

1902.–03. aastal Pariisis viibides, järgnesid “Seene-Mikk” ja “Piripilli-Liisu”, 1906. aastal ilmus kõiki kolme sisaldav raamat, samuti hakkasid ta lood ilmuma *Lastelehes*. Alates 1918. aastast avaldati Hindrey värsslugusid sarjas “Odamehe Lasteraamat”, peagi anti populaarsematest välja kordustrukid (näiteks “Lõhki-läinud Kolumats”: 1. trükk 1918, 2. trükk 1929).

Hindrey lood, ehkki sisult äratuntavalt Eesti-ainelised, esindavad klassikalist saksapärast värsslugu, paralleelid sealsamas Odamehe lasteraamatusarjas avaldatud Buschi töödega on kohati ilmselged (ill. 2). Tegelas tekst on valdavalt lapsed ja loomad, kes jaotuvad n-ö must-valgel põhimõttel positiivseteks ja negatiivseteks. Sisu toetub enamasti ajastukohastele kasvatusarusaamadele (sh hirmutamise printsibile) ja kristlikule moraalile ning on tavaliselt äärmiselt õpetlik – paha saab alati oma palga. Ometi leidub neis lugudes ka paras annus vaimukat spontaansust ja pildilist koomikat, mis aitas kindlasti kaasa hilisema pildisarjade lugejaskonna koolitamisele. Ent nagu öeldud, kujutab Hindrey looming endast siiski stiilipuh-taid illustreeritud värsslugusid ja mitte koomikseid. Säärane värsslugu koosneb kahest selgelt lahutatud elemendist: piltidest ja tekstist. Pole lihtne öelda, kumb teist saadab või kumb on loomeprotsessis esimesena formeerunud. (Ehkki tõenäolisem tundub, et enne on sündinud pildid.) Pilt illustreerib teksti ja tekst seletab üle seda, mis toimub pildil. See on põhi-

⁹ R. Sabin, *Comics, Comix and Graphic Novels. A History of Comic Art*. London, 1996, lk 11.

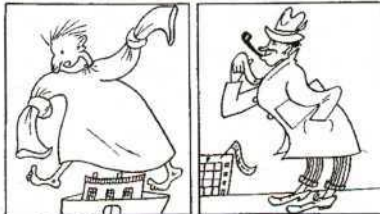

Walt Disney kompanii "Miki-Hiir" Päevalehes anno 1939. Sarja toonane vormikeel oli tänapäevasega võrdlemisi samal tasemel, sisu aga nüüdsetes kategooriates tihti poliitiliselt ebakorrektnne.

PARIISI KOOL

1. Mõni sõidab sinna kunsti-
määneere omandama. 2. Teine jälle täiendab end
boheemluse alal. 3. Kolmas teeb usinasti kassa
viimaseid moerõngatusi.

4. On neidki, kes kõivad läbi
mõne kõrgema vaimlise asutuse. 5. Aga tagasi tulles hakkavad
nad kõik teha... ajalehtedele
intervjuusid andma.

Feliks Randel ehk Redo-Randel: n.-õ. parakoomiks, kus reastatud piltide vaheline seos tugineb täielikult neid saatvale tekstile.

viimasele on omane kahest integreeritud komponendist kujunev narratiivne tervik (v.a tekstita koomiksid).

Koomiks jõuab Eestisse. Miki-Hiire ja Toslemi aeg

Ehtne välismaine ajalehekoomiks jõudis Eestisse 1930. aastail. Walt Disney kontserni toodangu populaarsusele panid ka siin aluse kinodesse jõudnud multifilmid. Filmidele järgnesid rikkalikult illustreeritud juturaamatukesed, kus joonistuste kõrval kasutati ka otse filmidest võetud kaadreid. *Päevalehes* ilmuma hakanud Miki-Hiire koomiksiribad (ill. 3) muutusid laste seas armastatud kolleksioneerimisobjektiks ning inspireerisid ilmselt katsetama ka kohalikke kunstnikke. Selle üheks tulemuseks oli omamoodi parakoomiks, mille näiteid leidub karikaturist Redo-Randeli tollastes töödes: pildikesed on küll paigutatud koomiksiribana, ent neid seob tegelikult vaid pilte saatev tekst, tegevuse arenemine pole visuaalselt jälgitav (ill. 4). Ent oli ka edukamaid katsetajaid.

Täiskasvanutele suunatud koomiksi algeid võib kõigepealt leida karikaturist Gori (Vello Agori, kuni 1935. aastani Georg Tõnisson; 1894–1944) töödest. Alates 1911. aastast aktiivselt ajakirjandusele naljapilte joonistanud ning sellega ka rahvusvahelisel tasandil tähelepanu pälvinud Gori 1928. aastal ilmunud kogumikus “Knock-Out” leidub tavaliste karikatuuride kõrval ka üksikuid mõnest

pildist koosnevaid ribasid või seeriaid, mida saadab kas pealkiri või piltide alla kirjutatud tekst. 1920. aastatel kirjutas-joonistas Gori ka hulgaliselt lasteraamatuid, ent need on piltidega juturaamatud, kus pole midagi koomiksilikku.

Alles 1938. aastal alustas Gori oma lühikeseks jäänud “joonistuste sarja”¹⁰ “Peremees ja sulane” (ill. 5). Võrreldes tema seniste harvade pildiribadega, mida vaid tinglikult saab koomiksiga seostada, oli see suur samm edasi. Tegu oli ajalehes *Rahvaleht* regulaarselt ilmuva järjelooga, millel olid püsivad kesksed tegelased – sulane Johannes ja peremees. Sarja tekke- taustaks oli “vaikiva ajastu” süvenev poliitiline surve – Gori teisel tööandjal *Vabal Maal* oli äsja keelatud avaldada tema võrdlemisi mürgiseid riigijuhikarikatuure, mistõttu kunstnikul tuli elatise teenimiseks midagi muud välja mõelda. Selle tulemusena sündinud “Peremees ja sulane” koosneb mõnepildilistest saatetekstiga “lühikomöödiatest”, mille sisu pole poliitiliselt ega sotsiaalselt nii terav kui Goril tavaliselt, nalja saab see-eest küll. Piltides teksti ei leidu (dialoog jookseb eraldi piltide all), ent tegevuse visuaalne arenemine see-eest on suhteliselt jälgitav. Rohkem kui Gori groteskikalduvustega karikatuure, meenutab sari pigem toonaseid ameerika lehekoomikseid, nagu “Blondie” või “Mutt & Jeff”. On ka teada, et Gorit inspireeris Disney toodang, ta olevat isegi kavandanud oma joonisfilmi, ent kiirete muutustega ajastu ning kunstniku peatse surma tõttu ei tulnud sellest midagi välja.¹¹

¹⁰ R. T i i t u s, Gori elust ja tööst. Tallinn, 1960, lk 80.

¹¹ Sealsamas.

surma tõttu ei tulnud sellest midagi välja.¹¹

Gorist produktiivsema ja populaarsema koomiksijoonistajana tõusis 1930. aastatel esile Romulus Tiitus (1906–1982). 1927. aastast Tartus *Postimehe* juures karikaturisti ja följetonistina töötanud Tiitus toimetas ka pilkelehte *Säde-med*, mille veergudele ilmus peagi tema loominguga keskne tegelane Karla Toslem (ill. 6).

Toslemi tegelaskuju loojaks oli õigupoolest Tiituse kolleeg lehetoimetusest, humorist Richard Janno, kes ajapuudusel följetonide kirjutamise Tiitusele usaldas. Seega on Eesti esimesel kuulsal koomiksikarakteril mitu palet. Följetonid on vormistatud Toslemi sõnaohtrate kirjadena. Neljapildiliste (kunstiliselt küllaltki rutiinsete) koomiksiribade Toslem aga ei räägi iial, st piltides puuduvad tekst ja helijäljed, on ainult kogu riba kohta käiv paarisõnaline pealkiri. Leidub ka üsna ebakoomiksilikke Toslemi-seeriaid, mis koosnevad väikestest eraldiseisvatest piltidest, kusjuures viimaseid täiendavad üpris mahukad dialoogi sisaldavad lisatekstitid, st pildid muutuvad järjestatusele vaatamata pigem teksti illustreerimiseks. Liitigi teeb visuaalne jutustus pildist pilti juba nii suuri hüppeid, et terviku loetavus rajaneb täielikult teksti kaudu antavatel selgitustel.

Tehnilisest ja kunstilisest küljest vastavad ka Tiituse kõige koomiksipärasemad

pildiribad oma ajastule, st ei kujuta endast midagi eriti märkimisväärselt. Piltide formaat ja kasutatav täisplaan püsivad muutumatuks, vaatepunkt seisab sageli pea-aegu või täiesti paigal. Vaatamata teksti puudumisele on ka visuaalset koomikat võrdlemisi vähe, nali peitub enamasti piltidel toimivas tegevuses, mistõttu kujutusviis ise polegi eriti oluline. 1938. aastal ilmunud väikeses kogumikus "Toslem lastele" määratletakse küll juba pealkirjas pildiribade eeldatav publik, ent tundub, et mõnevõrra ekslikult. Tiituse huumor on mõeldud siiski pigem täiskasvanutele. Oma proua ja ulakast koolipoisist pojaga umbmäärases keskeas Toslem on lootusetult lapsemeelne, saamatu, neurootiline ja heitlik tüüp. Naljadeks annab ainet toslemlik käitumine ja sellest lõputult tekkivate konfliktide isikupärane lahendamine.

Toslem osutus küllaltki populaarseks, 1930. aastate lõpus koostati "tema" tekstidest naljakogumikke täiskasvanutele, pildi- ja luuleraamatukesed suunati lastele. Ent Tiituse 1960. aastal ilmunud esinduskogumiku "Nokk kinni, saba lahti" andmete põhjal otsustades lõppes tema koomiksikangelasekarjäär 1940. aastal. Küllap oli selle otseseks põhjuseks muutunud ajakirjandusolukord. Sõjaeelsetes oludes juba lootustandvalt kujutava hakanud eesti koomiksi areng sai märgatava tagasilöögi.

BORIS BURACINSCHI

Kivikamakad

Kool, õnnetu lapseõlv. Hämarad hommikud, õppimata koolitükid. Õpetajad sakutavad kõrvadest.

Bukaresti raadio mängib igal hommikul ühte ja sama laulu, mille refrään kõlab järgmiselt: *ziua buna se cunoarte de dimineața, ața vorba veche spune...*¹ (edasi ei mäleta). Aga väljas, nagu juba ütlesin, on pime ja sajab külma peenikest vihma, mida Bessaraabias karjusevihmaks kutsutakse. Ja otse loomulikult unustamatu ilmateade Doonau kohta, mida loeti kolmes keeles, rumeenia, prantsuse ja vene keeles. Ühte lauset mäletan senimaani: *Moldova Veche – gheața la mal*². See on mulle meelde jäänud kui toonaste aegade tabav sümbol. Täpsemalt ei ole enam võimalik.

Tänapäevastes supermarketites võib mõnikord ära eksida. Minuga juhtus see Haapsalus, Läänemaa keskuses. Inimesed, kellega koos tulin sisseoste tegema, jätsid mu maha ning jäin üksinda keset pakkide, pudelite ja purkide metsa. Mind ümbritsesid lugematud kaubariivulid, ent ühtegi ostjat polnud näha (põhjamaal ongi nii, palju kaupa ja vähe inimesi). Ma ei kaotanud julgust ja jätkasin edasiliikumist.

Teadsin, et varem või hiljem jõuan välja kassiiri või pereliikmeteni. Seni lahutasin meelt igasuguste etikettide lugemisega. Olen alati tegelnud taolise elementaarse komparatiivlingvistikaga, seda enam et meie detsentraliseerumis- ja mondialiseerumisajastu soodustab kõikide keelte õitsengut. Eriti armastan silte serbohorvaadi keeles, ehk kui poliitiliselt korrektseks jääda, siis serbia ja horvaadi keeles.

Ühel hetkel võtsin kätte metallpurgi, millele oli kirjutatud *Campbell's Soup*. Ma ei suutnud oma silmi uskuda. Ta ongi olemas! Campbelli supid ei olegi Andy Warholi kurikaval vaimusünnitis. Neid võib osta, andes vastu viisteist eesti krooni ühe purgi eest. Need konservid võib koju viia ja lahti teha. Neist võib teha lihtlabast oasuppi (ehkki oasupp ei saa olla lihtlabane, ta võib olla kas maitsev või vähem maitsev).

Näete, millised kulturooloogilised kogemused ootavad meid ees kaubanduskeskuste avaratel väljadel. Peame lihtsalt olema tähelepanelikud.

Süinkohal ütleksin, et kommerts ja kultuur on nagu kaksikõed. Kuhu läheb üks, jõuab ka teine. Seega: elagu raha ja intellektuaalse mõtte vahetu ühtsus.

Nimetasin juhtumi supipurgiga avangardi paradoksiks. Selgitan lähemalt. Andy

¹ rum. k: ilus päev algab hommikust, nõnda ütleb vanasõna...

² rum. k: Moldova Veche – kallas jäänud.

Warhol püüdis teha kunsti – täpsemalt pop-kunsti – elu igapäevastest asjadest, “igapäevärämpsust”. Suuremalt jaolt see tal õnnestuski. Vähemasti Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas.

Mis aga Ida-Euroopasse puutub, siis siin on olukord teatud määral keerulisem. Probleem seisneb selles, et nagu enamik idaeurooplasi, teadsin minagi alguses kunstiteost pealkirjaga “Campbell’s Soup” ning alles möödunud aastal juhtusin eheda originaali peale. Kui järele mõelda, osutab see fakt kõnekalt, et totalitaarsed režiimid soosivad küll kunstiteoste loomist ja tarbimist, mitte aga üht teist kunstiliiki, gastronoomiat. Kahju, et Warhol enam ei ela. Ta oleks end meelitatuna tundnud.

Pärast seda kui perekonna üles leidsin, sõitsime mere äärde, kus neil on suvema ja, mille ümber on aed (mitte küll kirsiaed). Kohale jõudnud, küsisin majapere-mehelt, töökalt inimeselt, kas võin teda majapidamises aidata. Skeptiline nagu alati, pakkus ta mulle siiski üht lihtsat, kuid väga kasulikku tööd, puhastada maalapp hagudest. Öeldud-tehtud. Korjasin kokku möödunud sügisel mahalõigatud oksad, sorteerisin suuruse ja pikkuse järgi. Pärast raiusin väga terava soome kirvega peeneks ja ladusin kolme küllaltki maitsekasse püramiidi.

Teiste sõnadega, püüdsin jäljendada jumalaid ja lihtsurelikke antiikkreeklasi, kes mitu tuhat aastat tagasi kaosest protokorra löid. Kord ei ole aga midagi muud kui kultuur. Luua korda tähendab teha kultuuri. Esimesena mõistis seda palju aastaid tagasi Aristoteles.

Üks mu sõber, literaat Agustin Nacu, kes toona meditsiiniinstituudis õppis, jutustas mulle kunagi õppejõust, keda lojaalsuse eest premeeriti turismituusikuga Kreekasse. Kui ta pärast kodumaale naasmist oli sunnitud vastama kolleegide lugematutele küsimustele Parthenoni ja muude arhitektuurimälestiste kohta, piirdus ta lakoonilise fraasiga: “Kivikamakad.”

Naersime kaua selle juhmivõitu munajoodikust õppejõu üle. Meie, noorte suureliste eputiste jaoks oli loomulik, et heleni kultuuri kõige kuulsamatel varemetel on igal juhul erandlik tähendus, et iga inimene pidanuks tundma neid nähes midagi erilist. Meenutades antiikse Kreeka teatritraditsiooni: iga inimene pidanuks marmorvalgete templite ees seistes kogema teatud katarsist. Ja nii edasi.

Praegu aga arvan ma, et meie esteetiseeriv seisukoht, meie ühekülgsest agressiivne reaktsioon ei erinenud põhimõtteliselt vaese haridustöötaja suhtumisest. Pärast vahepeal möödunud kahtkümmend aastat leian, et kreeka antiiksuste iseloomustamisel “kivikamakakatenä” võib olla oma eluõigusk. Enamgi veel. Sõandan lisada paar sõna nõukogude turisti kaitseks. Mulle tundub, et endale aru andmata, hetke teadvustamata, tajus meditsiiniinstituudi primitiivne õppejõud midagi olulist ja formuleeris tõe. Kivid ei olegi midagi muud kui “kivikamakad”.

Kas ei ole siis nii? Kas ei ole kadunud tsivilisatsioonide jäänused lihtsalt “kivikamakate” kuhjad? See muidugi ei tähenda, et Akropoli või Rooma Kapitoolumi varemeid ei või vaadelda kui antiikse kunsti loomingut, monumente. Kuigi ausalt öeldes võib kultuuri võrrelda “ki-

vikamakatega". Kasutades ühe Vasile Alecsandri vodevilli pealkirja võiks öelda, et kultuur on "kivikamakas" inimkonna tsivilisatsiooni majast. Kultuur on nagu veetlev neiu, kellega paljud tahaksid lähemalt suhelda, kuid kellega mitte keegi ei taha abielluda.

Nüüd aga kujutagem ette, et kunagi olid olemas tsivilisatsioonid, mis mitte mingite väliste põhjuste tõttu, nagu katk, vaenlaste rünnak, kliimamuutused jne, vaid teadlikult ei jätnud meile mitte mingeid materiaalseid jälgi. Saavutanud vastutuse kõrgeima tasandi, ütlesid need tsivilisatsioonid lahti igasugusest sõnumist, keeldusid jätmast järeltulevatele põlvedele koormaks isegi ainsamatki sigaretikoni, ainsamatki marmorkuju, kübetki informatsiooni pärgamenditükil, paberil või disketil. Või meenutagem Nietzsche sõnu tsivilisatsioonidest, kes lõpule tules ja valguses eelistasid lõppu liivas. (Jaan Kaplinski väidab, et bušmani folklooris eksisteerib laul, kus tuulel palutakse ära pühkida hõimu jäljed, et ei jääks järele ühtki jalajälge liival.) Tsivilisatsioonid, kelle grandioosseks eesmärgiks oli Eimiski, Olematus, neutraliseerisid kogu oma materiaalse ja vaimse kultuuri ning jätsid tulevikuinimestele, see tähendab meile, Tühja Koha, Essentsiaalse Eimiski.

Usun, et seda võibki nimetada ülimalt tarkuseks.

Ehk nagu ütles Laozi: anuma väärtust hinnatakse tema sisemise tühjuse järgi.

Muide, kividest. Praegu viibin saarel, mis ei kujuta endast midagi muud kui suurt kivi, täpsemalt graniiti. Kuivõrd kivi ümb-

ritseb sind siin igal pool, siis ei saa sageli aru, kus on kultuurkivi või, kui soovite, kivi-artefakt, kus aga looduslik kivi. Elan pansionis, mille aknad avanevad itta, linnuse kõige kõrgema torni Dalmani poole. Uurisin hoolikalt selle müüre ja ei saanudki aru, kus lõpeb geoloogiline kiht ja kus algab kultuurkiht. Ei teagi, on nad jäänused mineviku tsivilisatsioonidest või lihtsalt graniidirahnud, mille kuhjasid kokku jääaja liustikud.

Siin, Gotlandil, on kivid – nagu inimesed ja loomadki – maastiku osis. Sama asja nägin Bessaraabia põhjaosas Nistru kaldal, Lalova ja Žipova küla vahel. Jõe-kaldalt kõrgustesse kerkides läheb lubjakivi järk-järgult üle kloostri mungakongideks. Nagu oleks seal töötanud hiiglaslik skulptor. Või äkki on see tunnistajaks kunagisest Jumalate ja Hiiglaste vahelisest võitlusest uue kultuurilise korra loomiseks? Võib-olla jätsid minevikuinimesed varemmed alles, et nende järeltulijad meelitaksid tulevikus nende kivide abil siia võimalikult rohkem turiste, teeksid nurgakivist tarkade kivi, see tähendab kulda? Igal juhul kehtib see oletus Gotlandi kohta.

Ei mäleta enam täpselt, kes kirjutas ühest Peterburi professorist, kes Teise maailmasõja ajal pidi linnast lahkuma. Saanud teada, mis sünnilinnas toimub, oli ta vapustatud mõttest, et iga päev hävitatakse kümneid ja sadu tuhandeid raamatuid, mööbliesemeid, maale. Seal surevad ka kümned tuhanded inimesed, heitsid tuttavad talle ette.

Inimesed korduvad, esemed mitte, olevat professor vastanud.

Niisugune kunstiojektide piiritu jumaldamine (tegelikult fetišism) oli iseloomulik idealistidele, romantikutele, kes pärinesid madalamatest ühiskonnakihtidest. Säärase inimtüübi jaoks ei olnud "ilusad asjad" (kes ei mäletaks monumentaalseid Singeri õmblusmasinaid või masiivseid petrooleumilampe, mida kaunistasid lilled ja inglid) mitte kultuuri ilmingud, vaid kultuur ise, mitte tööriistad, vaid tootemid. Nende neofüütide jaoks (keda ka rumeenia kultuuris oli väga palju, kui mitte enamus) oli inimesest hinnalitem ese, kaasa arvatud kunstiese, see tähendab kunstiteos. Usun, et see ongi üks element, millel püsivad totalitaarsed režiimid. Masin on kõik, ta on hindamatu, inimene elab üle, kui hästi läheb.

See tees esineb ka Andrei Platonovi romaanis "Tševengur", mille üks peategelane on vedur. Siinkohal on vajalik meenutada, et Platonovi masinakäsitus on väga lähedane kui mitte samane Maksim Gorki omale. Ning seda vaatamata tõigale, et Platonov oli progressiideede kandja, see tähendab revolutsionäär, Gorki aga konservatiiv. Ja pole tähtis, et nõukogude ajal peeti esimest ametlikult tunnustamata kirjanikuks, kohati vaat et dissidendiks, teist aga ülistati lausa klassikuks, kes rajas nõukogude kirjanduse ja töötas välja sotsialistliku realismi teooria.

Usun, et siinkohal pean tegema vahelepõike Bessaraabia lugejate jaoks. Kas panite tähele, et kasutasin terminit *sotsialistlik realism* ilma jutumärkideta? See ei ole trükiviga. Minu jaoks on selge, et seda tüüpi kirjandus on tegelikkuses olemas, teda ei mõelnud välja nõukogude funktsionäärid, nagu mõningad laialivalguva

mõtteviisiga inimesed väidavad. Selle kunstilise liikumise loomungulisest jõust võib rääkida kaua ja aiva head. Võib aga piirduda ka üheainsa näitega – see-eest võimsaga. Režissöör Sergei Eisensteinil, ilma igasuguse kahtluseta sotsialistliku realismi tõsisel esindajal, õnnestus ümber teha ajalugu, kõigutada aja kulgu. Koos oma filmigrupiga kirjutas ta ümber bolševistliku revolutsiooni ajaloo või, kui soovite, bolševistliku riigipöörde ajaloo. Just Eisensteini võttegrupp vallutas Romanovite palee, mitte Trotski madrused. Just Eisenstein leidis revolutsiooni grandiosse metafoori, ristleja Aurora kogupaugu. On oluline, et see sotsialistlik realism ei jäänud täielikult minevikku. Ta on jätkuvalt olemas, avaldab ikka oma mõju tänapäevasele kirjandusele. Mõned teoreetikud ütlevad, et sotsialistlik realism on postkommunistliku Venemaa kirjanduse uute voolude alustala. Vaadates tagasi nõukogude kirjanike loomungule, nagu näiteks Furmanovi romaanile "Tšapajev", seda parafraaseerides, saab luua uue mudeli. Õnnestunud näide on Vladimir Sorokini või Viktor Pelevini raamatud.

Lapsepõlves sõin ainult puhtaid, segamata asju. Näiteks rohelist sibulat. Igasuguseid küpsetisi ma oma tähelepanuga ei austanud. Ainuke asi, mida tarbisin, tundmata eksistentsialistlikku iiveldust, oli *placinta cu nica*, pirukas ilma milletagi, tühi pirukas. Niimoodi kutsusime mina ja vaarema Katja pannil praetud ja õliga võitnud pirukat, mis oli suhkruga üle riputatud ja ilma igasuguse täidiseta. Täidisega pirukaid ma ei söönud. Võib-olla kõneles minus niiviisi minu juudi pool. Äärmiselt keerukate, ent

väga loogiliste juudi kulinaariatraditsioonide kohaselt peab toit olema “puhas” – seda piltlikustab ilmekalt kuulus juudi kana- või veisepuljong, mis peab olema puhas ja selge nagu pisar. Pärast säärast puljongit, mida mu vanaema Musja keetis, tundusid rasvased talupojatoidud põrgu kehastusena. Alles hiljem sain aru, et ka “räpane”, ebakoššer söök võib väärida tähelepanu.

Mulle võidakse ette heita, et “tühi pirukas” on ainult pirukas. Saiake, mida miljonid inimesed söövad hommikueineks. Juhin teie tähelepanu asjaolule, et see pirukas, mida süüakse hommikul kohvi kõrvale, on pagaritööde, keemiliste koostisainete kogum, mis aitab meil taastada organismis kalorite, rasvade jne tasakaalu, ehk kui soovite, siis lihtsalt nälga kustutada. Ent mina pean praegu silmas teist pirukat. Mina räägin metafüüsilisest “tühjast pirukast”. Pirukast suure algustähega.

Meie maailm ei ole lõppude lõpuks midagi muud kui “pirukas ilma milleta-gi”. Meie maailmal, nii kurb kui see ka on, ei ole täidist. Ainult suhkrut on peale riputatud, et teha igapäevane *Weltschmerz* natuke magusamaks.

See muidugi ei tähenda, et elu välistaks rõõmu, armastuse, joomise jne. See kõik on olemas. Ma ju ütlesin ainult: “Elu on raske, ent mitte võimatu.” Teisalt peame olema tänulikud selle “tühja piruka” eest, sest see pole midagi muud kui kingitus, mille Jumal meile andis. “Tühi pirukas” on meie ainuke võimalik pääsemine. “Tühja pirukaga” õnnestub meil oma elu sündsalt lõpuni elada.

Seega on “tühi pirukas” minu jaoks

meie maailma kvintessents, meie päritolu ja pääsemistee.

Vaga lugeja märgiks, et ülalpool lausutud sõnu võib pühadusteotusena tõlgitseda.

Tahaksin uskuda, et see pole nii.

Üldiselt olen arvamusel, et me ei peaks kirjandust, kirjasõna liiga tõsiselt võtma. Mis on kirjandus? *Belles lettres*, *polite literature*, ilukirjandus, ilusad sõnad, see tähendab suurelt jaolt tühjad sõnad.

Viimasel ajal on meil võimalus teise nurga alt vaadelda võitlust “jumalate” ja “hiiglaste”, “korra” ja “kaose”, “kivi” ja “kivikamaka” vahel.

Alates renessansist, hiljem barokiajastul, 17. sajandil, hakkas domineerima kangelane-*Kulturträger* oma ideedega inimese põhiolemusest, inimõistusest, kultuurproduktist, artefaktist. Nende kontseptsioonide arenemine viis progressistlike vaadete ilmumisele maailma arengust, mis omakorda aitas kaasa liberaalse ühiskonna loomisele, kuid ka totalitarismi tekkele tema erinevates variantides.

Nõukogude aja lõpul, Andropovi lühikesel valitsemisajal, nägi mu sõber A. halba unenägu. Sisu oli umbes selline: saame paari sõbraga kokku ja otsustame minna restorani. Kuid uue korra järgi ei tohi ükski linnaelanik ilma eriloata välja minna. Sellest hoolimata väljume korterist ning suundume lähima restorani poole. Tänavale jõudnud, taipame, et meil kõigil on seljas triibulised riided. Jõuame siiski restorani. Ent just siis, kui kelner meile tellitud toidud ja veini toob, tuleb politsei ja tahab meid kinni võtta. Meie pistame

jooksu, nemad meie järel. Jõuame hädavaevu koju ja saame aru, et ei saa enam kunagi välja minna.

Mul on selja taga ambivalentne kultuuriline kogemus ja sellest lähtudes võin väita, et liiga palju korda ja mõistust on kahjulik. Mõnikord on vaja ka natuke kaost. Probleem seisneb selles, kas meil õnnestub leida tee, mis kaitseb meid liigse korra, st kultuuri eest, ja liigse kaose, st elu eest.

Mulle on alati tähtis tundunud see koht Ion Creangi muinasjutust "Harap Alb", kus tegelased kardavad karukuningat ja ei söanda kuidagimoodi üle silla minna. Ning ainult Harap Alb sai teed jätkata, pigem aimates kui taibates mõtet, mille formuleeris meie tsivilisatsiooni kõige suurem negativist ja mille kohaselt tõde on eksitus, millest saab jagu ainult suurte pingutuste hinnaga.

Tegelikult näitab olevik ise meile kätte sobiva tee, mis seisneb kultuuri järkjärgulises asendamises tsivilisatsiooniga. Selle tulemusena "kivikamakas" aja jooksul kaob, jääb "kivi", see tähendab kodu WC

ja vannitoaga, hulga tarkade masinavärkidega, mis meil elu mugavamaks aitavad teha. Et aga "kivi", tsivilisatsioon, meid oma materiaalsusega ei lämmataks, et vaigistada meie hingeängi, on meile antud metafüüsiline "tühi pirukas".

Teiste sõnadega, läbinud segmendid kultuur = diktatuur ja kaos = anarhia, valib meie maailm oma eluliseks postulaadiks järgmise valemi: tsivilisatsioon = igapäevaelu.

P. S. Kallis lugeja, pole vaja otsida nende ridade vahelt mingit sõnumit. Sõnumid puuduvad täielikult. Marshall McLuhan leidis sõnastuse *Medium is message*. Teiste sõnadega, minu tekst ei ole mitte sõnumitooja, vaid vahendaja, ajakirja lehekülg, paber, trükkivärv, lõppude lõpuks õhk, mis voogab majja, kui kirjakandja toob teile lemmikajakirja värske numbri. Nii et hingake sügavalt ja tajuge sõnumeid, mis hõljuvad atmosfääris.

Rumeenia keelest tõlkinud Jana Porila

VAATENURK

JAAK URMET Kolm debüüti

VAHUR AFANASJEV. KANDILINE MAA-ILM. *Irboska Teataja Kirjastus, Tartu, 2000. 78 lk. Hind 27 kr;* KRISTIINA EHIN. KEVAD ASTRAHANIS. *Luuletusi 1992–1999. Huma, Tallinn, 2000. (Ölekõrs). 54 lk. Hind 33 kr;* JÜRI KALDMAA. PASSIOON. *Huma, Tallinn, 2000. 80 lk. Hind 66 kr.*

1.

Keskeltläbi 1997. aasta paiku tõusis eesti kirjanduses jõuliselt esile harukordselt suur hulk noori, paljutootavalt värskeid andeid. Selle aastanumbriga võiks tähistada eesti kirjanduse jõudmist uude ajajärku.

Mis siis juhtus?

Nimelt toimus siis eesti kirjanduses revolutsioon – ja mitte niivõrd sisulis-tehnilisel kuivõrd hoiakute tasandil. Kirjandust hakkasid tegema inimesed, kes olid üles kasvanud juba iseseisvas, maailmale avatud Eestis. Tänu iseseisvusele ei tähendanud kirjandus enam politiseeritud võitlusvahendit – ükskõik kas siis kommude või rahvuslaste küüsis –, vaid teatud sorti esteetilist naudingut (et mitte öelda meelelahutust) tootvat mehhanismi. Tänu kokkupuutele kapitalistliku Läänega ei tähendanud kirjandus enam ka vaimuelitaaride pühakoda, vaid normaalset turulaadset institutsiooni. Vabastades

kirjanduse mõiste nii poliitilise kui sakraliseeritusest, kujunes “1997. aasta põlvkond” ruttu eesti kirjanduse eesrindlikumaks osaks.

Niisugune murrang on piisavalt ainulaadne ja tähtis, et seada aasta 1997 tähi-sena 1917. ja 1945. aasta kõrvale.

Reformeeritud ideoloogiast kasvas välja üks võimas debüüt teise järel – ning väga paljud neist sisaldasid eesti kirjanduse jaoks mingit enneolematut võimalust, kirjutasiid lahti uue maailma. Viimase paari-kolme aasta eesti kirjandusele ongi intensiivseima tooni andnud debütandid, põhihoovus on kujutatav debüütide jada-na, millele lõppu ei koida veel niipea.

Ka siin vaadeldavad autorid – Vahur Afanasjev, Kristiina Ehin ja Jüri Kaldmaa – on debütandid. Kaks esimest on murrangus osalised, viimane (olemata ometi kahest esimesest oluliselt vanem) kuulub kõige täiega murrangueelsesse aega, kuid kõiki kolme teost seob ühine ilmumisaasta – 2000. Ajastu omapärast lähtuvalt on küllaga põhjust esitada neile tavalisest kõrgemaid nõudmisi. Kas avab igaüks neist eesti kirjanduse jaoks enneolematu maailma?

2.

Vahur Afanasjev on sotsiaalne luuletaja, kes seisab mõlema jalaga meie tõiselt askeldavas vabariigis. Talle lähevad korda uusrikkad ja progresseeruv tulumaks, bemarkid ja Atlantise tibid, justitsministee-

rium ja riiki petvad pankurid, vene rahvusest muulased ja soome turistid – ühesõnaga Eesti riigi tänane argipäev. Kuid Afanasjevi suutlikkus kõike südamel kriepeldavat kvaliteetseks riimiliseks luuleteoseks vormistada on paraku nullilähedane – vaim on küll valmis, kuid liha nõder. Sisu poolest on “Kandilise maailma” luuletused enamjaolt didaktilis-ilutsevalt kriitilis-näksavad, vormis valitseb Koidula-aegne värsikultuur:

*Tule tunahomme, sõda!
julgen otse ütelda.
Ei mu kivikarva süda
sellest suuda murduda.*

Heal juhul. Halval juhul lõpeb sõnadehäälikute riimikiskumine nii:

*Omaval viisil flööti mängis
neiu, vara tõusnud süngist;
pillimehed endast väljas,
seda nooti pole kirjas!
Või nii:
Me ajal kõrgmajadest linnad,
aatomit tuuma lõhk.
Neil vaba ja vaimustav õhk,
silmnähtmata väljad.*

Paljud tekstid püüdlevad satiiri poole, kuid tulemus on saamatu, samuti takerdub mõtteluule triviaalsetesse heietustesse ja ajaluule jääb vesiselt otseütlevaks.

Raamatut lugedes süveneb üha Afanasjevi sarnasus Hans Pöögelmanniga.

Nagu on Pöögelmannil mitu uljast nooruse-laulu, nii põristab ka Afanasjev:

*Poiss ja tüdruk kord astusid,
astusid püstolid käes.
Alla orgu nad laskusid,
selja taha jäid mäed.
(...)
Nüüd tulge ja neile järgneme!
Mu käsi on teile teeviit.*

Siinkohal muutub pöögelmannilik uljus pöögelmannilikuks õhkamiseks:

*Eesti noored kuid vastavad:
“Ootame.
Me tõusta ei viitsi veel siit.”*

Pöögelmannil on tore luuletus “Puid pillun küdevasse ahju...”. Afanasjev arendab Pöögelmanni klassivõitlusmeeleolusid edasi luuletuses “Vilistades kaevan kraavi”.

Või siis:

*Nüüd ülesse, ülesse, töölisteväed!
Me tõstame priiuselippu;
meil tugevad õlad ja kanged meil käed,
sest tõttame võitluse tippu
(Pöögelmann);*

*Lipud on heisatud, me läheme teele
Tarbatu tanumat vabastama
kõigest, mis teilegi on ebaaveenev
aitame, aitame pääseda
(Afanasjev).*

Huvitavaid tulemusi võiks anda veel Afanasjevi kõrvutamine Juhana Liliënbachi ja Vassili Mõlder-Proletarlasega. Luuletuses “Kombainide hää!” heiestub lisaks Karl Eduard Söödi musta lindu.

“Kandiline maailm” ongi nagu naeru-

peegliselt sattunud eesti proletaarse ja isamaalise luule klassika. Vähemalt selles osas, mis puudutab riimilist luulet. Üksikud nende seas leiduvad vabavärsid on nimelt hoopis teisest puust. Tegelikult võinukski Afanasjev oma ütlemistega maha saada vabavärsis. Sest siin näib tal tõesti eeldusi olevat. “Iiveldus” ja “Teile, kes te lõpetate keskkooli” on ju lausa head – iseäranis viimane, mis oma hävitava selgusega ründab autori eakaaslaste hulgas levinud väärtushinnanguid ja ideaale.

Ebaõnnestumistest hoolimata mõjub autor mulle sümpaatselt. Sest luuletaja Afanasjev on lihast ja verest inimene, kes elab minuga ühes riigis, mitte aga mingi steriilselt soiguv poeet kõikjalt ja eikuskilt. Tal on, mida öelda, kuid ta ei oska seda öelda. Luule puhul on see kindlasti etem vastupidisest variandist.

3.

Kristiina Ehini “Kevad Astrahanis” valmistas mulle tõelise pettumuse.

1999. aasta *Loomingus* nr 10 avaldatud kimbuke tekitas temast kujutluse kui kirjanikust-realistist, kelles malbe olustikulüürika kohtub erksa ajastunärviga. Astrahan, Arhangelsk... Venemaa... Ühel pool Kaspia, lõõmavad kired, kuum veri, aprikoosidied... Teisal Valge meri, külm, lumi, jää... Kõrbeliivade temperament ja arktiline kargus saavad üheks... Ma ei tea, mida ma mõtlesin, aga see oli peaaegu erootiline.

Raamatus pole midagi sellist, nagu enesele kokku kujutelin! Kõik *Loomingus* ilmunud luuletused on küll täiesti olemas, kuid nende visandlik hõrkus on massi

sisse ära kadunud. Kaunikaaneline trükis sisaldab tüüpilist, modernistlike vilksatus-tega eesti naisluulet.

Näiteks alliksaarelikult:

olla üheaegselt sündinu ja sünnitaja
(...)

olla üheaegselt rohulõhn ja lauliku silmad
(...)

olla üheaegselt klaver ja klaverdaja
(...)

olla üheaegselt kaktus ja Eestimaa

Juba esimeses luuletuses leheküljel 7 tervitab lugejat eht-andreslik sõnanaljapäärk:

ma armastan sind väga väitis sinel
ei kõõgiuksed lahuta meid kaht

Esimese lugemise efekt haihtus, asemele tuli nõutus, seejärel väsimus, lõpuks tuimus ja kõige viimaks igavus – nagu ikka tüüpilist eesti naisluulet lugedes.

Mõni harv koht ju kõlab endiselt armsana:

su sametine nahk
su sametine nahk
üle vee hahk
sööstab hääliitsedes

Kuid püsivamalt haaras mind ainult “sel aastavahetusel Tallinn–Moskva rongis”. Rong, mis kihutab läbi slaavi öö ja järjest tiheneva lumesaju, vastas istuv kallim, Jeltsini õnnesoovid raadios – diskreetselt unelevasse jambi jäädvustatud romantiline olustikupilt.

Afanasjev avas uue maailma, aga jäi

seejärel jänni eneseväljendusega. Ehini "Kevad Astrahanis" uut maailma ei avanud, ent säilitas lootuse, et ta ükskord (näiteks eelpoolkiidet luuletuse liini pidi jätkates) selleni jõuab. Kolmanda autori, Jüri Kaldmaa puhul on asjalugu oluliselt teistsugune.

4.

"Võõrsõnade leksikon" (1979) ütleb grafomaania kohta: kirjutamishullus, haiglane kalduvus palju kirjutada. "Eesti kirjakeele seletussõnaraamat" täpsustab: haiguslik tung kirjutada, kusjuures kirjutatu on sõnaoshter ja sisutu. Minu meelest kõlbbab see määratlus suurepäraselt Jüri Kaldmaa loomingu iseloomustamiseks. Vaadelnud küll nii-, küll naapidi, ei leidnud ma ometi midagi, mis eristaks "Passiooni" tekste harilikust grafomaaniast. Kaldmaa vormivirtuossus on väljaspool kahtlust – võta ja pane või luuleõpikuse musternäiteks –, kuid egas selles ole küsimus. Küsimus on hoopis sädeme olemasolus. Mis sädeme? Selle sädeme, mis on luuletajaks olemise eeldus. Luuletamine ongi oskus elutut tekstimassi sädemega süüdata. Kaldmaa ei anna vähimatki sädet. Tema luuletused keerlevad naiste, viina, hooramise ja baudelaire'liku spliini ümber, kuid neis pole tunda kübekestki kirge, ehedat elamusekajastust. Luuletajamina joonistub välja tiirase ja nilbena. Sõnad vohavad ja väänduvad nagu üks kleepuvarreline taim, mida ma lapsepõlvest mäletan, üks luuletus lõpeb ja teine algab, kuni kõik muutub suureks sisutuks kobrutamiseks. Ükski tekst ei viipa lugejat enda järel poolteadmise-poolteadmatuse magusasse ruumi, nagu

sedasorti kujunditihe ja sümbolismimaignuline luule tegema peaks, iga teksti taga on vaid kirjapaber ja teisel pool seda samasugune sõnadelasu.

Olgu. Maitsed on erinevad. Mõnele võib säärane sisutühi kobrutamine väga meeldida. Kuid nii või teisiti ei ole Jüri Kaldmaa näol pistmist iseseisva suurusega, vaid Indrek Hirve epigooniga.

Ja siia võibki panna punkti.

SVEN KIVISILDNIK (WHAW!ZAIKSI hääl) Õ ehk loovtöötaja kottimine

K. M. SINIJÄRV. TOWNTOWN & 28. Viies rühm poeese. Varrak; KMS ja Näo Kirik, Tallinn, 1999. 88 lk. Hind 60 kr; KARL MARTIN SINIJÄRV. SOBIMUS. Artmikis, Tallinn, 1999.; ASKO KÜNNAP, JÜRGEN ROOSTE, KARL MARTIN SINIJÄRV. NEID VIGU ME EI KORDA. Näo Kirik, Tallinn, 2000. 64 lk. Hind 40 kr.

Tuleb elama hakata, nagu elavad kõik mõistlikud inimesed.

Pärast õhtusööki viis Alfred Helmi diivanile ja sosistas talle midagi kõrva.

Helmi jäi tükiks ajaks vait ja Alfred vaatas talle ootuses. Siis vastas ta:

"Kallis, kui sa tahad!"

(Mardikase romaani "Tint" lõpp; teos räägib kontoriametnike elust kolmekümnendatel aastatel.)

Sinijärve lugedes tekib mõte, et ammu oleks pidanud lugema. Olen Kajarile lubanud veerida ja kirjutada juba õige mitu aastat, nüüd on Karlal kolmas raamat

väljas, mul muidugi põhjust jälle lubada. Aeg kulub ju kõik ära, aega pole üldse, veel enne selle lause lõpetamist pean jõudma selgusele, kumba *The Jesus Incident*'i väljaannet ma lugema hakkan, kas vana Ace oma või seda pervertidele mõeldud Orbiti trükki, kangesti Orbitiks kisub, selja kujundus on parem, ainult tuleb Orbiti logo kuidagi kinni mätsida. Läheb siis orbiidiks.

Karla raamatute lugemise tagajärg on rõõm, rõõm suurte õõdega, mitte et lausa kahjurõõm oleks – eks ole ise ka kotti saand küll ja küll –, aga midagi jagatud kahjurõõmu taolist kindlasti. Kontori ametniku nutune elu läbib vastiku joone na kõiki kolme Karla raamatut, see on hoopis midagi muud kui targutavad romaanid stagnaagsete intellektuaalide hirmutegudest või toimetajate tütarde lüüriline lõõritamine, mis täitis 80ndate luulevihikuid.

Alles nüüd saame aru, et nõukogude vaimse töö proletaarlasel polnud tegelikult probleeme, endiste aegade kontoriinimesel oli kinnisidee, et ta peab mingit hägusat esseistlikku paska näost välja ajama, aga see oli tema oma pea, mitte süsteemi viga. Keegi ei ajanud teda tööle ega nõudnud müügitulemusi. Polndki midagi müüa, aga keegi ei saanud aru, kui tore see on. Pane mõni Mutt või Jõerüüt pooleks tunniks kliendiga ühte tuppa ja ta on surnd, Karla aga elab ja luuletab edasi, täitsa lustakalt sealjuures pealegi.

On muidugi mõningaid märke kaotustest, aga mitte allaandmisest. "Towntowni" kaanel on märged: "viies rühm poeese". Vanemad kirjandusteadlased on kindlasti lugenud Kuusbergi teost "Enn

Kalmu kaks mina", noorematel ehk kõlab kõrvus käsklus selle romaani filmiversionist: "Viies rühm, paigale!" Olukord järgmine: pärast verist müdistamist Sõrve säärel veab ennast rivvi paar lombakat verist kurti ja võidukat punaväelast selle ja selle laskurkorpuse viiendast rühmast. Võidukat suure õõga enesestki mõista.

Viienda rühma isikkoosseisuga võrreldes on "Towntowni" kaotused sümboolsed. Sinijärve võitlejatel on kadunud küll seljakott paraadvormiga, kuid välipudel on alles, terve ja vähemasti pooltäis. Miski karnevali saundtrakk on ka ilmasõja pöörises pooleks läinud, aga nahk on terve. Välja arvatud mõningane kõhnumine ilutseva retoorika arvel, on viies rühm heas vormis ja võitlusvõimelisem kui kunagi enne. Sellest annab tunnistust intensiivne lühivorm, mis on tulnud loitsiva, muliseva ja endaga rahuloleva loheluule asemele.

Tulemus on mitte ainult lummas nagu vanadel headel aegadel, vaid ka veenev.

*pistaatsiapähklid
lendavad kõrgemalt kui
mina*

Ehk noorkodanlase ja evakueeritud siili võrdlus:

*siil mõistab oma suhet maailmaga
siilil on millega oma suhet mõista,
nagu ka:
iga päev astud mööda
sadadest samadest uksehingedest*

Uksehinged on tõsine probleem. Kohe uksehingede järel tuleb see, et nad sunni-

vad sind tööle, tööle väikese õoga ja helistavad, helistavad pidevalt, peavad koosolekuid, kus sul ei lasta rahuneda, ning ei mõista, et loovisikul on samuti hing. Ja et nimetatud hinge tuleb õlitada. Pidevalt ja suure õõga. Aga tee sa midagi teise loovuskategooria kontori ametnikule selgeks, kui isegi ei saa täpselt aru, mida su hing müüb, kas ta annab eluaegse garantii ning kes on sihtgrupp. Helistamine on asi, mille vastu leiab rohtu, tasku on mul ateljees, aga telefon on kus – kontoris muidugi. Nii on mu kohalolu tuntav.

Tõsiselt tore asi on “Sobimus”, Karla raamat, mis vormistatud ühe populaarse kindlustusseltsi avaürituse kutseks. Normaalne inimene ei suuda ette kujutada, kui palju trükitakse igasuguseid kutseid, voldikuid ja muid asju, mille tekstiosa on täielik saast. Vaadake oma postkasti, vaadake oma kontori lauale, kõik haiseb tellitud juhmusest. Kusjuures täpselt sama raha eest saaks osta täiesti arvestatava kunstitöö, ka parimal Sinijärve tasemel, pretsedent on olemas – au heale kliendile, Sampole ja targale Artmiksi projektijuhile.

Ja tänu Allahile, selliseid asju ei juhtu sugugi mitte igal aastal, valus on vaadata neid kohutavaid rahasummasid, mis võiksid levitada suurt kunsti, aga laotavad laiali vaimunõtruse batsille. Millegipärast on levinud arvamus, et Karla luule ja muud loomingulised tekstivormid müüvad halvemini kui mis tahes suvaline standardkommertstekstijunn, mida keegi kunagi ei loe. See on üks põhjus, miks normaalsed inimesed agentuurides kuigi kaua vastu ei löö – ei ole võimalik seda ullust lähedalt vaadata. Kõiki asju saab paremini teha, aga tee uksehingele sel-

geks. Ja nii sa lendad ja vaatad üles pähklike poole.

“Sobimus” on kõige suurem ime, mida ma oma silmaga näinud olen. See on võimatu, seda ei saa olla olemas. Aga on:

Keerati kerkokell äikeseajale

*Torn kummub röötsakil päikese najale,
ja veidi hiljem:*

*Eksperimentaalõlletehase torn
tumepunane, morn.*

...ehhh.....

Usu või ei.

Plug and play.

Kõlab ju paremini kui:

16 lehekülge

PÕNEVAID

PAKKUMISI

&

ALLAHINDLUSI

Viimase teksti autor ei ole KMS, selle on tellinud tavaline klient tavaliselt agentuurilt tavalisele inimesele. Muidugi on “Sobimus” raamatu kohta natuke õhuke, aga kutse kohta on ta lausa erakordselt mahukas ja koguni sisukas.

“Neid vigu me ei korda” on Künnapu, Rooste ja Sinijärve koostööprojekt – üks ilusamaid luuleraamatuid üldse. Ja selles on palju toredaid luuletusi. Kindlasti tuleb läbi lugeda Karla “Õlu ehk loovtöötaja märkmeid”, mis räägib sellest, et igal loomingulisel töötajal Eestis on põhjust kadestada seltskonda, kes kaupluse nurga taga lakub. See lugu ühe agentuuri kopeeriteri, kasti õlle ja ühe päevalehe kolmnisti kohtumisest hipodroomi lähedal teeb meile avalikuks Karla memuaris-tiande, kõik on ääretult realistlik nagu

ameerika romaanis – lihtne ja selge. Ja iga asi tähendab midagi, nagu väga heas ameerika romaanis. Kompa on viis ja ka õnnelik lõpp on olemas. Isegi mina jäin uskuma, see õnnelik lõpp on London.

Rooste “ma olen sitt pianist” on kindlasti parem kui enamik ta lehtedest loetud kraami ja Künnapu “JÄÄGU SEE SIIA POOLELI” on tubli tükk, raamat on poes saadaval. See oli vihje.

ERKKI LUUK **Äpardumise kunst**

VALDUR MIKITA. *ÄPARDUSE RÕÕM. Keele- ja kultuurimänge. S.l., 2000. 168 lk. Hind 61 kr.*

Valdur Mikita on semiootikadoktor. Luges tema raamatut “Äparduse rõõm” on vist esmamuljeks vältimatult segasus. Vormilt on raamat imelik ses mõttes, et siin on segamini enam-vähem kõik žanrid, kujuures enamikul neist (tabel, nimekiri, joonis, graafik, pilt, märk) ei näi kirjanduslike žanritega midagi pistmist olevat.

Samas on mingil kujul esindatud ka peaaegu kõik kirjandusžanrid, eepos võib-olla välja arvatud (aga ma võin eksida). Vormilisest tohuvabohust ei maksa end siiski kohutada lasta, sest esiteks on raamat sisult üpris hõlpsasti jälgitav ning teiseks ei pea selle lugemisviisi (nagu muidugi ka kõigi teiste raamatute lugemisviisi, kuid antud juhul eriti) ju lineaarne olema.

“Äparduse rõõm” esitab tähelepanuväärselt suure hulga suvalisi reegleid mitmesuguste (sageli võimalikult erinevate)

asjade seostamiseks. Sellega on seletatav ka raamatu alapealkiri – “keele- ja kultuurimänge”.

Mikita on seisukohal, et asjade tekkimise “kaks võib-olla kõige huvitavamast viisi on kujunemine juhuse läbi ja kujunemine millegi äpardumise tulemusena”. Raamatu lugejale selgub peagi, et “äpardumine” on seejuures ainult kattevari sellele, mida Mikita käsitab kui ‘loome-meetodit’.

Iseenesest pole muidugi mingi uudis, et viga geneetilises koodis, ühiskonnas, tekstis jne on edasiviiv jõud. ‘Vea’ all mõeldakse siin seda, mida pole enne olnud või mis vähemalt pole enne ‘reeglinna’ kehtestunud. Eriliseks teeb Mikita raamatu ehk eelkõige see, et siin antakse võrdlemisi detailsed reeglid niisuguste ‘vigade’ tekitamiseks.

Põhimõtteliselt võiks sellist raamatut vaadelda kui permanentse uuenduse mudelit – nagu arvutiprogrammi, millele kogu aeg uusi andmeid võib sisse süüta. Reeglite masinavärk tuleb (autoril endal, kas või juba näitlikkuse huvides) täita konkreetse sisuga, ja näidete valik pole Mikital eriti õnnestunud. “Äparduse” taha varjumisega (ja sellega, et tegu on mänguga) on ta selle argumendi muidugi juba ette tõrjunud.

Mind häiris näidete kohatine lapsikus, justkui oleksidki nad mõeldud lugemiseks lastele, kes aga ju ilmselt niikuinii eales seda raamatut ei loe – või kui, siis ainult enda lõbustamiseks selliste lausetega nagu “Laud oli nagu ikka, ent tooli aset täitis vali kriiskamine”.

Sellised näited moodustavad minu arust parima osa sellest raamatust. Nad

on, nagu näha, hoobilt lõbustavad ja ülalatavad, resoneerudes teadlikumal lugel veel teatavate (antud juhul sürrealismi-ga seonduvate) intellektuaalsete väärtustega.

“Äparduse rõõmus” täidab tsiteeritud lause (“Laud oli...”) vaid ühe reegli näitlikustamise funktsiooni, olles seega oma positsioonilt vaba igasugustest muust (intellektuaalsest, esteetilisest, meelelahutuslikust jne) pretensioonist.

Seda suurem on rõõm, kui ta neile (või mõnele neist) vastab, sest “huvitava populaarteaduse” pakutavale lugemisingule lisandub siis nauding parimat liiki ilukirjandusest.

Kõik etteheited, mida ma tahaksin sellele raamatule teha, puudutavad peaaegu eranditult näidete valikut, aga kuivõrd näited on antud juhul nii olulised (olulisemad kui teoreetiline masinavärk, sest kogu sellise masinavärgi mõttekust¹ tõestavad eelkõige needsamad näited), peaks selline lähenemisnurk olema lubatav, võib-olla isegi ainumõeldav.

Kuigi vigade tekitamise (ehk loome-) meetodeid on siin terve müriaad, ei tule nende loetelu selle raamatuga õnneks siiski veel lõpetatuks lugeda. Mikita kirjeldab põhiliselt üldmõistetavaid ja läbi-paistvaid meetodeid, ja muidugi mitte kõiki neidki, kuivõrd nende hulk on ilmselt “avatud”. Samas on teada, kui kõrgelt hinnatakse mingi kindla meetodi kasuta-

mist just nii, et sellega “vahele ei jääda”² – võrreldes üldmõistetavate ja läbi-paistvate (umbes selliste, nagu Mikita oma raamatust välja pakub) meetoditega. Lisaks jääb veel kolmanda võimalusena kollitama “loomine ilma reegliteta”, ehkki see pole nii väärtuslik ega kõrgelt hinnatud kui kirjeldatud meetod.

Mikita raamat suudab osavalt vältida teaduslikkust, jäädes samas ohutusse kaugusse ka ilukirjandusest. Huvitav pret(s)endent meie žanrivaeses kirjanduses.

Suurim on ilmselt sellise teose ideoloogiline laeng, mida võiks ligikaudu väljendada seisukoht, et inimesed peaksid rohkem uuendama ja üritama igasuguste (mitte ainult kirjanduslike) *eelkehtestatud* reeglite peale sülitada. Ehkki läbi ja lõhki modernistlik, on selline positsioon ülimalt päevakohane, kuna on ühiskonna-, *establishment*’i-, meedia- jne vaenulik. Meie edukate³ kirjanduspoliitikute, Önnepalude, Kenderite jne ajastul nullitakse iga sõltumatult mõtlej (või seda teesklev) indiviidi ju niikuinii kohe ära.

¹ Kõigi selliste *framework*’ide ainus mõte on tekitada ‘huvi’, mingit muud tähtsust neil pole.

² St nii, et keegi peale looja enda seda meetodit kirjeldada ei mõistaks.

³ Edukad selles mõttes, et nende tegevusel on mingsugune tulemus, mida väljendatakse lavastatava meediareaalsuse kaudu. Edukatena tuleb silmas pidada eelkõige selliseid lavastusi nagu “enamuse tahe”, “rahva hääl”, “suur kirjanduslik (kunstiline jne) saavutus”, “... preemia laureaat” jne.

LEO LUKS

Poseeriv luule

TRUBETSKY. *Tõnu Trubetsky poeesiat. Olion, Tallinn, 2000. [164] lk. Hind 178 kr.*

Tõnu Trubetsky uus klantspiltidega luulekogu on ühekorraga mitu asja. Fännile kultusesse, juhuslikule raamatuhuvilisele Suur Värviline Ahvatlus õppida Vennaskonna tegemisi lähemalt tundma, kriitikule-kiibitsejale tänuväärne uurimisobjekt, kimp inter- ja metatekstuaalseid seoseid pildi ning sõna vahel. Aga Trubetskyle endale? Kas ausammas, rajatud mis endal' eluaegu? Kokkuvõtte määsulisest noorusajast? Teetähis jätkuvast võitlusest? Kommertsprojekt? Kuigi teose nimi on identne autori nimega ja peaks viitama erilisele ühtsusele looja ning loomingu vahel, jääb luulekogu tõlgitsemine just kriitikute-kiibitsete võimuväld. Sest laulutekstide ümberasumine plaadiümbrisel ja fännide huulilt raamatukaante vahele on toonud nad "päriskirjanduse" mängumaale, kus autoril endal sõnaõigust ei ole.

"Trubetsky" monumentaalsus ahvatleb tõmbama paralleele mõne klassiku kogutud teostega. Kui arvestada punkliikumise taandumist 80ndate lõpu revolutsiooniliselt positsioonilt sajandivahetuse kiratsevaks subkultuuriks, siis tundub olevat õige aeg kokkuvõtete tegemiseks. Võib küll ette kujutada, et *Nüüd on anarhia ENSV-s*, kuid mitte igavaks tarbimisühiskonnaks kujunenud Eesti Vabariigis. Villu Tamme iseloomustab punkliikumise väljavaateid nii: *Sest kui on joogid sees /Ongi*

anarhia ("Paneme punki").

Täpsustuseks tuleb öelda, et "Trubetsky" sisaldab siiski valitud, mitte kogutud luuletusi. Kuigi eelmised kogud "Pogo" ja "Anarhia" leiduvad teoses peaaegu terve-nisti, on Trubetsky 90ndate loomingust palju välja jäetud. Ka ei ole raamatus märkigi klassiku jaoks kohustuslikust konservatiivsest kujundusest – oma kireva pildivalikuga staarist jääb kogu siiski rockpoesia võtmesse. Lauluteksti koht on laval, äärmisel juhul postri serval, mitte valgel steriilsel paberil. Trubetsky uus kogu on pigem poster kui "tõsine raamat".

Teksti sidumine pildiga on rockpoesia jaoks vana võte. Enamik Vennaskonna plaadiümbriseid on kujundatud samasuguse põhimõtte järgi. Ent luulekogu puhul on puudu kõige olulisem – laul ise. Ideaalis peaks iga "Trubetsky" lehekülj tinistama jõulukaardi kombel vastavat Vennaskonna melodiat. Väheseid mitte-laulutekste saadaks sel juhul vaikus, mis süvendaks nende tekstide erinevust laulust – erinevust, mis tekstide kunstilises ja energeetilises tasemes niigi tajutav.

Eelmiste luulekogude taasesitamise kõrval on "Trubetsky" uut väga vähe, umbes kümme-kolmest luuletust. Nende hulgas on mõned Vennaskonna hitid ("Kosmosesügis", "Võluri tagasitulek"), mõned tõlked ("Ostap Benderi laul", "Mahno-laste laul") ning mõned "päriskirjandusse" pürgivad kollaaž-tekstid. Romantiline koostöö Byroniga tundub veenev ("Maardu, mu arm"), kuid eesti nõukogude entsüklopeedia värsistamine jääb lihtlugejale mõistetamatuks privaatnaljaks ("Sõnajalg II").

Trubetsky loominguga kursis oleva lugeja jaoks piirdubki kogu avastamisrõõm piltide, mitte tekstidega. Igaüks saab nüüd võrrelda Vennaskonna laulu poolt tekitatud kujutluspilti autentse allika – Trubetsky enda käsitusega. Pole ime, et anarhiajüngri fotovalik on valdavalt ühe-teemaline: MINA.

Kui vaatleme luuletuste järjestust raamatus, siis tundub see olevat täiesti kaootiline. Puudub nii temaatiline kui kronoloogiline sidusus. Olulise võtme kogu kui terviku haaramiseks annab Trubetsky pildialbum. Pildid on dateeritud ning kronoloogiliselt järjestatud ning dikteerivad luuletustele, millises järjekorras lugeja ette ilmuda. Fotodel on kohati teisi ülesandeid kui staari eksponeerimine. Mõni pilt paljastab meile luuletuse valmimise tagamaid (näiteks osutab, kes on Võlur, või paigutab sõdurpoiss Tõnu kõrvuti värsiga *Kui ellu tahad jääda, pead vaikima vahel*), mõni pilt on fiktsioon luuletuses sisaldunud igatsuse realiseerimisest (“Teater Odeon”, “Ma armastan Ameerikat”). Tähelepanuväärne on, et enamik pilte peale kontsertülesvõtete on silmanähtavalt poseeritud.

“Poos” on oluline sõna mitte üksnes Trubetsky viimase kogu, vaid kogu tema loomingu iseloomustamiseks. Rockstaar on laval ning peab poseerima. Kas pooside taga on mingi muutumatu sisu, on kõrvaltvaatajal raske öelda.

Tõnu Trubetsky poseerib oma uues raamatus meile ning illustreerib seda luuletustega. See, mil määral on temanimeiline raamat identne autori endaga, jääb saladuseks. Sellel saladusel põhinebki *rockshow*.

JUHAN HABICHT Ka ulme on kirjandus

INDREK HARGLA. *NAD TULEVAD TÄNA ÖÖSEL. Kuldsulg, Tallinn, 2000. 291 lk. Hind 105 kr.*

Olgu kohe alguses öeldud, et minu jaoks oli see aasta huvipakkuvaim debüütraamat.

Ilmselt on lugejaid, kes eelistavad saada juturaamatutestki kinnitust, et maailm on just täpselt selline, nagu nad kogu aeg on ette kujutanud. Selline, nagu koolis õpetatud. Kus kõik olemasolev on mõistlik ja seletatav. Kui raamatupoes ringi vaadata, siis paistab, et nende jaoks on sobivat lugemisvara piisavalt. Nii et neile ma Harglat soovitama ei hakka. Hargla kirjutab ulmet.

Raamatu kaanel püüab pilku määratlus “Stalkeri laureaat”. (On veel ka eksitav kiri “Põnevusromaan”, aga see kuulub vist rohkem raamatusarja kujunduselementide hulka.) Jooksis suvel uudistest läbi küll, et ulmehuvilised juba kolmandat korda sellenimelisi auhindu jagasid ja et Hargla võit oli ülivõimas. Võiks nüüd vahest täpsustada, kui suur see huvilistering oli? 30? 300? 3000? See pole mingi salastatud teave, aga igaüks ei oska ehk lihtsalt otsida. Niisiis neid, kes andsid teada oma eelistustest, mille põhjal “Stalkerid” Harglale läksid, oli 37 (allakirjutanu nende hulgas). Neid, kes “Stalkeri” hääletusest teadlikud, oli küll rohkem, aga mitte ka lausa suurusjärgu võrra. Teiste sõnadega: 37 fänni hääli, mis leidis ajakirjanduses sobiva võimenduse, tõi kaasa raamatu ilmumise. Ning viis

autori vähetuntud ääremaadelt – või kuidas neid kahte regulaarset ulmeajakirja nimetada? – teenitult laiema publiku ette.

Nii et see on raamat, mille puhul teadlikum, kuid ulmekaugem lugeja võib esitada (retoorilise) küsimuse: ah siis see ongi eesti ulme paremik? Ütleksin, et mitte üleni. Sest nagu esimese jutukogu puhul ikka, on kaante vahel ka paar etüüdi, mille kirjapanek autorile endale arengu mõttes ja stiiliproovina kindlasti oluline, ent mille väärtus pikemas perspektiivis ehk väiksem. Ei saa öelda, et kõik, mis Hargla kirjutab, oleks peajagu üle kogu ülejäänud kohalikust ulmest. Aga ometi on tulemus tugevam teistest viimastel aastatel oma raamatuni jõudnud ulmeautoritest (kolm B-tähega meest) ning tõsiseltvõetav ka kirjandusena – ilma eesliiteta “ulme-”, mida sageli peetakse teatud hinnaalanduseks. Kes on öelnud, et ulmet on lihtsam kirjutada kui näiteks armastusromaani!

On korduvalt rõhutatud – ja ei pääse sellest minagi –, et ulme alla kuulub kolm alamžanri: *S(cience) F(iction)*, *Fantasy* ja *Horror*. Esimene tegeleb lähema või kaugema tulevikuga, lähtudes teadusmõttest; kahe viimase peamist erinevust näen aga selles, et kui *Fantasy* puhul seletatakse haldjate, deemonite vms käitumine ja motiivid lugejale ära, siis *Horror*'is ilmub Suur Tundmatu inimes(t)ele vaid korraks, et midagi vastikut korda saata.

Hargla esikkogus on kõik kolm võimalust ka esindatud. *Fantasy* näiteks on avalugu “Kõik võimalused maailmas” – tegevus toimub kauges Berdookia khaaniriigis, kus merineitsid ja kentaurid ilmselt sugugi haruldased pole. Ning sisult on see

õnnetu armastuse lugu.

Stiilipuhas *SF* on pikema jutustuse “Stalkeri” pälvinud “Excelsuse konkistadoorid”. Kohe algusest peale on teada, et tegevus toimub võõral planeedil... Inimkond on kosmosse laiali valgunud, väliselt on tegemist impeeriumiga ja autoritaarse võimuga – mis aga on nii kaugel, et tavategevusse eriti ei sekku. Käimasolevat aega nimetatakse uusrenessansiks. Paarilt planeedilt on leitud mõistuslikena näivaid olendeid ja neid nüüd uuritakse, liiatigi avastatakse vihjeid, et kunagi on samadel aladel tegutsenud inimestest märksa kaugemale arenenud tsivilisatsioon. Nii et kui üks mõistatus lahendataksegi, tekib selle asemele kohe uus ja suurem. Seda võib pidada ettevalmistuseks järgedele – ja eks oleks ka raiskamine luua terve kosmiline impeerium vaid ühe jutu tarbeks. Neid järgesid ehk sama uusrenessansliku maailmaga seotud lugusid on perioodikas ka juba ilmunud, nii et see on ilmselt üks suund, millega autor edaspidigi tegeleb. Ehk siis: see maailm vääriv tervet raamatut, kui mitte mitut.

Teine iseseisev suund annab endast debüütkogus märku vaid ühe jutu kaudu: “Kliendi soovis” esineb tagasihoidliku välimusega, väikest kasvu vanemapoolne pan Grpowski, kes on elukutselt või õigemini sünnipäraselt kutsumuselt eksortsist. Antud juhul tuleb tal lahendada juhtum, kus tüüpilisse inglise kummitustelossi on ostjale mulje avaldamiseks kaasaegse tehnika abil “installeeritud” mõned kunstlikud kummitused – ent tegutsema hakkavad ka ehtsad. Nagu perioodikas ilmunu arvata lubab – lühijutu-“Stalkeri” pälvis just pan Grpowski järgmine etteaste –,

võib eksortsisti keerulisest elukäigust koguneda samuti terve raamatutäis lugusid. Kusjuures pan eksortsist ei ole mingi tüüpiline sangar, kes tuleb, näeb ja võidab. Nii et jälle võib ühe mõistatuse lahendamine, ühe paha hävitamine kaasa tuua vihjeid ja aimdusi millestki veel suuremast ja hullemast.

Õigupoolest see mulle Hargla lähene misviisi juures meeldibki. Kui mängus on Suur Tundmatu, siis ei seletata tema olemust lõplikult lahti. Mis tundmatu ta muidu oleks.

Kogumiku ülejäänud lood kuuluvad peamiselt *Horror*'i valda: korraks vilksatab midagi teispoolset ja arusaamatutki. Väärrib kiitust, et Hargla ei tee algajale omaseid vigu: kompositsioon ja vaatenurgad on paigas; taustaks oleva maa või ajastu uurimisel on tehtud piisavalt ettevalmistustööd ning see ilmneb detailitäpsuses; jutu sisust tulenevalt on valitud sõnastus ja koguni lauserütm. Autori mitmekülgsuse näitena võiks võrrelda kaht "folkloorset" juttu: "Koobassaare heinaküünis" elustuksid jaaniõöl nagu ammu-möödunud ajad, "Rabaröövliis" kohtub ajakirjanik aga laukas elutseva peletisega. Kui esimeses on rõhk sündmusel endal ning jäetakse lugeja otsustada, kas uskuda või mitte, siis teises näidatakse seletamatuga kokku puutunud inimese reaktsiooni, kui ta jälle tuttavasse keskkonda tagasi jõuab. Mis seal salata, teine võimalus meeldib mulle rohkem, olles nagu enam kirjanduse aineks.

Tõenäoliselt ei lange minu eelistused kõiges kokku stiilipuhta ulme austajate omadega. Nii on üks mu lemmikutest "Kuningas Christeri Mõök" ja Ingrid".

Pealtnäha argine lugu, kus külalislektor teeb sekretärineiuale eduka korraldustöö eest tänutäheks restoranis õhtusöögi välja ning selle käigus areneb kerge flirt, saab ootamatu lõpu. Ent seda lõppu teades omandavad senise ladusa dialoogi laused, vähemalt ühe poole osas, hoopis uue tähenduse... Dialoogid, kus osalised räägivad ühte, ent mõtlevad midagi muud, on minu arvates väga võimsaks kirjanduslikuks vahendiks.

Parim lugu on minu jaoks "Aleana". Formaalselt kuulub see uusrenessansi maailma. Ikka võib ju juhtuda, et olgu impeeriumi koosseisu kuulumine kui tahes soodne, eelistab mõni väiksem rahvakild iseseisvust. Ja siis tuleb suur sõjavägi, mis asub linna – või antud juhul planeeti – piirama, valmistub tõrkujaid hävitama. Kuid sissepiiratute poolt tuleb noor kaunis naine, lubab üle anda kindluse võtmed, tahab aga enne võõra väejuhiga nelja silma all kohtuda... Vähegi lugenud inimesed aimavad siinkohal lõpu ära. Sest see on süžee, mis läbi aegade ikka ja jälle kordub. Aga: ka oopereid ei käida vaatamas, et teada saada, mis juhtub... Pigem, et kuidas siis seekord on tehtud. Ja minu meelest on tehtud hästi. Liiatigi on see üks kogumiku väheseid jutte, kus mõistatus pole seotud mingi väljaspoolse tundmatuga, vaid peitub inimhinges – olgu taust kui tahes ulmeline.

EVE ANNUK

Feministliku kunstikriitika esiletulek

PANDORA LAEGAS. *Feministliku kunstikriitika võtmetekste. Koost. Katrin Kivimaa, Reet Varblane. Kunst, Tallinn, 2000. 308 lk. Hind 116 kr.*

On mõtlemapanev, et kümmekonna iseisvusaasta jooksul on Eestis ilmunud ainult kaks raamatut feministlikust teoreetilise diskursusest: Simone de Beauvoiri "Teine sugupool" (1997) ja alles värske "Pandora laegas" (2000). Tundub, et postsotsialistlikku Eestit iseloomustav "avanemine maailmale", mille käigus on muuhulgas püütud suhteliselt lühikese ajaga tõlkida eesti keelde paljusid Lääne kultuuri keskseid teoseid (näiteks sari "Avatud Eesti Raamat"), on olnud avanemine ainult osaliselt – teatud raamatutele, teatud ideedele, teatud vaatenurkadele. See tõdemus ei viita ainult feministliku diskursuse vähesele esindatusele eestikeelsetes tõlgetes, vaid puudutab laiemalt eesti kultuurisituatsiooni kui vahendust "meie" ja "nende" vahel, kultuuri kui "tõlget". Mõnes mõttes on olukord võrreldav ajakirjanduses toimuvaga: pilt, mis avaneb ajakirjanduse vahendusel "Läänest" siin Eestis, on oluliselt ühekülgsem kui otse Lääne allikate (ajakirjanduse) kaudu saadav. Küsimus ei ole ainult tõsiasjas, et kõike ei ole niikuinii võimalik ühest kultuurist teise vahendada ja seetõttu tuleb teha valik, vaid ka valikutegemise põhimõtetest: kes, kuidas, miks ja millistest eeldustest (vaikimisi) lähtudes otsustab? Milliste gruppide hoiakud domineerivad

ühiskonnas ja kultuuris, millised vaatenurgad ei ole veel eriti nähtavale kohale tõusnud, kuidas need erinevad seisukohad ja võimupositsioonid võimenduvad kas või näiteks tõlkekirjanduse valiku kaudu? Kui "avatud" (tähdenduses: positiivses mõttes uudishimulik, uuele vastuvõtlik, uusi vaatenurki esile toov ja väärtustav) on eesti ühiskond tegelikult?

Selles kontekstis on "Pandora laeka" kui feministliku kunstikriitika keskseid tekste vahendava tõlkekogumiku ilmumine oluline. Ka juhul, kui ollakse feminismi vastu, pole põhjust raamatust üle vaadata – feminismi kritiseerimiseks tuleks seda eriti hästi tunda. Seda enam, et feminism ei ole jäik dogmade kogum, vaid üritab kriitilise diskursusena luua dialoogi enese ja teiste diskursuste vahel. Kuigi feminismi kriitilisust on mõistetud ka destruktiivsena, ei maksa feminismi puhul vanade ideoloogiliste mudelite kahtluse alla panekut üle tähtsustada: seesugust vana küsimärgistamist on viljelnud mitmed teisedki tänapäevased mõttesuunad. Probleem ei ole siin õieti mitte feminismi enda destruktiivsuses, vaid pigem feminismi tõlgendamises ja esitlemises (näiteks massimeedia poolt) sellisena, feminismi kohta loodud representatsioonides, mille (varjatud) eesmärgiks on tema marginaliseerimine ja kõrvaletõrjumine. Esitledes feminismi kui mittetõsiselt võetavat nähtust, eitatakse ühtlasi võimalust feminismi asjakohaselt kritiseerida. Iga (teoreetiline) mõttesuund, kui ta ei taha muutuda dogmaks, peaks olema avatud väljastpoolt tulevatele kriitikale, mis aga eeldab selle mõttesuuna aluste tundmist. Feministlik diskursus on esitlenud end kriitilisena ka

iseenda tõekspidamiste suhtes, suur osa tänapäeva feministlikust teooriast sellega tegelebki. Siiski ei peaks feminismi selles suhtes idealiseerima – lõpuni enda suhtes kriitiline olla pole ilmselt võimalik. Feminismi “nõrgad kohad” paistavad silma just vaadatuna mõnest muust vaatepunktist kui Lääne valge keskklassi oma, näiteks arengumaadest või postkoloniaalsetest ja postsotsialistlikest maadest lähtudes. See ongi tähendanud tänapäevase (90ndate) Lääne feminismi pihustumist paljudeks eriilmelisteks feminismideks (nt arengumaade feminimid), mis muudavad arusaama feminismist kui privileegeritud valge keskklassi naise vaatenurgast.

Et “Pandora laegas” koondab artikleid aastatest 1971–1989, on tegemist kres tomaatilise kogumikuga, mille eesmärgiks on esitleda feministliku kunstikriitika juba klassikaliseks muutunud tekste, “mida avaldatakse ja tsiteeritakse siiani” (nii väidetakse raamatu tagakaanel). Seetõttu ei viita raamat feministliku kunstikriitika tänasele seisule, vaid loob pigem ajas tagasi ulatuva aluspõhja selle eripära mõistmiseks. Lugeja, kes tahab teada, missuguseks on feministlik kunstikriitika arenenud 21. sajandi künnisel, peab otsima teisi, võõrkeelseid allikaid. Ka ei leia “Pandora laekast” tekste, mis puudutaksid värviliste ja arengumaade naiste kunsti, lesbide identiteeti jmt. Osalt on see seletatav kogumikku valitud tekstide ajaliste piiridega, kuna eelmainitud temaatika on feministliku diskursuse keskpunkti tõusnud alles 90ndatel. Teisalt võib tegu olla ka kogumiku koostajate (ala)teadliku püüdega arvestada eesti lugeja “vastuvõtuhorisonti”, neid eelteadmisi, mis femi-

nismist siinmail valitsevad, ja esitleda feministlikku kunstikriitikat eesti lugeja jaoks vastuvõetaval moel, st jättes kõrvale meie lugeja vaatevinklist “marginaalsemad suundumused”. Arusaadavalt ei ole võimalik astuda otsejoones 90ndate feministliku diskussiooni keskele, omamata seejuures minimaalsemaidki algteadmisi feminismist ja feministliku analüüsi olemusest. Seetõttu oleks võinud eessõnas käsitleda ka seost feminismi kui 1960. aastate lõpu ühiskondlik-poliitilise liikumise ja selle pinnalt välja kasvanud feministliku kriitika vahel. Praegu on sellest seosest lihtsalt üle libisetud: jääb peaaegu mulje, et feministlik kunst ja kriitika on tekkinud otsekui iseenesest. Pole põhjust eeldada, et eesti lugeja 60ndate Lääne feminismi, selle tekkimise põhjuseid ja liikumise eripära liiga hästi tunneb: mulle ei meenu selle kohta küll ühtegi eestikeelset käsitlust. Samas on “uue naisliikumise” eripära tundmine tihti vajalik, mõistmaks kogumiku artiklites esinevaid vihjeid. Ühel korral on tõlkija joonealuses märkuses lühidalt selgitanud selle uue naisliikumise nimetust (lk 185), lisaks võib üht-teist leida ka viidetest, kuid nende adressaadiks on algselt olnud ikkagi Lääne lugeja, kel on teadmised feminismist kas või ajaloolise kogemusena olemas. Minu meelest on oluline teada, et 60ndate feministlik liikumine oli mitteformaalne liikumine, see ei olnud organiseeritud hierarhilisel (ja bürookraatlikul) põhimõttel, vaid toimus “teadvustamisrühmade” (*consciousness-raising groups*) kaudu. Feministlik lööklause *The personal is the political* (“Isiklik on poliitiline”) viitas sellele, et isikliku kogemuse analüü-

simise kaudu jõuti äratundmisele naiste probleemide ühiskondlikes põhjustes. Neist eesmärkidest lähtuvalt on feministlikku kriitikat sageli määratletud kui antiautoritaarset, antihierarhilist, naiste jaoks vabastavat teadmist.

Niisugune taotlus iseloomustab näiteks Linda Nochlini artiklit "Miks pole olnud suuri naiskunstnikke?". Samamoodi võib küsida, miks pole olnud suuri naisheliloojaid, -arhitekte, -teadlasi jne. Kuigi Nochlin asetab kahtluse alla sellise küsimuse mõttekuse, näidates sellega kaasnevaid eelarvamusi – nagu kunstniku kui ühiskonnast eemal seisva sõltumatu indiviidualise looja idealiseerimist ja normiks seadmist –, toob ta samas esile naiskunstnikke takistanud ühiskondlikud ja institutsionaalsed piirangud. Nochlini jaoks ei piisa ainult sellest, et otsida ajaloost üles unustusse vajunud naiskunstnikud ja näidata, et nad on loonud sama head kunsti kui mehed. Kahtluse alla tuleks panna ka institutsioonid ja nendega seotud tõekspidamised, millest lähtuvalt "suurt kunsti" määratletakse. Tõdemus kunsti poliitilisusest, st kunsti seotusest ühiskondliku kogemusega, ongi feministliku (kunsti)-kriitika oluliseks osaks. Kunst (ja laiemalt kogu kultuur) ei teki väljaspool reaalselt ühiskondlikku situatsiooni, vaid on viimasega ühendatud paljude nähtavate ja nähtamatute seoste kaudu. Erineval moel tõuseb see küsimus esile teisteski artiklites, mis käsitlevad mh feministliku teooria võimalikkust kunstikriitikas ja feministliku kunsti kujundikeelt (Frueh), naiste kehakunsti (Lippard), võimu esteetikat erootilises kunstis (Duncan), kujutamist psühhoanalüütilisest vaatenurgast (Lin-

ker), feminismi ja postmodernismi seoseid (Owens) jt. Carol Duncan näiteks kritiseerib kunsti kui "ühiskonna poolt välja pakutud pühitsetud kategooriat":

"Ühiskonna poolt välja pakutud pühitsetud kategooriana väärtustab kunst vaikselt, kuid rituaalselt neid ideaale, mis hoiavad ülal eksisteerivaid sotsiaalseid suhteid, ja rüütab need saladusliku autoriteediga. Kunstis on need ideaalid antud meile kui üldised, universaalsed väärtused, kui kollektiivne kultuurikogemus, "meie" pärand või mingi teine abstraktsioon, mis on lahus konkreetsest kogemusest. Füüsiliselt ja ideoloogiliselt on kunst lahus ülejäänud elust, ümbritsetud pühalikusega, kaitstud moraalse kohtumõistmise eest. Iga kohtumine kunstiga muuseumides, galeriides ja kunstiraamatuis on pandud toetama illusiooni, et kunstil on vähe või pole üldse tegemist igapäevaste konfliktide ja probleemidega. Kunstiideoloogiad tugevdavad seda illusiooni veelgi. (...) Meid on koolitatud uskuma, et kunst *qua* kunst, kui ta on "hea" kunst, ei ole kunagi kellelegi halb, sel pole midagi tegemist rõhumisega ega suruta meile peale väärtusi, mis ei tooks universaalset kasu" (lk 114–115). Universaalsus, üldinimikkus jt taolised üldised kategooriad, mis peidavad kunsti ideoloogilist sisu, viitavad "universaalsele inimnormile", mis lähemal uurimisel osutub tegelikult valge Lääne keskklassi mehe vaatenurgaks. Ega viimane vaatenurk ole iseeneest "halb" – pigem tuleks seda mõista ühe vaatenurgana teiste (naiste, värviliste jne) vaatenurkade seas; selle käsitlemine domineeriva ja privilegeeritud positsioonina aga on tähendanud kõikide teiste, erisu-

guste vaatenurkade marginaliseerimist.

Mitmed autorid, nagu Duncan ja Vogel, on viidanud ka kunsti varjatud erootikale, mis peitub sellesama "üldinimlikkuse" normi taga ja mis näeb kunstniku ja vaatajana eeldatavalt mehelikku subjekti. Duncan viitab terminile "erootiline" kui kultuuriliselt määratletud ideoloogilisele mõistele, seostades naise kujutamise uurimist meeskunstnike töödes võimusuhte analüüsiga.

Ta väidab, et "naise seksuaalkogemuse võrdsustamine alistumise ja ohvripositsiooniga on sedavõrd tuttav meie kultuuris erootiliseks nimetatud kunstis ning sedavõrd heaks kiidetud nii populaarse kui kõrgkultuuri traditsioonis, et vaevalt keegi seda kummaliseks peab ja selle üle järele mõtleb" (lk 104). Viis, kuidas naised on kujutatud meeskunstnike töödes, annabki Duncanile põhjuse rääkida kunsti "seksuaalpoliitikat". Siit edasi minnes võiks küsida, kuidas naised ise on kujutanud naise ja ka mehi, kas naiskunstnike kujutamist on sellisest "seksuaalpoliitikat" vaba? Euroopa ja Ameerika feministlikud kunstnikud on oma töödes kajastanud mitmeid tabuteemasid, mis lõhuvad traditsioonilist naiselikkuse-käsitust, samas aga oleks liialdus väita (nagu arvab ka enamik "Pandora laeka" autoreist), et naiskunstnikke ühendab mingi eriline "naiselikkuse esteetika". Lucy Lippardi artikkel naiste kehakunstist vaatleb mitmeid naiskunstnikele olulisi ja iseloomulikke teemasid ja käsitlusviise kui naiseliku ja samas feministliku kogemuse väljendajat. Milline on subjekti ja objekti suhe neis töödes, kuidas naised ise kujutavad oma keha, milline on naiste keha-

kunsti roll naiselikkuse bioloogilisi aspekte alavääristavate müütide purustajana? Viimast aspekti peabki Lippard naiste kehakunsti esiletõusu üheks olulisemaks põhjuseks.

Kunsti erootilisust ja "seksuaalpoliitikat" oleks huvitav analüüsida ka eesti kunsti kontekstis.

Mare Tralla tööde puhul ei teki ilmselt kahtlust nende feministlikus tagapõhjas, aga kuidas mõista näiteks Ly Lestbergi meesakte, millele autor ise ei ole omistanud erootilist tähendust? Kas neid meesakte võib tõlgendada ka kui meessubjekti-naisobjekti suhte ümberpöörämist, äraspidist "seksuaalpoliitikat" näilise ebaerootilisuse varjus? Samas, kunsti (nagu ka kirjanduse) mitmetähenduslikkus viitab ka erinevate, vastandlikegi tähenduste koosseksisteerimise võimalusele. See postmodernistliku varjundiga väide ei anna eesõigust ühelelegi tähendusele ja asetab seega feministliku tõlgenduse ühte ritta teistega. Nii võiks Lestbergi meesaktides näha võrdselt nii mehe objektistamist kui ka kunstniku kui naissubjekti poolt omaks võetud traditsioonilise mehelikkuse-käsituse kujutamist. Postmodernismi ja feminismi seost on nähtud problemaatilisena just seetõttu, et see justkui vähendaks feministliku "poliitika" tõsiseltvõetavust, õõnestades selle pretensiooni oma erisugusele positsioonile: kui kõik tõlgendused on võimalikud, siis ei saa feministlik tõlgendus kuidagi teistest "võimalikum" olla. Postmodernistlik pluralism võib taandada ka feminismi "teiseks teiste hulgas", nagu tõdeb Craig Owensi enda artiklis, kuna feminism kui "postmodernistliku ajastu pluralismi tõendus" assimilee-

leeritakse “teiste vabastus- ja enesemääramisliikumiste hulka” (lk 281).

Omaette probleemiks “Pandora laeka” puhul on mitmed mõisted ja terminid, millele eesti keeles ei ole veel kindlaid vasteid välja kujunenud ja mille vahendamine on seetõttu olnud problemaatiline. Et artiklitel on erinevad tõlkijad, kajastub see ka kasutatavates mõistetes. Uue valdkonna puhul ei saa muidugi eeldadagi kohe kasutusvalmis mõistestikku, aga vähemalt ingliskeelne algmõiste oleks võinud küll mitmelgi pool sulgudes esitatud olla. Eriti puudutab see mõisteid “sooline” ja “seksuaalne”, millele pakutud tõlkevasted on mõnigi kord segased või eksitavad, nt “seksuaalne jaotus” (lk 53), “seksuaalne identiteet” (lk 142) või “seksuaalne rõhumine” ja “seksuaalne ebavõrdsus” (mõlemad lk 282). “Seksuaalse” ja “soolise” kasutamise ja/või eristamise probleem puudutab muidugi laiemalt kogu eestikeelset feministlikku diskursust, seetõttu oluks ehk ülekohtune loota “Pandora laeka” tõlkijalt selle keeruka ülesande ühest lahendamist. *Sexual* võib inglise keeles viidata nii soolisele kui seksuaalsele (nt *sexual division of labour* – ‘sooline tööjaotus’), eesti keeles on sõnal “seksuaalne” paraku kitsam tähendus (uue eesti keele sõnaraamatu järgi “seksuaalne” – ‘sugu(elu)line, sugu-’). “Seksuaalne identiteet” määratleb inimese seksuaalset suundumust (homo-, hetero-, biseksuaal), samas kui “sooline identiteet” tähendab mehe(likku) või naise(likku) (või ka androgüünset) identiteeti. Samasuguseid problemaatilisi mõisteid on teisigi, sekka on eksinud üksikuid lapsusigi, nagu “suguline võrdsus” (lk 234),

mis peaks vist küll viitama “soolisele võrdsusele”. Muidugi ei saa inglise keele loogikat raudse järjekindlusega eesti keelde üle kanda ja seetõttu on mõistete eristamine mõnikord tõesti keerukas, aga sellisel juhul muutubki oluliseks toimetaja roll. Toimetamise puudulikkust on tunda ka artiklite tõlketasemes tervikuna, eriti häiris mind lauseehitus, kus on liigset ingliskeelepärastust. Tihti jäi mulje, et tõlgitud on ingliskeelset lauset, aga mitte selles sisalduvat mõtet ja see muutis lugemise kohati raskeks, vahel oli vaja tükk aega puurida, milline kõrvallause millega kokku käib. Ka kohatine võõrsõnade rohkus muutis lugemise vaevalisemaks, seda enam et mitmel puhul oleks saanud kasutada eestikeelset vastet (“pilgu prevalentsus” *pro* “pilgu ülekaal”, “disparaatsus” *pro* “võrreldamatus” jne). Mõistetav originaaliläheduse taotlus võinuks siiski olla tasakaalus keelelise väljenduse sujuvusega.

Hoolimata tõlkimise ja toimetamise puudustest viitab “Pandora laegas” feministliku diskursuse võimalikkusele ka eesti kultuuriruumis. Paljusid raamatus esitatud küsimusi ja vaatenurki pole eesti konteksti arvestavalt veel uuritud-analüüsitud, seetõttu võiks kogumiku ilmumine soodustada feministliku uurimuse esiletõusu mitte ainult kunsti valdkonnas, vaid pakuda mõtlemis- ja võrdlusainet ka näiteks kirjandusuurijatele ja laiemalt nüüdisaegsele kultuurikriitikale üldse. Selles mõttes on raamatu koostajad Katrin Kivimaa ja Reet Varblane teinud ära teedrajava töö, kuigi – olla esimeste hulgas tähendab alati ka olla altim kriitikale. “Pandora laeka” artiklitevalik pole ju mingis mõttes

ammendav, vaid pigem diskussiooni avav: kindlasti eeldab see krestomaatiliste tekstide kogumik mingitki järge, olgu või üksikute tõlkeartiklite näol, mis analüüsiks feministliku kriitika tänast seisu.

ART LEETE

Midagi Eesti etnoloogilise mõtte ajaloost

GUSTAV RÄNK. MÜÜT JA AJALUGU. Koost. Pille Runnel. Ilmamaa, Tartu, 2000. (Eesti mõttelugu; 32). 446 lk. Hind 110 kr.

Tänased Eesti etnoloogid ei pea oma eelkäijaid häbenema. Gustav Ränga raamat näitab, et juba palju aastakümneid on osatud normaalseid töid kirjutada. Selliseid mõtteid täis töid. Rohkem või vähem populaarseid. Kuidas parajasti vaja.

Ränga kogumik jaguneb viieks osaks, mis autori vaimseid otsinguid ilmselt küllaltki adekvaatselt liigendavad: 1) rahvuse olemasolu õigustuseks; 2) uutest teedest inimkultuuri mõistmisel; 3) rahvateaduse ja muinaskultuuri uurimisloost; 4) ainelise kultuuri vallast; 5) vaimukultuuri vallast. See, et läbilõige Ränga mõtisklustest mõjub usutavalt, on kiituseks koostajale. (Õnneks ei leidu kogumikus 1940ndate sõjapropagandat, mil mõttelooga oleks suhteliselt vähe pistmist.)

Raamatus näib olevat mõningaid kohti, millel on väärtust eelkõige *insider*’ite jaoks. Näiteks kui Ränk veel 1984. aastal kirjutab, et ERMi direktori Aleksei Petersoni “päritolust ja teaduslikust ettevalmistusest midagi teada ei ole” (lk 222),

siis ei saa see olla lihtsalt “raudsest eesriidest” tingitud teadmatumus. Peterson oli selleks ajaks olnud ERMi direktor juba 26 aastat ja Ränk oli kindlasti lugenud paljusid tema kirjutisi. Ja kui vaja, võinuks ta ka Petersoni eluloo välja uurida. Aga tegu on ilmselt millegi muuga. Teatud “sovetluse” põhimõttelise mittetunnustamisega. Oluline on aga Ränga sünkroonne kriitika Nõukogude Eesti rahvateaduslike väljaannete kohta 1950. aastate lõpul, mil värskete avastustena pakuti välja juba 30ndatel hilisemate pagulaste poolt leitud (lk 201–202, 208). Ja paraku ei lõppenud selline eestiaegsete ja/või pagulasteadlaste mahavaikimine ja nende ideede ja avastuste varastamine-moonutamine 50ndatega.

Raamat on mõtteloona tõepoolest üsna sobilik. Rängal on mitmesuguseid mõtteid ja need arenevad. On vihjeid omaaegsetele eeskujulikele teoreetilistele mõjutustele, eelkõige Bronislaw Malinowski funktsionalismile. 30ndatel oli see suundumus tõesti uudne ning näitab Eesti teaduse sünkroonsust maailma teoreetiliste arengutega. Hiljem Eesti kodumaine etnoloogia enam nii tihedais sidemeis maailmateooriaga polnud. Vähemasti kuni 90ndateni.

Ilmselt on väliseestlasel ka oma teaduslike või sellelähedaste mõttemõlgutuste eestikeelseks väljendamiseks olnud mõnevõrra kitsas auditoorium. Seega on etnoloogiaprobleeme seletatud kättesaadavale omakeelsele publikule suhteliselt väheseid kanaleid pidi (Ränk on seda teinud eeskätt *Mana*, *Tulimulla*, Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis aastaraamatu ja mõne muu väliseesti väljaande kaante vahel). Situat-

sioon on ise seda kanaliseeritust soosind.

Raamat on hõlpsalt loetav ning vaadeldud teemad (Kalevipoeg, Tartu Ülikooli ja Eesti Rahva Muuseumi saatus, eksiilsus) eestlaste ajaloolistes kultuuridiskussioonides igavesed. Vist on aga lihtsalt nii, et ringkonniti on Ränga tähendus väga erinev. Üks on ta pagulastele ja teine kodueestlastele, kes teda küll vaevalt mäletada võivad. Teisalt on ta kohalikele rahvakultuuriuurijaile omamoodi kultusetnoloog (eestiaegne etnoloogiadoktor ja

-professor, kõrge vanaduseni produktiivne uurija, Eesti Rahva Muuseumi varade päästja Teises maailmasõjas...), muude kultuurivaldkondade praktikutele ja teoreetikutele aga lihtsalt keegi, kellest ehk parimal juhul on kuuldud. Eesti etnoloogilise mõtte arengut alates 1930. aastatest aitab see raamat aga kindlasti jälgida. Isegi kui see mõte tänapäevase kiire teooriaahmimise ja -sahmimise kõrval tundub kuidagi aeglane ning siit-sealt ka varemuttav.

FOORUM

AIN KAALEP

Veel Karl Marxist ja tsensuurist

Oli mõnus lugeda noore Karl Marxi lennukaid "Märkmeid uusima Preisi tsensuurinstruksiooni kohta" eelmises *Vikerkaares*. Nooremale lugejale on ehk üllatavgi teada, et Nõukogude organid seda kirjutist väga umbusaldasid ja ükskord selle isegi enam-vähem ära keelasid.

Loo taust on üsnagi avar. Marksistlikud literaadid Läänes olid 1960. aastail innustunud noore Marxi seni vähetuntud "Majandusfilosoofilistest käsikirjadest" (ilmunud muide alles 1932), eriti seal esinevast olulisest mõistest "võõrandumine" (pärit Hegelilt, õigem eesti tõlge oleks lihtsalt "võõrdumine") ja hakanud arutlema, et see nähtus "sotsialismiski" veel kadunud pole. Nõukogudemaal kuulutati niisugune arutus muidugi "revisionistlikuks". Ideoloogid ENSVs ilmutasid valvsust ja leidsid, et mõned meie kirjanikud (Arvo Valton, Mati Unt) niisugust "võõrandumist" meie ühiskonnas näitavatki ja olevat pealegi "eksistentsialismi" mõju all. Noor Marx ise oli ka muutunud kahtlaseks; ei puudunud väide, et ta alguses "marksist" ei olnudki!

Kõnealust kirjutist tutvustas minule tõenäoliselt Nigol Andresen, ja muidugi lugesin ma seda suure rõõmuga, leides nii mõnegi tsitaadi, millega vajaduse korral võiks kuidagi osatada nõukogude tsensuuri (mis muidugi oli veel võrratult hullem

kui Marxi kritiseeritud Preisi tsensuur 1840. aastail). Oma näidendis "Iidamast ja Aadamast ehk Antimantikulaator" (esietendus 1967, trükkis ilmunud ajakirjas *Mana* 1968) kasutasin esimese vaatuse motona, mis etenduse alguses projitseeriti ekraanile, niisugust tsitaati:

Tõsine ja tagasihoidlik! Mis kõikuvad relatiivsed mõisted! Kus lakkab tõsidus, kus algab nali? Kus lakkab tagasihoidlikkus, kus algab ohjeldamatus?

Karl Marx, Märkused uusima Preisi tsensuurinstruksiooni kohta.

(Tõlgitud veidi erinevalt Pärt Liasest, nagu näete.)

Publikule oli tähendusrikkaks informatsiooniks ju seegi, et Marx üldse niisuguse teose on kirjutanud; kas viide sellele aga võimude ees natukenegi mu näidendi "ohjeldamatust" vabandada aitas, on küsitav. Kuid oli ju veel mingi "järelsula", Tšehhi sündmused olid veel olemata, mu näidend läks siiski lavale ega keelanud seda ära isegi Johannes Käbin, kes seda teatavasti telelavastusena vägagi vastu-meelselt olevat vaadanud...

1969. aasta ajakirjanduspäeva, ühtlasi Karl Marxi 151. sünniaastapäeva puhul üritas tema "Märkmeid" ulatuslike katkenditega eesti lugejate ette tuua Nigol Andresen *Sirbis ja Vasaras*. Ja siis juhtuski see anekdootiline lugu: tema kommentaar pealkirjaga "Karl Marx võitluses vaba trükisõna eest" läks küll trükki (SV 01.-05.1969), teos ise aga, mille pealkirigi

trükitud artiklist hoolega välja roogiti, keelati tegelikult ära. Kas oli selle taga toimetaja argus või juba tsensori korraldus – kes seda enam nii täpselt oskab öelda. Aga tulemuseks oli ehtnõukogulik nali: Marx osutus Nõukogude Liidus veel hoopis kahtlasemaks kui tema tõlkija, odiosse sotsiaaldemokraatliku taustaga mees, “kodanliku natsionalismi” pärast Siberis olnud Andresen!

Tartu haritlaskonnas levis Madis Kõivu omapoolne nali: kui hakkaks õige päris massiliselt ja demonstriivselt, näiteks üliõpilasi kaasa haarates, Marxi “Kapitali” lugema – näis, kas siis see ka ära keelatakse... Niisugune demonstratsioon jäi tegemata – aga õige varsti tehti lõpp tšehhide “inimnäolise sotsialismi” unistusele. Eks nemadki olnud Marxi lugenud, ja ju vist päris lapsemeelse tõsidusega!

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 644 2484.

E-mail:

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja:

kirjastus "Periodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

"Akadeemia Trükk", Türi 6a,

Tallinn, tel. 641 3696

"Vikerkaar" nr. 1/2001

Vikerkaar

1/2001

ISSN 0234-8160

9 770234 816043

78245